

“Galgá jáhkkit dasa, ahte buorrána”

Sápmelaš buorideami iešvuodat ja buorideaddjiid kompeteanssat Dálvadas -materiála vuodul

Milja Guttorm
Pro gradu -dutkanuš
Oulu universitehta
Giellagas-instituhtta
Anni-Siiri Länsman
Veli-Pekka Lehtola
15.11.2010

SISDOALLU

1.	LÁIDEHUS	1
	1.1. Dutkamuša duogáš ja ulbmil	1
	1.2. Ovddit dutkamušat	4
	1.3. Teorehtalaš vuolggasajit	7
	1.4. Dutkanmateriála, dutkanmetoda ja dutkangažaldat	12
2.	MÁILMMIGOVAT JA DÁVDAÁDDEJUMIT	16
	2.1. Molsaevttolaš dikšunvugiid ja modearna dálkkasdiehtaga dávdaáddejumit	16
	2.2. Sámiid dološ máilmmigovva ja dan rievdan	19
	2.3. Sámiid dávdaáddejumit	25
3.	SÁMIID BUORIDEAMI JA DÁLKKODEAMI IEŠVUOĐAT	27
	3.1. Sápmelaš buorideapmi	27
	3.2. Suopmelaš diehttilágádus ja lohkosat buorideami duogázis	29
	3.3. Dávddat ja daid dálkkodeapmi Dálvadas-báttiid mielde	32
4.	NOIDDIIN RUVVEJEADDJIIDE – BUORIDEADDJIID KOMPETEANSSAT	41
	4.1. Buorideaddjiid juohku girjjálašvuodas	41
	4.2. Noaidit ja diehttit	44
	4.3. Sátneaktárat, varrabissehaddjit ja ruvvejeaddjit	57
5.	MIN LUONDU, MIN IPMILAT, MIN GIEĐAT, MIN DIEĐA	66
	GÁLDUT	70
	MILDOSAT	

1. LÁIDEHUS

1.1. Dutkamuša duogáš ja ulbmil

Mu váhnemat dolvo mu mánnán ovtta boares albmá lusa danin, go mus ledje ihttomat. Gáttán, ahte almmái lei buorideaddji. Mii manaimet su ruktui gos son vuostáiválddii min. Son lei gárvodan áibbas dábálaš biktasiidda. Muittán albmá liegga gieđaid. Dan in muite, buorránedjeho ihttomat, muhto ollesolmmožin dat eai leat šat dihtton.

Lean jo mánggaid jagiid leamašan beroštuvvan sápmelaš buorideamis ja dálkkodeamis danin, go dat gullá lunddolaš oassin sámiid historjái ja kultuvrii. Kánske buorideapmi geasuha mu daninge, go lean beroštuvvan molssaevttolaš dikšunvugiin, earret eará akupunkšuvnnas, luonddudálkkodeamis ja luonddudálkasiin ja daid vuodđojurdagiin miela ja rupmaša oktiigullevažvuodas.

Sápmelaččaid máilmmigovva ja lundui dorvvasteapmi leat hui miellagiddevaččat nu oskumušaide guoskevaš (su. uskomuksellinen) go maddái olmmošlaš oainnus. Buorideamis holisttalaš oaidnu adnojuvvo dehálažžan; miella ja rumaš ráhkadit ollisvuoda. Dološ sámiin ledje dihto áddejumi dearvažvuodas ja buohcuvuodas ja buot dat laktásedje dasa, mo buoriduvvui ja gii buoridii. Sámiid olles máilmmigovva lei ráhkaduvvan máilmmiábi buot bihtážiin. Sin oktavuoha lundui ja dan fámuide lei vuollegis, muhto doaimmalaš. (Pentikäinen 1995: 353–354.)

Sámit oaffarušše sieiddiide ja osko luondduipmiliidda. Eallima krisamuttuin, earret eará buohcuvuoda siste dorvvastuvvui sápmelaš šamánii, noaidái. Sámiid oskumušmáilbmi lei hui mánggabealat; das ledje árttalaš, skandináválaš, kristtalaš ja maddái dušše beare sápmelaš iešvuodat. (Pentikäinen 1995: 351.) Váttisvuontan lea, ahte dieđut Suoma beale sámiid dološ oskkus, šamanismmas eai gávdno olu ja datge,

geat čogge dieđuid ledje eanaš báhpát – ovdamearkka dihte Johannes Tornaëus, Gabriel Tuderus ja Johan Wegelius. (Itkonen 1984: 306.)

Válljejin fáddá danin, go dat lea mielastan hui miellagiddevaš ja áigeguovdil. Orru leamen nu, ahte luonddubuorideapmi ja nu gohčoduvvon dipma árvvut leat boahtán hui bivnnuhin maid otná beaivve máilmmis ja árbevirolaš buorideapmi adnojuvvo dehálaš dearvvašvuoda ovddidanmetodan (omd. Lehto 2010, Edhin 2002). Hálidan čielggadit dan, maid sámít leat jurddašan buorideamis ja makkár buorideaddjit sis leat leamaš.

Mu barggu ulbmilin lea áddet albmonemiid, mat laktásit buohcuvuhtii ja buorideapmái daid iežas konteavsttas ja guorahalan daid medikálaantropologijja¹ ja etnomedisiinna² oainnuid vehkiin. Dutkkan Turku universitehta kulturdutkanlágádusa *Dálvadas*-materiála. Dat sisttisodallá jearahallamiid, mat leat dahkkon 1967–1975 miehtá Deatnogátti ja oktan váldodutkamušbáikin leamaš Dálvadasa gilli, mas materiála namma boahtá. Barggustan dutkkan dan, makkár ipmárdusat sámiiin leamaš buohcuvuođas, buorideamis ja buorideaddjiin ja mo iešguđetge áigodaga máilmmigovat leat dáidda ipmárdusaide váikkuhan.

Mu barggu sáhhtá meroštallat sámedutkamuššan. Sápmelaš dutkin čálán sámegillii ja dutkkan *Dálvadas* -materiála, mii lea dahkkon sámegillii ja mas sápmelaš informánttat buktet ovdan oainnuideaset. Danin dat laktása ovtta láhkai maiddá kulturárbái. Lea dehálaš, ahte dieđut *Dálvadas* -materiálas bohtet almmolažžan eaige báze arkiivvaide. Dutkamuš lea joatka maid daid dutkamušaide, mat leat čállon sámegillii ja ná dat maiddá ovddida sámegiela dieđagiellan.

Dutkamušat ja čállosat sámiiid birra leat áiggi mielde rievdan ja ođđa lahknanvuogit leat nuppástuvvan. Juha Pentikäinen (1995: 348) čállá, ahte sámít leat okta eanemus dutkojuvvon álbmot máilmmis. Johannes Schefferus *Laponia* (1673) maŋŋá diehtu sámiiid birra lassánii hui olu. Lappologijja³ dutkkai sámiiid

¹ Medikálaantropologijja dutká dearvvašvuotaláhttema sosiokultuvrralaš konteavsttas (Ryypö 2004: 14).

² Etnomedisiidna lea álbmotbuorideami synonyma ja etnomedisiinnalaš dutkamuš guorahallá ovddimušat dan historjjá ja ovttaskas buorideaddjiid (Ryypö 2004: 14).

³ Lappologijja lea 1600-logu 1900-logu lohppii bistán dieđasuorgi, mii dutká sápmelaččaid ja sin kultuvrra olggobealde (<http://fi.wikipedia.org/wiki/Lappologia> (7.10.2010)).

olggobealde ja das lei guovttelágan geahččanguovllu. Vuosttažettiin muhtumat atne sámiid jávki álbmogin man kultuvrra hálidedje “gádjut” ja muhtumat ledje geassán sámi kultuvrra romantihkalaš rámmaid sisa: sámit elle sin miellagovain bisánan áiggis. Dutkiin, geat leat dutkan sápmelaččaid boares oskumušaid ja máilmmigovaid earret eará 1600- ja 1700-loguin, leamaš earálágan kulturipmárdusat go ođđasut áiggi olbmui. Okta mii váikkuhii boasttoipmárdusaide lei giella. Dutkiid ja sápmelaččaid gaskkas ledje gulahallanválttisvuodát. (Solbakk, Aage 2010: 21.)

Sámekultuvrra dutki, professor Veli-Pekka Lehtola mielas leamaš hui dehálaš, ahte sámit leat ieža čálligoahtán kultuvrraset birra. Diehtu bohtá njuolgga kultuvrra siste, mii addá dasa nannosut duogáža. Sápmelaš dutkin sáhtán addit iežan oasi sámedutkamušii. Sámedutkamuša vuoddu lea 1960- ja 1970-loguin. Dalle vuosttas skuvlejuvvon sámit álge vuostálastit lappologiiija ja dan stereotyhpalaš gova sámiin. Sámekultuvrra vuostekultuvran adnojuvvui majoritehtakultuvra. Dákkár ráji dahkan lei dehálaš dán muttus danin, go sámit easka huksegohte iežaset oainnu. (Lehtola 2005.)

Maŋimuš logijagiid áigge sámekultuvrra dutkamuš lea ohcalan doaibmavugiidis mánggalágan váikkuhusaid siste. Dan maŋŋá go sámit ieža bohte dutkamuša subjeaktan, dutkamuš álggii gieđahallat sámiide dehálaš gažaldagaid. Lehtola mielde sámedutkamušas lea guokte čielga guovddášgažaldaga. Vuosttažin lea sámiid vuoigatvuohta hálldašit iežaset kultuvrra ja eaktodáhtolaš ja iehčanas dutkamuša ovddideami. Vuolggasadjin lea dutkat dakkár fáttáid, mat leat mearkkašahtti namalassii sámeservodahkii. Nubbi dehálaš gažaldat lea čielggadit sámiid sajádaga davviriikkalaš servodagas. Dan guovddáš rollan lea guorahallat stáhta ja sápmelaččaid gaskavuodaid. (Lehtola 2005.)

Lehtola mielde okta stuorámus váttisvuodain sámedutkamušas, mii duollet dále bohtá ovdan lea dutkamuša dieđalaš dohkálašvuohta ja bealehisvuohta. Seammálágan gažadeapmi laktása dávjá maid mánggadiedalaš dutkamušii. Dan maŋŋá go sámiin leat bohtán iežaset dutkamuša subjeavttat, gažaldatvuložin leamaš sin máhttu objektiivvalašvuhtii. Lehtola muittuha, ahte seamma láhkaihan sáhtášii gažadit suomelačča dutkamuša iežas álbmoga birra dahje man beare etnistehta olbmo kompeteanssa objektiivvalašvuođa hárrái. Buot dutkamušaid kriteran lea dat, čuovvugo dutkamuš almmolaš dieđalaš dutkamuša prinsihpaid. Dát prinsihpat leat krihtalašvuohta, objektalašvuohta ja kommunikerema vejolašvuohta. (Lehtola 2005.) Lean iežan dutkamušas geahččalan addit sámiide jiena ja seammá áigge doallat gitta dáid prinsihpain.

1.2. Ovddit dutkamušat

Sápmelaš dutkit leat man nu muddui dutkan sápmelaš buorideami, dálkkodeami ja sámiid dološ oskku. Boarrásut girjjálašvuodas Johan Turi lea jagis 1910 almmustuvvan girjjistis *Muitalusat samiid birra* čállán earret eará sápmelaččaid dálkkodanvugiid birra. Girji ii leat dutkamuš, eanetge girjjálaš ovdanbuktin subjektii valaš vásáhusain. Ođđasut girjjálašvuodas Elina Helandera artihkkal *Noidat ja parantajat ennen ja nyt – saamelaisista parannusmenetelmistä* (Siiddastallan 2000) gieđahallá sápmelaččaid dearvašvuoltaáddejumiid, buoridanárbevieru ja noaidevuoda oanehaččat. Helander čállá dáid áššiid birra: mas buohcuvuohta bohtá, buohcuvuođa mearkkat, noaidi buoridankompeteanssat ja noaideinstitušuvnna gárggiideapmi, magihkalaš buoridankoansttat ja dálkkasšattuid geavaheapmi. Lean geavahan Helandera teavstta doarjjan go lean dutkan sápmelaš buorideami iešvuodaid Dálvadas-materiála vuodul. Helandera artihkal ii leat ollásit su iežas guorahallanbargu, su girjjálaš gáldun leamaš earret eará T. I. Itkonen (1948), Just Qvigstad (1932), Åke Hultkrantz (1962–63) ja Erik Therman (1940). Artihkkalis lea okta jearahallan, maid Helander lea ieš dahkan.

Okta dovdoseamos boarrásut áiggi dutkamušain sámiid birra lea duiskalaš Johannes Schefferusa *Laponia* (1673), mas son dutkkai boares muituimerkejumiid sámiin, čielggadii sámiid eallima ja dasa gullelaš dábiid ja davveguovlluid luonddu. Su ovdagovvan lei Tacitus, gii jo jagis 98 hálai davveguovlluid báhkinálbmogis girjjistis *Germania*. Schefferus barggai Ruotta-Suoma politihkalaš gáibádusaid vuodul ja dutkamuššii lei maddái “oligopolitihkalaš” siva; dat galggai čájehit nannán-Eurohpa skuvlejuvvon luohkkái, ahte sámenoidiin ii lean mangelágan oasálašvuolta Ruotta-Suoma soahtevuoittuide. 1700-logus earret eará báhppa Thomas von Westen čálii muituimerkejumiid sámiid birra ja 1800-logus báhppa Lars Levi Laestadius dagai etnográfalaš ja botanisttalaš dutkamušaid dassáži go sirdásii oalát sárdnealmmájin 1800-logu beallemuttus. Su muituimerkejumiid vuodul Harald Grundström čohkkii 1959 girjji *Fragmenter i lappisk mytologi*. (Pentikäinen 1995: 39–41.)

Suopmelaš dutkit leat eanet dutkan buorideami, dálkkodeami ja sámiid dološ oskku. Earret eará gielladutki T. I. Itkonen lea girjjistis *Suomen Lappalaiset* (1948) dutkan sámiid kultuvrra iešvuodaid. Son lea gieđahallan maid buorideami ja sámiid dološ oskku. Itkonena dutkamuš lea hui detáljarikkis ja ovdamearkka dihte dálkkodanvuogit leat govviduvvon valjis ja iešguđet sámeguovlluin, mii addá dutkamuššii buoret vuodu go

dušše dihto guovllu báikkálaš vieruide vuodjun livččii addán. Su barggus lean ožžon girjjálaš doarjaga Dálvadas-materiála dálkkodanvugiid guorahallamii.

Ođđasut suomelaš girjjálašvuodas folkloristihka dutki Anna-Leena Siikala *Suomalainen šamanismi* (1992) guorahallá almmolaččat šamanismma ja dutká lohkosiid (su. loitsut) álgovuoddu ja dárkkuhusa. Son joatká dutkiid ovttamielalaš oainnuid das, ahte suomelaš diehttilágádusa ovdal lea doaimman šamanainstitušuvdna. Duođastussan das leat muhtumat diehti láhttema iešvuodat ja njálmálaš árbevieru šamanisttalaš fáttát. Lea navdojuvvon, ahte epihkalaš divttat mitalit duođalaš láhttenvugiin. Šamanismma árbevierru lea eallan jurdagiin, miellagovain ja rihtain. Siikala dutkamuš lea mu barggu doarjjan sihke šamanismma álgovuoddu čilgemis Suomas ja diehttilágádusa meroštallamis. Siikala dutkamuša vuodul čilgen maid mo lohkosat gullet buorideapmái. Diehttilágádusa gárggiideami sáhtta buohtastahttit maid sámevuovlluide ja Siikala dutkamuš lea dehálaš danin, go sápmelaš dutkit eai leat dutkan namalassii diehttilágádusa áigodaga ja noaideinstitušuvnna rievdamu diehttilágádussan.

Oskkoldatdiehtaga dutki Juha Pentikäinen dutkamuš *Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia* (1995) gieđahallá viidásit sápmelaččaid máilmmigova ja buot mii dasa laktása. Son čállá sámiid árttalaš birasáššiin, eallindábiin ja –filosofijjas. Son hállá earret eará sápmelaš noaidis ja noaidi sajadaga gárggiideamis máilmmigova rievdamu oktavuodas, sámi kosmologijjas ja antropologijjas. Loahpas Pentikäinen suokkardallá sápmelaš kulturárbbi rievdamu ja dan boahhtevuodá. Pentikäinen dutkamuš lea veahkehan mu čilget sámiid máilmmigova gárggiideami ja eandalit noaideinstitušuvnna iešvuodaid ja sápmelaš noaidi kompeteanssaid.

Dálvadas-báttiid vuodul leat dahkkon moadde dutkamuša, mat laktásit mu bargui. Folklorista Marjut Huuskonena pro gradu -dutkamuš *Mahtinoita Kovven* (1982) gieđahallá sámi noaideárbevieru rievdanproseassa mañimuš jahkečuđiid áigge. Huuskonen čuovvu proseassa rievdamu go dutká dárkileappot ovtta beakkán noaidi, Johan Kåvena (1834–1918), doaimmaid. Huuskonen lea hálidan cuvket noaideárbevieru ideálagova, mii atná árbevieru stáhtalažžan. Son lea veardádallan Dálvadasa ja Poršáŋggu árbevieru ja muitaleaddjiid Kåven-motiivvaid. Son lea veardádallan maiddái guokte noaide-ideála: 1600-logu noaidi, gii lei šamána ja 1900-logu noaidi, mas šamánaoktavuohta váilu. (Huuskonen 1982: 1–2.) Lean barggustan sáhttan atnit ávkin Huuskonena dutkamuša go lean čállán dieđuid Kåvenis ja analyseren su iežan materiála vuodul.

Pirjo Pyysiäinenena pro gradu -bargu *Perinteiset saamelaiset sielukäsitykset Talvadas-aineistossa* (1983) guorahallá sápmelaččaid sielloáddejumi oskkoldatfenomenologalaš sielloteoriija vehkiin. Son lea dutkan dušše daid Dálvadas-báttiid árbevierromotiivvaid, mat laktásit sielloáddejupmái. Pyysiäinenena dutkamuš lea veahkehan mu hábmet sámiid dološ áddejumiid buohcuvuođas: olmmoš buohccái go massii sielus. Sielloteoriija lea čielggadan maid duogáža ovdamearkka dihte noaidi ekstásamátkái buohcci olbmo buorideamis.

Folkloristihka dutki Hilikka Oksala *Talvadaksen yhteydet ulkomaailmaan noin vuosina 1900–1950. Tulkintoja tenonsaamelaisten kulttuuriympäristön muutoksista* (1988) pro gradu -dutkanuša ulbmilin leamaš čielggadit Dálvadasa gili olbmuid oktavuodaid gili olggobeallái. Oksala dutká sihke luonddueanandieđalaš fáktoriid (johtolat), mat fas mielddisbuktet ekonomalaš kontávttaid (gávpi) ja dakkár servotlaš oktavuodaid, mat čatnasit sápmelašvuhtii dahje stáhta ja riikkaidgaskasaš doaimmaide. Dákkár leamaš eandalit kristtalašvuoda ja namalassii lestadiolašvuoda sajáiduvvan Deatnogáddái. (Oksala 1988: 1.) Oksala dutkamuš lea veahkehan mu áddet Dálvadasa vuoinjalaš atmosfeara ja dan váikkuhusaid olbmuid jurddašuvugiide. Dat ii leat njuolgga vástidan dasa, mo noaidevuohtha ja lestadiolašvuohtha bohte oktii, muhto lean ieš geahččalan mottiin sániin meroštallat dan Oksala barggu vuodul.

Sámegielat pro gradu -dutkanušat buorideamis ja dálkkodeamis eai gávdno Suomas. Suomagielat pro gradu -dutkanušat almmolaččat dálkkodeamis, molssaevttolaš dikšunvugiin ja árbevirolaš buorideamis leat gal čállon. Earret eará Jenni Ryyppö pro gradu -bargu *Vaihtoehtolääkinnän oikeutus. Diskurssianalyttinen tutkimus vaihtoehtolääkintään kohdistuvasta argumentaatiosta Suomessa* (2004) gieđahallá dan, makkár doaladumit Suomas gávdnojit molssaevttolaš dikšunvugiid vuostá. Son dutká ja analysere almmolaš digáštallama molssaevttolaš dikšunvugiin Suomas. Dan vuostá leamašan eandalit doaktárat ja dan beali fas dábálaš olbmot, sihke sii geat leat hárjehan molssaevttolaš dikšunvugiid.

1.3. Teorehtalaš vuolggasajit

Dán dutkamuša teorehtalaš duogázin leat doahpagat *molssaevttolaš dikšunvuogit* (su. vaihtoehdoiset hoitomuodot, eang. alternative medicine) ja *modeardna dálkkasdieđa* (su. länsimainen lääketiede, eang. western medicine), *buorideapmi* (su. parantaminen, eang. healing) ja *dálkkodeapmi* (su. lääkintä, eang. folk medicine⁴) Lea dehálaš čielggadit vuosttažettiinge dan, mat leat molssaevttolaš dikšunvuogit ja modeardna dálkkasdieđa, mii lea buorideapmi ja mii fas dálkkodeapmi. Nubbin ferte analyseret buorideami ja molssaevttolaš dikšunvugiid erohusaid. Buorideapmi ja dálkkodeapmi laktásit dipma árvvuide. Molssaevttolaš dikšunvugiid sáhtta ipmirdit maid buorideami báldalas doaban ja danin dat lea anolaš. Molssaevttolaš dikšunvugiid ja modeardna dálkkasdiehtaga veardádallan veahkeha fas áddet, makkár árvvuide dat guokte suorggi vuođđuduvvet ja makkárat daid dearvvašvuohtaáddejumit leat.

Molssaevttolaš dikšunvuogit ja modeardna dálkkasdieđa

Molssaevttolaš dikšunvugiid ja modeardna dálkkasdiehtaga ruohttasat leat sihke álbmotbuorideamis ja – dálkkodeamis. Easka modeardna dálkkasdieđa duvdilii álbmotbuorideami eret beaivválaš buorideamis. Buorideapmi ja olbmo dikšuma lahknanvuogit leat earáláganat molssaevttolaš dikšunvugiin go modeardna dálkkasdiehtagis. Molssaevttolaš dikšunvugiid sáhtta buohtastahttit álbmotbuorideapmái. Vaikke álbmotbuorideapmi álggii duođalaš dárbbus, masa eai lean molsaeavttut, lea dat maiddái legitiima, modeardna dálkkasdiehtaga olggobealde ja gullá ná molssaevttolaš dikšunvugiid beallái. Jenni Ryypö čállá, ahte buorideami dahje dálkkodeami ii goittotge sáhte atnit molssaevttolaš dikšunvugiid *badjedoaban* danin, go dábálaččat dain čujuhuvvo árbevirolaš buorideapmái. Oassi dutkiin lea dan oaivilis, ahte buorideapmi sisttisoallá buot dan, mii lea dálá modeardna dálkkasdiehtaga olggobealde, oassi fas jurddaša dan eanetge historjjálaš áššin. Ryypö čállá, ahte buorideapmi lea oassi dálá áigge molssaevttolaš dikšunvugiid, muhto ii dan badjedoaba. (Ryypö 2004: 18.) Mu mielas buorideami sáhtta heivehit baicce molssaevttolaš dikšunvugiid *báldalas doaban* ja dálkkodeami dán guovtti doahpaga vuolledoaban. Nugo buoridemiin, maiddái molssaevttolaš dikšunvugiin dárkkuhuvvo buot dat, mii lea modeardna dálkkasdiehtaga olggobealde ja mat sisttisdollet dakkár dearvvašvuođadikšun- ja dálkkodanmetodaid, mat

⁴ Geavahan tearpma *folk medicine*, vaikke sátni dálkkodeapmi (lääkintä) lea sátnegirjjis *medication*. Dat ii heive dán oktavuhtii. Mánnggat dutkit geavahit doahpaga folk medicine.

eai leat modeardna dálkkasdiehtagis (NCCAM 2010). Buorideapmi ja molssaevttolaš dikšunvuogit orrot ná leamen modeardna dálkkasdiehtaga vuostegeahčín.

Molssaevttolaš dikšunvugiin lea deháleamos áššin jurdda holisttalašvuodas. Olbmo miella ja rumaš lea okta ollisvuohhta ja buot áššit váikkuhit nubbi nubbái. Sátne *holisttalaš* boahtá greikka sánis *holos*, mii dárkkuha 'ollis'. Holisma váldá vuhtii rupmaša, sielu, miela ja dovdduid. Holisttalašvuohhta mearkaša maid dan, ahte buot olbmo orgánat leat oktavuodas nuppit nuppiide. (Edhin 2002: 297.) Molssaevttolaš dikšunvugiid ulbmilin lea dat, ahte olbmo gorut buorida ieš iežas. Dávjá buohcuvuođa duogázis oidnojuvvo goruda eahpedássedeaddu. Dan lassin molssaevttolaš dikšunvuogit eai gáibit dikšunvugiid dieđalaš ákkastallama; dat dohkkehit maidái ovttaskas vásáhusaid diehtogáldun (Ryppö 2004: 15, 98).

Dieđalaš sektor nappo modeardna dálkkasdieđa sisttisoallá buot virggálaš biomedisiinnálaš doaimma nu buohcceviesuin go priváhta ruovttuin. Davviriikkain jurddašuvvui 1800-logus, ahte buot virggálaš dálkkasdiehtaga olggobeal buoridanvuogit galge jávkat. Ná dan dihte, go doaktárat duvdiledje eret "diehttiid" ja dábálaš olbmuid "čalmmekeahtes diidaoskku" iežaset dieđalaš vugiid vehkiin. Dárbu buorideaddjiide unnui gal, muhto dat ii laktásan doavttirinstitušuvvna gárggiideapmái, muhto olbmuid skuvlejumi lassáneapmái. Pasiéntta geahččanguovllus doavttir galggai leat dikšundáhpáhusa oaivámuš ja fámoaleamos "dálkkas". Vuordámušain ja oskkuin lea ainge hui nana váikkuhus maidái dieđalaš sektora siste, čállá árbevirolaš álbmotdálkkodeami dutki Mervi Naakka-Korhonen (1997: 65.)

Vuođđoerohussan molssaevttolaš dikšunvugiid ja modeardna dálkkasdiehtaga gaskkas sáhtta oaidnit dan, ahte modeardna dálkkasdiehtaga dikšunvuogit vuođđuduvvet iskosiin duodaštuvvon bohtosiidda. Dat gohčoda dan namahusain *Evidence Based Medicine* (EBM). Buot modeardna dálkkasdiehtagis geavahuvvon vuogit eai goittotge leat dieđalaččat dutkojuvvon eaige dikšunvuogit gávdno buot dávddaide. Dalle geavahuvvojit vuogit, mat leamaš guhká geavahusas ja mat adnojuvvojit ávkkálažžan. Go ođđa diehtu gávnnavuvvo, dat váldojuvvo atnui ja boares vuogit hilgojuvvojit. (Ryppö 2004: 15.)

Buorideapmi

Vaikke álbmotbuorideapmi ja buorideaddjit doibmet buot máilmmi servodagain, lea buorideapmi adnojuvvon erenomážit dakkár álbmogiid oassin, mat ellet oarjemáilmmi olggobealat kultuvrrain. Naakka-Korhonen árvala, ahte dát boastoáddejuvpmi vuodđuduvvá dakkár fuopmášupmái, ahte buorideaddji lea goalmmát máilmmi kultuvrrain árvvusadnon ja dávjá maid čeardda oaivámušaid joavkkus. Dákkár sajádaga eai leat oarjemáilmmi doaktárat ožžon. Eandalit boaittobeal guovlluin buorideaddjái lei stuorra dárbu ja dávdaáddejuvitge sáhtte spiehkcasit unna gilážiid ja gávpogiid gaskka. (Naakka-Korhonen 1997: 63.)

Buorideamis sáhtta oaidnit golbma dási, main *iešbuorideapmi* lea lagamušas dábálaš olbmuid árgabeaivvi. Dat dáhpáhuvai ruovttuin ja lagaš olbmot geahččaledje buoridit buohcciid. Nubbin dássin buorideamis lea *álbmotbuorideapmi*.

Iešbuorideapmi dahjege bearašbuorideapmi meroštallojuvvo populáramedisiidnan anglosáksiláš terminologijjas. Iešbuorideapmi ii ávkkástala ollige álbmotbuorideaddjiid dahje oarjedoaktáriid. Buohcci dikšojuvvo ruoktobirrasis. Populáramedisiidna lea dábálaš olbmuid dearvvašvuodadikšun, mii ii mávsse maidige ja masa juohkehaččas lea vejolašvuolta. Dat sáhtta sisttisdoallat iešbuorideami bearašlahtuid ja fulkkiid gaskka dahje bearraša ja dan sosiálalaš fierbmádaga gaskka (ránnját ja ustibat). Dan lassin dat sáhtta ohcalit buoridanvugiid, mat vuodđuduvvet servoža oskumušaide dahje aktivitehtaide. Buohcci ja su lagaš olbmot jorggehit daid oskumušaid ja árvvuid beallái maid sin servodat laktá buohcuvuhtii. Dán sivas buohcuvuolta lea oassi populára kultuvrra vuogádaga, mii vuodđuduvvá vásáhusaide. (Naakka-Korhonen 1997: 60.)

Naakka-Korhonen sitere N.J. Christman, guhte deattuha, ahte iešbuorideami guovddáš fuolaheaddjit ledje nissonolbmot, dábálaččat eatnit dahje áhkut, geat dahke diagnosaid dábáleamos dávddain ja dálkkodedje daid. Dáiddut ja dálkkodanvuogit sirdásedje ovddosguvlui njálmmálaš árbevieru bokte ja buoridandáhpáhusaid čuvodettiin. Vaikke prinsihpas juohke okta máhtii juoga nu láhkai iešbuorideami, dihto olbmot ledje erenomáš vántta dasa. Naakka-Korhonen čállá, ahte Juha Pentikäinen namuha dákkár olbmuid *bearrašbirrasa buorideaddjin* dahje *diagnostihkkárin*. Sii ledje oahppan dáidduideaset ovddimušat

eallinvásáhusaidis bokte. Buohcci olbmot atne dan ášši eanet árvvus go ovdamearkka dihte skuvlejumi dahje sosiála stáhtusa. Eanaš servodagain buot buohcuvuođaid dikšun álggii álo vuos ruoktobirrasis lagaš olbmuid vehkiin. (Naakka-Korhonen 1997: 60–61.)

Álbmotbuorideami sektor lea mánggaid bihtáziid seaguhus, man hálddašit álbmotbuorideaddjit. Oassi bihtáziin laktása modeardna dálkkasdiehtagii, muhto eanaš oasit leat oktavuodas dábálaš álbmotbuorideapmái. Dat sisttisdollet earret eará njálmmálaš árbedieđu oskumušaid, maid álgovuodđu lea iešbuorideamis. Álbmotbuorideaddjit leat vehá dego iešbuorideami ja virggálaš buoridansektora gaskkas. Dutkit juhket sin doaimma dávjá oskkolaš ja máilmmálaš dálkkodeapmái das fuolakeahtta, ahte dát guokte čatnasit oktii nu čielgasit, ahte erohusa dáid gaskii lea váttis dahkat. Dattetge lea oaidnimis, ahte geat nu olbmot vudjot erenomážit *bassi* dahjege *sakrála*, nuppit *máilmmálaš* dahjege *sekulára* ja goalmmádat dán goappáge joavkku buoridanvugiide. (Naakka-Korhonen 1997: 62.)

Mun oaivvildan buoridemiin buot dan, mii dárkkuha olbmo buohcuvuođa dikšuma ja dasa laktáseaddji vugiid almmá modeardna dálkkasdiehtaga veahki haga. Gieđahaladettiinan Dálvadas-materiála buoridangova ja buorideaddjiid, hálán álbmotbuorideamis. Lavttán buorideapmái vuoigŋalaš aspeavtta ja holisttalašvuođa: buot bihtážat leat oktavuodas nuppit nuppiide.

Dálkkodeapmi

Dálkkodeapmi álggii dábálaš olbmuid dárbbuin buoridit buotlágan váttuid. Olbmot leat geavahan šattuid duháhiid jagiid. Porter Shimer čállá, ahte eamiálbmogiidda luondu lei sin apotehka. Sii geavahedje buotlágan šattuid, rásiid ja suinniid. (Shimer 2004: 8–9.) Dálkkasšattuid geavaheapmi lea árvaleamis buot boarráseamos ja eanemus leavvan buoridanárbevierru eatnan alde. Arkeologaid mielde vuosttamuš olmmoš, guhte geavahii dálkkasšattuid lea 60 000 jagi boaris Neanderthála, man hávdi gávdnui Irakias báktehoalus. Arkeologat gávdne bázahusaid čieža dálkkasšattu lieđđegavjjain. Vuosttamuš čálalaš hámi rávagirji šattuid geavaheamis lea sumerialaš láirátávval 4000 oáá. 2500 oáá. leat gávdnamis papyrusčállagat Egyptas. Eamiálbmogat geavahedje luonddušattuid antibiohtan jo guhká ovdal go penisillina geavahišgohte. (Cohen 2003: 281–282.)

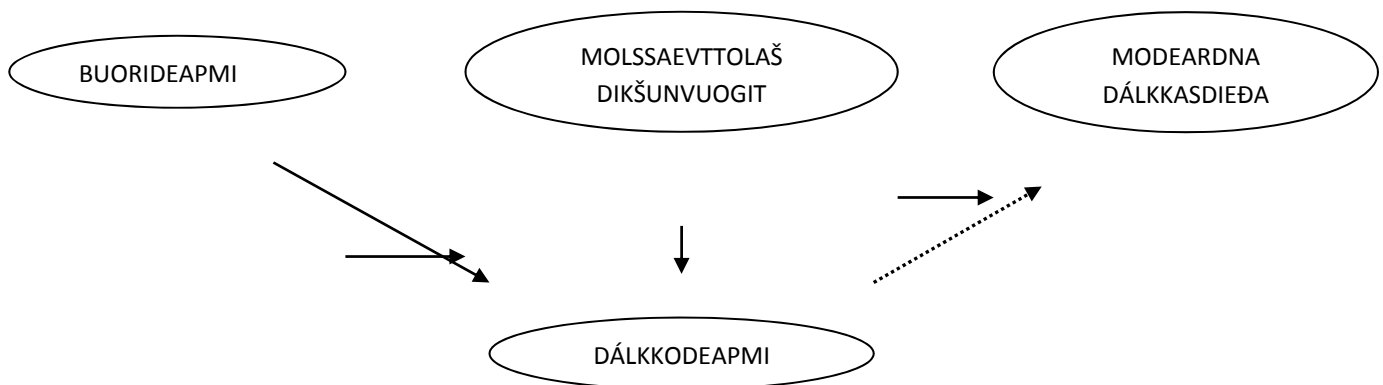
Johan Turi čállá, ahte sámiid siste dálkkodeapmi álggii danin, go eai lean doaktárat lahkosiin: olbmui lei bággu oahppat dálkkodit iežaset váttuid. Su mielde sámit ohppe buoridit ja dálkkodit dakkárga dávdmaid maid soames modeardna medisiinna doaktárat eai bastán dikšut. Son čállá, ahte oarjemáilbmi atná muhtun sápmelaččaid dálkkodankoansttaid jallodahkan. Turi girji gieđahallá eanaš Ruota beale sámiid dálkkodanvugiid ja eandalit Čohkkerasa guovllu. (Turi 1987: 113.)

T.I. Itkonena mielde Suoma sápmelaččaid árbevirolaš dálkkodeapmi leamaš hui mánggabealat. Oassi váttuin dálkkoduvvui rationála, oassi magihkalaš vugiiguin. Bohtosat eai álo lean goittotge dakkárat nu mo lei vurdojuvnon. Su mielde dálkkodeapmi lei álkit bissovaš dáluin go johtti sápmelaččaid lávuin. Itkonena mielas boares dálkkodanvuogit jávkagohte maid sámiid siste danin, go modeardna dálkkasdieđa ollii Sápmái. (Itkonen 1984: 473–474.)

Árbevirolaš kultuvrra konteavsttas sánis *dálkkas* lea viidásut mearkkašupmi. Dálkkas dárkkuha leahkima ja fámu, mii oidno dahje man čájeha ovttaskas olmmoš, báiki, dáhpáhus, čuožáhat dahje lundui gullevaš albmeapmi. Dálkkas sáhtta leat buorre dahje bahá dan mielde mo olbmot geavahit dan dahje mo dat váikkuha olbmuide. Ustitlaš sátni lea buorre dálkkas go fas loavkašahtti dahje vuortnohan sánnit leat bahás dálkasat. Go empáhtalaš buorideaddji geavaha luonddu šattuid dat leat buorit dálkasat, muhto jos seammá šattuid addá suhttan ja negatiiva olmmoš dat leat bahás dálkasat. Olbmo dovddut, intuitišuvdna ja kultuvra sáhttet meroštallat dan leago dálkkas buorre vai bahá. Buorre dálkkas addá bassivuoda dahje bassi fámu dovddu ja buorida. (Cohen 2003: 27–28.)

Mun oaivvildan dálkkodemiin iešbuorideami dási, mas olbmot hutke ieža dálkkodanvugiid dahje ohppe daid bearašbirrasis dahje njálmmálaš árbeviera bokte. Dálkkodeapmi lea buorideami oassin, muhto lean sirren dán guokte doahpaga danin vai dálkkodeami sáhtášii álkibut laktit maid šattuid geavatlaš geavahepmái. Hálidan ná govvidit váttuid dikšuma maidái almmá vuoiŋjalaš aspeavtta haga. Molssaevttolaš dikšunvugiin dálkkodeapmi lea maid dábálaš ja dálkkasšattuid geavahepmi lea viidásit dutkojuvnon (Rautavaara 1983: 58–59). Mu dutkamušas dálkkodeapmi laktása oassái maidái modeardna dálkkasdiehtagii danin, go dološ olbmuid geavahan dálkkasšattut leat ráhkaduvvon modeardna

dálkkasdiehtaga dálkkasin. Lean čilgen mu dutkamuša teorehtalaš doahpagiid oktavuođa čuovvovaš govvošiin:

1.4. Dutkanmateriála, dutkanmetoda ja dutkangažaldat

Mu dutkanmateriálan leat Dálvadas-báttit, mat leat bohtosat Turku universitehta kulturdutkanlágádusa prošeavttas, mii ollašuhthtojuvvui 1967–1975 Deanu guovllus. Dan olis dahkkojuvvojedje čuođit jearahallamat earret eará Dálvadasa gilis, man mielde báttit leat ožžon nama. Mu dutkanmateriálas jearahallon olbmot leat miehtá Deatnogátti ja sii leat davvisámegiellagat. Sii leat riegádan jagiid 1885 ja 1942 gaskkas. Sápmelaš folklore dutkanprošeavttas jearahalle measta 400 olbmo miehtá Sámi ja jearahallanmateriála lea sullii 1000 diimmu, mas badjel bealli lea sámegillii. (Huuskonen 2004: 80–82.) Čoagginbarggu boađusin bohte 1242 nummaraston bátti, main 430 lea báddejuvvon Dálvadasa gilis (Pyysiäinen 1983: 11–12).

Suoma Akatemiiija ruhtadii Turku universitehta sápmelaš folklore dutkanprošeavtta. Prošeavtta duogázis doaimmai sámi álbmotárbevieru áššedovdi Erkki Itkonen. Professor Lauri Honko Turku universitehta oskkoldatdiehtaga lágádusas vástidii prošeavtta ollašuvvamis. Universitehtas ledje erenomáš

kultuvraantropologalaš intreassat, mat váikkuhedje lágádusaid prošeavttaide. Dáid intreassaid vuodul prošeavttat laktásedje iešguđetlágan vehádagaid dutkamii. (Huuskonen 2004: 58–59.)

Go sápmelaš dutkanprošeakta Turku universitehtas álggii jagis 1967, vuosttamuš ulbmil lei ohcat gili, mii heivii čiekjalisdutkamuša čuožáhahkan. Molssaeaktun lei mii nu deatnogátti giliid Suoma bealde. (Huuskonen 2004: 61.) Dálvadas válljejuvvui dutkamuša oaivebáikin danin, go dat lei guovllu hárrái muttát ja giláš elii iežas eallima guhkkin eret stuorát báikkiid šuvas. Huuskonen lasiha, ahte báikin livččii heiven mii beare deanuleagi gilážiid. Buot dain elle iežaset ráfis go veardida stuorát báikegottiide. Váldooassi jearahalliin ledje suomelaččat, muhto maid moattit sámit jearahalle olbmuid, earret eará Helvi Nuorgam-Poutasuo, Rauni Magga Lukkari ja Matti Morottaja. (Huuskonen 2004: 59–65.)

Dat Dálvadas-báttit, maid mun lean geavahan, gávdnojit Giellagas-instituhta arkiivvas Collcard-materiálan. In dárbbášan guldalit báttiid, dasgo jearahallamat ledje jo littererejuvvon. Dat leat nummaraston ovdamearkka dihte ná: TKU/A/67/299. Koda čujuha Turku universitehtii, jearahallama vuodđalohkui ja jearahallama nummirii. Lean ráhkadan olbmuide kodaid sohkabeali (N= nissonolmmoš, A= almmáiolmmoš) ja mu geavahan bátti nummira mielde (ovdamearkka dihte N1: TKU/A/67/5–6). Mildosiin gávdno dáid dieđuid lassin informántta riegádanjahki. Moatti olbmo riegádanjahki ii leat dieđus. Lean geavahan materiálan 50 bátti, muhto njuolggos sitáhtaid ja čujuhusaid lean váldán 29 báttis.

Sitáhtaid čáledettiinan lean divvon teavstta čállinmeattáhusaid, sániid ja sámefonttaid váilumiid (vrd. cahci – čáhci) ja lasihan dárbbu mielde čuoggáid ja rihkuid. Dan lassin lean guodđán eret jearahalli ja informántta dialoga ja čállán dušše informántta teakstaosiid. Muhtun sitáhtaide lean lasihan maid jearahalli gažaldaga vai ášši livččii lohkkái čielgasut. Fuopmášupmái ferte váldit maid dan, ahte mánggain seamma nummira báttiin sáhttet hállat mánggat sierra olbmot. Dan lassin okta olmmoš lea sáhtán hállat mánggain sierra nummira báttiin, ovdamearkka dihte N ja A14 hállaba báttiin TKU/A/69/31-32, TKU/A/67/65/2 ja TKU/A/69/65. Muhtun báttiid jearahallamat leat dahkkon jo jagis 1965 ja 1966 ovdal prošeakta álggii virggálaččat. Dáid báttiide olbmuid leaba jearahallan Olavi Korhonen ja Juha Pentikäinen. (Huuskonen 2004: 59.)

Danin, go mu materiála buot 50 bátti ledje Oulus Giellagas-instituhta arkiivvas, in dárbbášán reiset Turkui dutkat daid. Lea diedusge čielggas, ahte go lean guorahallan jearahallamiid dušše teakstahámis inge guldalan báttiid, lean sáhttán massit dihto nyanssaid. Dakkárat sáhtášedje leat earret eará sániid deattuheapmi, čaibman dahje earálágan oasážit, main sáhtá gullat muitaleaddji duođalaš dárkkuhusa dahje doaladumi. In liiká jáhke, ahte dat livčče váikkuhan mu barggu dutkanbohtosiidda. Maiddá dat, ahte sámegeiella lea mu eatnigiella lea sihkarit veahkehan áddet dihto ivnniid maid báljes teavstta logadettiin.

Mu pro gradu -bargu lea kvalitatiiva dutkamuš. Mun geavahan barggustan materiálavuolggalaš sisdoalloanalysa (su. aineistolähtöinen sisällönanalyysi), man lean heivehan iežan bargui. Materiálavuolggalaš analysa geahččala hábmet dutkanmateriálas teorehtalaš ollisvuoda (Tuomi & Sarajärvi 2009: 95, 103), muhto mu barggus leat gárvvis teorehtalaš doahpagat maid vehkiin lahkonan ášši.

Tuomi & Sarajärvi sitereba Miles ja Haberman (1994) oainnuid materiálavuolggalaš induktiiva materiála analysas. Miles ja Haberman mielde dákkár analysa lea proseassa, mii ráhkaduvvá golmma oasis: vuosttamuzžan lea materiála reduseren dahjege “njáskan”, nubbin materiála klustereren dahjege joavkkuide ordnen ja goalmádin abstraheren dahjege teorehtalaš doahpagiid hábmen. (Tuomi & Sarajärvi 2009:108.) Mu barggus abstraheren bázi eret danin, go teorehtalaš doahpagat ledje jo gárvvisin.

Materiála reduseremis informašuvdna dahjege data analyserejuvvo nu, ahte das guđđojuvvo eret buot dat, mii ii leat mávssolaš dutkamušas. Data sáhtá leat rabasčállon jearahallanmateriála, eará áššebábir dahje dokumeanta. Reduseren sáhtá leat jogo informašuvnna čoahkkáigeassu dahje dakkár, mas diehtu sirrejuvvo mánggaide sierra osiide. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 109.) Mu barggus reduseren dáhpáhuvai nu, ahte mannen Giellagas-instituhta Dálvadas-bearpmiid čađa ovttaid mielde ja álo jos collcard:ain gieđahallojuvvojedje dihto motiivvat, degomat buorideaddjit ja dávddat, čállen daid sisdoaluin oktiigeasu ja namuhin báddenummiriid. Ná dokumeantta lei álki gávdnat ođđasit dalle, go ordnegohten báttiid dieđuid sierra joavkkuid mielde.

Materiála klustereremis dahjege joavkkuide ordnemis materiálas ohccojuvvon teakstaosiid galgá mannat dárkkilit čađa. Doahpagat mat laktásit oktii biddjojuvvojit oktan luohkkán ja namuhuvvojit luohká sisdoalu govvideaddji sániin. Namman sáhtá leat ovdamearkka dihte dutkančuozáhaga namma, iešvuolta dahje

áddejupmi. Klustereren hukse dutkamuša vuodđoráhkadusa ja láide dutki iežas dutkamuša sisa. (Tuomi & Sarajärvi 2009: 110.)

Mu dutkamuša klustereren čoahkkani nu, ahte mannen čađa daid buorideapmái, dálkkodeapmái ja buorideaddjiide laktáseaddji jearahallamiid, maid ledjen merken bajás reduserenmuttus. Čállen bajás dieđuid ja njuolgo sitáhtaid. Álggus ledjen váldán fárrui maid kristtalašvuhtii sihke dološ oskui ja sieiddiide laktáseaddji motiivvaid. Juhken materiála dieđuid čuovvovaš luohkáide: *buorideapmi ja dálkkodeapmi, buorideaddjit, kristtalašvuhta, oskumušat* sihke *dološ osku ja sieiddit*. Loahpalaš analysas guđđen eret kristtalašvuoda sihke dološ oskku ja sieiddiid luohká. Kristtalašvuoda luohkká laktásii eanet sárdnealbmáide ja dološ oskku ja sieiddiid luohkkái bohte dušše moadde máinnašumi sieidebáikkiin. Danin in atnán daid dehálažžan mu barggu ollisvuhtii. Nappo loahpas analyserejin luohkáid *buorideapmi ja dálkkodeapmi, buorideaddjit* sihke *oskumušat*.

Barggustan mun dutkkan dan, makkár gova Dálvadas-materiála addá sápmelaš álbmotbuorideamis, iešbuorideamis ja buorideaddjiid kompeteanssain. Gieđahalan dan, mo sámit leat oaidnán buohcuvuoda ja makkár dávdaáddejumit sis leat leamaš. Čielggadan maid dan, maid sii jurddašit buorideamis ja buorideaddjiin. Gieđahalan oanehaččat maid dábáleamos dálkkodanvugiid, mat materiálas bohte ovdan ja smiehtan dálkkodeami oktavuoda modeardna dálkkasdiehtagii.

Mu dutkamuš čoahkkana nu, ahte nuppi logus gieđahalan buorideami, molssaevttolaš dikšunvugiid ja modeardna dálkkasdiehtaga vuolggasajiid nu, ahte čilgen vuos dáid medisiidnasurggiid dávdaáddejumiid. Dan maŋŋá gieđahalan sápmelaččaid dološ oskku ja sielloáddejumiid, mat addet duogáža eará dávdaáddejumiide ja diehttilágádusa gárggiideapmái ja lohkosiidna dávddaid buorideami duogáži. Goalmmát logus vuojun sápmelaš buorideapmái ja Dálvadas-materiála áddejumiide dávddain ja daid dálkkodeamis. Čielggadan dan, mo olbmot leat oaidnán buorideami ja dálkkodeami. Njealját logus guorahalan buorideaddjiid kompeteanssaid Dálvadas-materiála vuodul ja čálán maid eanet máinnašuvvon buorideaddjiin persovdnagova, mii eanaš čilge sin buoridankompeteanssaid. Viđát logus čohkken iežan dutkamuša bohtosiid.

2. MÁILMMIGOVAT JA DÁVDAÁDDEJUMIT

Dán logus gieđahalan molssaevttolaš dikšunvugiid, modeardna dálkkasdiehtaga ja sápmelaččaid áddejumiid buohcuvuođa sivain. Ovdal go vuojun sámiid dávdaáddejumiide, gieđahalan sámiid máilmmigova ja dan riev dama. Dat oassái čilge dihto sápmelaš dávdaipmárdusaid. Dávdaáddejumiid gáldun mus leat dat, maid girjjálašvuođas čállo buohcuvuođa álgovuođus ja maddái Dálvadas-materiála informánttaid oainnut. Gieđahalan mottiin sániin maid Davvi-Amerihká eamiálbmogiid oainnuid buohcuvuođas.

2.1. Molssaevttolaš dikšunvugiid ja modeardna dálkkasdiehtaga dávdaáddejumit

Molssaevttolaš dikšunvuogit dárkkuhit dakkár dikšunvugiid, maiguin olbmo buohcuvuohta ja bákčasiid háliidit buoridit oppalaččat holisttalaš oainnu mielde. Danin maddái buohcuvuođa dikšundábit galget leat oppalaččat ja vihkkehallas buohcci olles eallindili. (Lehto 2010.) Molssaevttolaš dikšunvugiin iešguđetlágan váttuide sáhttet geavahuvvot seamma buoridanvuogit ja dávjá ulbmilin lea rávkat ja doarjut goruda vugiid buoridit ieš iežas. Dávdamearkkaid ja buohcuvuođaid sivaide leat mánggat čilgehusat. Okta beaktileamos dábiin lea siva oaidnin goruda eahpedássedeattus. Dan buorideapmi sisttisdoallá olles goruda gievrudahttima nu, ahte dat lea doarvái gievrá buoridit ieš iežas. (Ryppö 2004: 98.) Dát seamma jurdda gávdno maddái earret eará Davvi-Amerihká eamiálbmotbuorideamis. Buorideaddjiid mielas buoremus buoridandábit gievrudahtte goruda ja ná veahkehedje dan atnit fuola alldistis (Shimer 2004: 8–9). Maddái harmonija luonddu ja olbmo gaskkas ovddida dearvvašvuođa, muhto fas eahpedássedeaddu dagaha buohcuvuođa (Cohen 2003: 37–38).

Molssaevttolaš dikšunvuogit ávžžuhit olbmo atnit fuola ieš iežas dearvvašvuođas. Buohcuvuohta lea oppalaš eallindilli man sáhtta buoridit, go buohcuvuođa sivva čielgá. Holisttalaš buorideapmi dohkkeha buot molssaevttuid. Fysalaš dávdamearka dálkkoduvvo ja ollislaš buohcuvuohta buoriduvvo ságastallamiid ja buhtismahttima bokte, go geahččalit váikkuhit buohcuvuođa duodalaš sivi. Molssaevttolaš dikšunvugiid

ulbmilin lea dájvja mielalaš dássedeaddu, identitehta gievruhahttin ja gievrun dahje eará abstrákta buresbirgejumi dovdu. Ryyppö čállá, ahte buoridandábiid holisttalašvuohta adnojuvvo vuolggachuoggán olbmo buresbirgejumái. Go olmmoš lea dássedeattus ja čavddis, son sáhtá dovdat iežas dearvvasin ja bissut das. (Ryyppö 2004: 82–86.) Maiddái álbmotbuorideami okta guovddáš jurdagiin lea holisttalašvuohta. Dat oidno ovdamearkka dihte das, ahte siellu ja rumaš leat oktan ollisvuohtan. Olmmoš adnojuvvo oassin luonddu ja máilmmiábi, mas mikro- ja makrokosmos leat vuorrováikkuhusas nubbi nuppiin. (Vaskilampi 1983: 63.)

Medikálaantropologijja (dálkkasdieđalaš antropologijja) juohká buohcuvuođa *váddui* ja *dávdii*. Dávda čujuha doaktáriid giela mielde biologalaš feaillaide dahjege doaktára defineren buohcuvuhtii. Váddu lea dakkár, man pasienta ieš sihke su sosiála birasjoavku áicá ja meroštallá. Buohccit vásihit buohcuvuođa namalassii váttu, eaige dávdada bokte. (Ryyppö 2004: 51.) Molssaevttolaš dikšunvugiid olbmot ja buorideaddjit fokuserejit dikšut váttu, eai dávdada. Stuuramus oassi divššuin ii oppa fikkage dárkkes diagnosai ja dávdada gávdnamii. Buoridandáhpáhus lea oppalaš ja pasientta váddu váldojuvvo duođas.

Ryyppö sitere Honko, gii čállá ahte álbmotbuorideaddjiid buoridanattáldagat vuodđuduvve namalassii váttuid buorideapmái dávdadaid sajis. Váttut čoahkkanit mánggain áššiin. Daidda váikkuhit earret eará olbmo gaskavuoddat nuppiide, čatnasanvuohta supranormala máilbmái ja ekonomalaš áššiide. Buorideaddjit vihkehallet maiddái olbmuid sosiála rollaid ja stáhtusiid váttuid duogážis. Molssaevttolaš dikšunvugiid ja álbmotbuorideami sáhtá oaidnit váttuid buorideaddjin ja modeardna dálkkasdiehtaga fas dávdadaid buorideaddjin. (Ryyppö 2004: 52.) Molssaevttolaš dikšunvuogit ja álbmotbuorideapmi gehččet buohcuvuođa sivaidda viidáseabbot. Dat guorahallet sihke fysalaš, emotionála, biras-, sosiála ja mielalaš dásiid buohcuvuođa duogážis. Buohcuvuohta sáhtá čuovvut earret eará menddo garra eallindábiin. Olmmoš buorrána easka dalle, go ádde buohcuvuođa buktin dieđu ja go rievdata eallindábiid buoret guvlu. Dávdamearkkat sáhttet mitalit vearrás dávdas ja daid bokte gorut suodjala iežas. Symptomaid ii galggašii hávkadit, muhto baicce geahččalit ipmirdit. (Cohen 2003: 307, Ryyppö 2004: 99–100.)

Molssaevttolaš dikšunvugiin sirrejuvvo dájvja maid dávdamearka ja buohcuvuohta. Molssaevttolaš dikšunvugiid joavkkus oaivvilduvvo, ahte modeardna dálkkasdiehtaga vuogit geahpedit dávdamearkkaid dárkkuha dušše problema sirdima. Dat máhcet ruovttoluotta seammalárganin dahje sierra hámis jos

buohcuvuohta, mii dagaha dávdamearkkaid ii leat dikšojuvvon. Dearvvašvuoda galgá doallat badjin ja buohcuvuohta galgá dikšojuvvot siva geažil. (Ryypö 2004: 53.)

Manjimuš jahkečuđiid áigge modeardna dálkkasdiehtagis, mii lea oarjemáilmmi dearvvašvuodadikšunvuogádat, leamaš biomedikála dearvvašvuohaáddejupmi, man mielde dearvvašvuoha lea dakkár, mas váilu buohcuvuohta. Dearvvašvuoda ja buohcuvuođa rájiid sáhtá meroštallat objeavttalaččat ja nu, ahte dat leat čilgemis dušše ovtta láhkai. Biomedisiinna mielde buot pasientta váttut leat jogo dávddat dahje dávddat, mat váilot. Ieš buohcan lea klinalaš ja buohcuvuođa sáhtá dieđalaččat namuhit ja kontrolleret. (Ryypö 2004: 51–52.)

Dat mo pasienta oaidná iežas buohcuvuođa lea hárve seamma go maid biomedisiidna jurddaša. Biomedisiidna figgá sirret pasientta dušše dávdda guoddiin ja ná vajálduhtá su olmmošlaš duogáža. Go oarjemáilmmi doavttir fokusere unna bihtážiidda ja redusere dearvvašvuoda mekánalaš doaimmaide, son seammás massá oppalaš gova iežas pasienttas olmmožin. Dalle divššu vuložin leage dávda, ii olmmoš. Modeardna dálkkasdiehtagis lea goas nu juobe veadjemeahttun dikšut váttuid danin, go pasientta váttuid vuodul ii álo sáhte diagnoseret dávdda. Almmá spesifa dávdda haga ii sáhte addojuvvot spesifa dikšu. (Ryypö 2004: 51–52.)

Modeardna dálkkasdieđa geahččala dikšut eret buohcuvuođaid ja lasihit dearvvašvuoda, muhto dat ii giedáhala iige vihkkehala transsendenttalaš (su. käsityskyvyn ylittävä) sivaid buohcuvuođaide. Transsendenttalaš gažaldagat leat diehtaga olggobealde, iige daidda sáhte addit dieđalaš vástádusa. Doaktáriid mielas oskumušat buohcuvuođa sivain leat boagustahttit. Dát ii goit ovddit dikšunvugiid dahje doaktára ja pasientta oktavuoda. Muhtun modeardna dálkkasdiehtaga ovddasteaddjit goittotge guorahallet maid dan beale vejolašvuoda buohcuvuođa sivvan ja dan sáhtá dávjá ákkastallat maid dálkkasdieđalaččat. Dáid dáhpáhusain doaktárat mannet fuomáškeahhtá iežaset profesšuvnna olggobeallái. (Ryypö 2004: 101.) Modeardna dálkkasdiehtagis vuosttamuš prioritehta lea dikšut fysalaš buohcuvuođa ja dan hávkadeami dálkkasdiehtaga dikšunvugiin ja dálkasiin. Pasienta lea dearvvas go fysalaš dávdamearkkat jávket. (Ryypö 2004: 53.)

Go molssaevttolaš dikšunvugiid vuodđu lea luonddus ja orgánalašvuodas, modeardna dálkkasdieđa deattuha kemiálalašvuoda ja tehnikkalaš beliid. Modeardna dálkkasdieđa geahččá áššiid olggobealde ja standárddaid mielde, go fas molssaevttolaš dikšunvuogit luhttet olbmo individuálavuhtii ja eallinfámu gievruhahttimii. Molssaevttolaš dikšunvuogit geahččalit garvit syntehtalašvuoda, garravuoda ja siidováikkuhusaid mat fas leat modeardna dálkkasdiehtaga iešvuodat. Holisttalašvuodta ja áššiid oppalašvuoda ja miela ja rupmaša oktavuoda deattuheapmi lea dehálaš molssaevttolaš dikšunvugiin go fas modeardna dálkkasdieđa lea laktásan reduktionismii⁵ ja dualisttalaš juhkui psykyes (miella) ja soomas (rumaš). Buohccuvuodta oidno eandalit sooma dásis. Molssaevttolaš dikšunvugiin fas buohccuvuodta lea jogo mielalaš ja oassi materialisttalaš beali dahje iehčanas oassi, masa ii laktás materiála máilbmii. (Ryppö 2004: 16.)

Juohku sáhttá dahkkot maiddái dearvvašvuoda, buohccuvuoda, diagnosa, divššu ja pasientta doahpágiid vuodul. Ovdamearkka dihte divššu olis modeardna dálkkasdiehtaga ja molssaevttolaš dikšunvugiid lahknanvuogit leat iešguđetláganat. Buohccuvuodta lea eahpedássedeattu dilli ja dálkkasdieđa geahččala fallehit daid fámuide gitta, mat dagahit eahpedássedeattu. Molssaevttolaš dikšunvuogit geahččalit máhcahit dássedeattu gorudii dainna, ahte gievruhahtta goruda iežas fámuide ja návccaid. Ná pasientta veahkeha ieš iežas. Molssaevttolaš dikšunvuogit oaivvildit, ahte gorut mii vuotit váttuid lunddolaš vugiid mielde, lea maŋŋá maiddái gievrasut caggat buotlágan hehttehusaid. Ii nu, ahte gorut lea giedahallojuvnon niibbiin, suotnjarastimiin dahje syntehtalaš dálkkasávdnasiin. Modeardna dálkkasdiehtaga divššus buorre pasientta čuovvu eahpitkeahhtá buot sutnje addon rávvagiid. Molssaevttolaš dikšunvugiin vástu buorráneamis lea dávjá pasienttas alldistis ja buorráneapmi dáhpáhuvvá, go pasientta rievdata eallindábiidis. (Ryppö 2004: 16.)

2.2. Sámiid dološ máilmmigovva ja dan rievdan

Vai áddešii duogáža sápmelaš buorideami dávdaáddejumiide, ferte guorahallat sámiid olles máilmmigova. Šamanisma lei vuodđun dološ sápmelaččaid máilmmigovvii. Šamanisma guovddáš jurddan lei doallat badjin máilmmálaš ortnega olbmuid gaskkas ja leat oktavuodaš badjellunddolaš máilbmái mediáhtora

⁵ Reduktionisma dárkkuha man nu ášši sirdima masa nu nuppi áššái. Doahpágiid, teoriijaid dahje cealkágiid sáhttá sirdit nuppiide doahpágiidda, teoriijaide dahje cealkágiidda.

(noaidi) ekstáhtalaš vásáhusaid bokte. Dán máilmmi ja badjellunddolaš máilmmi gaskkas galggai leat harmoniija. Davveguovlluid kultuvrrain šamanisma lei mohkkás kompleaksa, mii čoahkkani oskumušain, mat ledje čatnasan nubbi nubbái (mytologiija), geavatraš osiin (rihtat) ja epihkalaš tradišuvnnain, mat vuodđuduvve daidda (folklore). Šamanisttalaš máilmmigovas máilbmi lei čoahkkanan sierra gerddiin (kosmologalaš premissa) ja olbmui ledje mánga sielu dahje sielloosit. Olbmo “frijiasiellu” sáhtii guođđit rupmaša ja dahkat ekstáhtalaš siellomátkkiid duohtavuodá sierra gerddiide (antropologalaš premissa). Jos frijiasiellu guđii rupmaša, dasa bázi goit unnimustá “heaggasiellu” doallat badjin deháleamos orgánadoaimmaid. Dáid premissaid vuodul sáhtii čilget šamanisttalaš kultuvrraide gulli olbmuid ja servožiid krisaid. (Pentikäinen 1995: 182–183.)

Pyysiäinena pro gradu -dutkamuš *Perinteiset saamelaiset sielukäsitykset Talvadas-aineistossa* (1983) guorahallá sielloáddejumiid oskkoldatfenomenologalaš sielloteoriija vehkiin. Dát teoriija juohká olbmo sielu *rumašillui* ja *frijiasillui*. Rumašsiellu lea olbmo eallinfápmu dahje dan albnoneapmi. Dasa gullá olbmo fysalaš ja psyhkalaš bealli. Rumašsiellu sáhtta juhkkjuuvot unnit osiide, nugo eallimasillui ja munsillui (su. minásielu). Eallimasillu doallá badjin olbmo goruda iešguđetlágan doaimmaid. Munsillu lea psyhkalaš doaimmaid ja fámuid gáldu. Dasa gullet olbmo dovddut, jurdagat, maitu ja dáhttu. (Pyysiäinen 1983: 4–6.)

Frijiasiellu lea olbmo persovna albnoneapmi ja dat ii leat čadnon rupmašii gitta, nugo rumašsiellu. Frijiasiellu sáhtta guođđit rupmaša ja máhccat fas ruovttoluotta. Dat adnojuvvo dávjá ovdamearkka dihte suoivvan, namman dahje jápmán olbmo muitogovvan dahjege ii-materiálalaš objektan. Frijiasiellu eallá dábálaččat dalle go olmmoš lea passiiva dilis, nugo niegus, tránsas dahje dieđuheapmen. Jos olmmoš lea buozus, dalle frijiasiellu lea guođđán rupmaša menddo guhkes áigái. Suoma-ugralaš álbmogiid siste, nugo sámiiin, dákkár dualisttalaš sielloáddejupmi orui leamen dábálaš. (Pyysiäinen 1983: 4–6.) Pyysiäinena mielde sápmelaš árbevierus ii dovdojuvvon munsillu. Eallimasillu dahjege heaggasiellu lei dovddus maid Dálvadasa árbevierus. (Pyysiäinen 1983: 81–83.)

Šamanisma ii leat oskkoldat, muhto baicce iešguđetlágan oskumušaid ja rihtaid ollisvuohta. Šamána doaimmanvuogit leat hui seammaláganat miehtá máilmmi. Šamanisma lea okta olmmošgotti boarráseamos kulturinstitušuvnnain. Lea jáhkkimis, ahte jo paleolihtalaš áigodaga bivdit baste rohttašuvvat⁶ (su. langeta

⁶ Aage Solbakk hállá maid *gievvumis* ja *čákkjaleamis* (Solbakk 23–24). Dát doahpagat dárkkuhit dan, ahte noaidi juvssai ekstásadili ja dan áigge son jodii supranormála dahjege badjellunddolaš máilmmis iežas frijiasielu hámis.

loveen). Doppe gos šamanisma gulai olbmuid eallimii, *šamána* dahje *noaidi* deháleamos bargun lei buotlágan krisaid caggan. Davveguovlluid oskunvuogádagaid oktan iešvuohtan lei dat, ahte olbmo eallima vuostegiedageavadagat čuvvo jábmiidáimmu daguin. Noaidi nagodii hálddašit vuoiŋnaid ja seđohallat daid. Ná son sáhtii eastadit buotlágan krisaid. (Siikala 1992: 38–39.) Sápmelaš noaidi lea buohtastahttojuvnon šamánai, vaikke noaidi habitus ja rituálavuogit eai leatge nu ivdnái go ovdamearkka dihte siperialaš šamánas. Dattetge noaidi árttalaš ássanguovlu ja fenomenologalaš seammaláganvuođat laktet su šamánaid jovkui. (Pyysiäinen 1983: 96.)

Sámeservodagas noaidit fuolahedje servodaga lahtuid oktavuodain jábmiidáibmui ja olles kosmosii. Sin guovddášrollan lei maid buorideaddji rolla. Dološ sámit navde, ahte dávddat bohte olggobeal fámuin ja sielumassimis. Go olmmoš buohccái, de jurddašuvvui, ahte su friijasiellu lei gártan jábmiidáibmui. Noaidi galggai iežas friijasielu hámis ja veahkkevuoiŋnainisguin dahkat ekstásamátkki dohko ja viežžat sielu ruovttoluotta. Go friijasiellu lei máhcahuvvon, olmmoš buorránii. Dát gáibidii maid dábálaččat sierralágan oaffardoaimmaid, degomat sieidái oaffaruššama. (Pyysiäinen 1983: 91–92.) Pasienta, gii lei massán sielu lei hui buozus, garra feberis dahje juobe komás. Láivves dávddat buorránedje šattuiguin dahje lohkosiiiguin. (Pentikäinen 1995: 159–160, 190–191.)

Noaidi lei buorideaddji doaimma lassin maid olmmoš, guhte basttii caggat bahá ja čielggadit ipmiliid dáhtu. Muhtun olbmot ledje noaidit jo riegádeami rájes. Vuoiŋnat oahpahedje sin buohcuvuođaid bokte. Noaidi galggai leat áibbas dearvvas; jos oppa bátnige váillui son masii válldis ja beaktilvuođas olbmuid siste. Muhtun oassái noaidi dáidu sirdásii áhčis bárdnái ja lassedáidduid sáhtii oažžut hárjehállama vehkiin. Jos noaidi gárttai hárjehállat lasi dáidduid, son ii lean dalle nu gievra noaidi. Noaidit ja sin veahkkevuoiŋnat sáhtte bargat nu buori go bahás daguid. (Itkonen 1984: 331–332.)

Šamanisma sámiid máilmmigova guovddážin ii ceavzán. Luondduosku šattai vuostálagaid kristtalaš oskuin go katolihkálaš girku váikkuhišgođii Sámis jo 1000-logus. Kristtalašvuohta ii goittotge vel dalle ožžon saji sámiid eallimis. Eanet baicce váikkuhedje gávpeoktavuođat ja eará sekulára kultuvrralaš deaivvadeamit. Dákkár vuorrováikkuhusaid siste sámiid oskumušmáilbmi lavttii alccesis osiid kristtalašvuođas ja dan symbolain (Pentikäinen 1995: 267). 1500-logus nu Ruotta-Suoma go maiddái Norgga stáhtat johte oskku ovddidanbarggus davveguovlluin. Easka 1600- ja 1700-loguin luterálaš osku leavvagođii Sámis. Girku ja stáhta huksehede girkoviesuid siiddaide ja dáinna lágiin gievruhahte iežaset sajádaga. Vaikke báhpat barge

viidásit kristtalašvuoda ovddideami dihte, sii ledje maiddái dehálaš álbmotkultuvrra dutkit ja vurkejeaddjit. Ruota oskubuhtástusa lassin Ruoššas ortodoksagirku jorgalahtii sápmelaččaid kristtalašvuhtii. (Pentikäinen 1995: 268–273.)

Vuolggahusbarggu álgín rievdatahtii sámiiid oskumušdábiid dahje dagaid váttisvuodaid daid hárjeheapmái danin, go šamanisma ja dan albmonemait adnojuvvojedje báhkinvuhtan. Noaiderrumbbut váldojuvvojedje veagal eret sámiiin ja sieidebáikkít billistuvvojedje. Earret eará sieiddiide oaffaruššan ja šamanisttalaš rihtat kriminaliserejuvvojedje. Sámit ledje 1600-logus mánggaid stáhtaid mielas problemahtalaš álbmot danin, go sii eai heiven ideálalaš álbmoga rámmaide. Dákkár álbmot sisttisoalai buorredábát ja ipmilbalus ealli boanddaid, geat ásse iežaset dáluin birra jagi ja mákse dain vearu. Sámit eai deavdán dáid gáibádusaid jo vuos danin, ahte sii johte báikkis nubbái jagiáiggiid mielde. Sámit ledje čalbmáičuohcci álbmot maiddái danin, go sii eai lean buhtesoahpalaš luterálaččat. 1600-logus buhtesoahpalašvuoda mielde oskkodat ii lean juohke olbmo persovnnalaš välljejuvvo, muhto kollektiiva ášši. Buohkat galge leat seamma oaivilis, seamma oskkus, eallit seamma láhkai ja hállat millosabbot vel seamma gielage. (Pentikäinen 1995: 269–270.)

Mánggaide sámiiide meavrresgárit ovddastedje sin kultuvrra mii lei gártan uhki vuložin. Miššuvdnabarggu vuostálastin ja árbevirolaš vieruid gáhtten lei vuohki doallat gitta dehálaš árvvuin, maid sámit hálidedje gádjut. Báhpaiderrumbbut ovddastedje báhkinvuoda váibmosa ja dan dihte dat galge jávkaduvvot. Go ain eanet ja eanet sámiiin “vuogáiduvve” ođđa oskui de bođii váttisin čiegadit meavrresgáriid geavaheami ja oaffardoaimmaid báhpáin ja eará eiseváldiin. Danin nissoniid ja mánáid dolle sierra šamanisttalaš rituálain vai sis ii livčče miige maid muitalit dáid doaimmaid birra. Sii ledje olbmuid mielas eanet miehtemielálaččat ođđa oskui. Sápmelaš albmát sáhtte juobe moanaid jagiid bisohallat duottarguovlluin garvin dihte ipmilbálvalusaid ja eará girku aktivitehtaid. Dát lei vejolaš danin, go báhpát eai goassige johtán dain guovlluin. (Rydving 2004: 100–101.)

Geavai hárve nu, ahte sámit sáhtte bealuštit iežaset oskku ja oskumušaid. Kristtalašvuoda kritiseren lei rašes ášši. Dat hárvenaš sápmelaččat, guhte duste hállat iežaset jurdagiid birra ovdanbukte dan, mo kristtalaš osku ráddjii árbevirolaš oskku; oassálastinbárggu ipmilbálvalusaide ja mánáid sádden skuvlii lei sámiiide váttis ášši. Dáid lassin sivvan negatiiva doaladumiide lei dat, ahte miššunearaid duođalaš dárkkuhusat eai láven boahit ovdan, muhto báhce juoga nu láhkai mysteran. Sámit eahpidedje sii gárte

ránngáštuvvot dahje báhpát hálidedje bágget sin soahteveahkan. Okta ášši, mas sámít hárdášuvve, lei dat, ahte sin bággejedje oassálastit oskkolaš dáhpáhusaide ja ipmilbálvalusaide fáhkkestaga ja justa dalle goas ii heiven áiggi dáfus. (Rydving 2004: 101–102.)

Sápmelaččaid lundui čatnasan álbmosku ja mytologiija ledje vuođđun moriiduslihkadusaide ja ovttá beaktileamos lihkadusain álggahii 1800-logus Lars Levi Laestadius (1800–1861), eatnis bealde sápmelaš báhppa. Laestadius gárggidii sápmelaš girjegielá, nu gohčoduvvon goahtesámegeiela (su. kotalappi), man vehkiin katekehtát ovddidedje moriidahttinbarggu. Lestádiolašvuotta lei eandalit vuosttas logijagi áigge nannosit sámiide guoski lihkadus. Jagis 1945 dáhpáhuve vuosttamuš “lihkahusat” ja dat ledje sápmelaččat, guhte vuosttamužžan bohte lihkahusaid sisa ja njuorasmuvve. Dás álggii dán moriiduslihkadusa nana leavvan ja lestádiolašvuhtii jorggehan guovllut njulgestaga “goike” nappo olbmot heite juhkamis. (Pentikäinen 1995: 292–294.) Lestádiolašvuotta deattuhii čiekŋalis oskkudovddu lassin dearvvašlaš ja pietisttalaš eallindábiid almmá viinna haga. Lihkadus leavvagođii Ruota Gárasavvonis, gos Laestadius doaimmai girkohearrán 1826–1849. Lestádiolašvuotta leavai stuorámuš oassái Sámi golmma váldegotti siste. (Pennanen 2000: 219–220.)

Lestádiolašvuotta fámoláš guottiheapmi sámeaguovlluin sáhtii leat fámoláš danin, go báhppa Laestadius dovddai bures sámiid oskumušmáilmmi ja geavahii sártnodettiin dan metaforaid. Ovdamearkka dihte viinna so namuhii “stállojuhkamužžan”. Laestadius ii gielddán oppa gufihttariid leahkima, muhto anii daid iežas vuosttaldeaddjin ja sártniin čujuhii daid bahávuhtii. (Pentikäinen 1995: 305.)

Lestádiolašvuotta ollii Deanu guovlluide easka 1900-logu álggus. Moriiduslihkadus váldojuvvui vuostá almmá stuorát váttisvuođaid haga. Sárdnealbmát sárdnidedje Laestadius oahpaid mielde ja su postillat gávdnogohte miehtá Deatnogátti dáluid. Maŋná geavai goittotge nu, ahte sárdnealbmát riiddáskedje gaskaneaset ja dat dagahii sierramielalašvuotta maid sin guottiheaddjiid searvvis. Moriiduslihkadus biedganii unnit joavkkuide, mat ledje boaresvuđotlestádiolaččat (su. vanhoillislestadiolaiset), ođđa moriidusa olbmot (su. uusheränneet) ja vuosttašriegádeaddjilestádiolaččat (su. esikoislestadiolaiset). Almmolaččat lestádiolašvuotta árvoštalai olbmuid čičadandárbbu ja máilmmálašvuotta. Maŋná Deanu guovllus lestádiolašvuotta juohkásii surggiide, maid jođihedje iešguđet sárdnealbmát. (Oksala 1988: 174–175.)

Lestádiolašvuohta geahččalii váikkuhit sámiid dábiide, doaladumiide ja jurddašavugiide dubmedettiin dihto kultuvrii laktáseaddji iešvuođaid. Gárvodeapmi lei okta dáin. Earret eará soljjuid, lávggastagaid, silkkiid ja hearvaboahkániid geavaheapmi gávttiid alde lei suddolaš ja daid geavaheapmi gildojuvvui. Maiddá ovdamearkka dihte duhpáhastin ja viinna juhkan lei suddu nugo maiddá radio guldaleapmi, dánsun ja juoigan. (Oksala 1988: 179.) Jos dákkár sámiid árgaeallimii gullelaš áššit ledje gildojuvvon, de sáhtta jurddašit, ahte buotlágan šamanismii laktáseaddji oskumušat ja ovdamearkka dihte sieidái oaffaruššan lei suddu. Dálvadas-materiálas noaidit adnojuvvojedje biro bálvaleaddjin ja danin garra suddolažžan. Dálvadasas lei dakkár jurdda, ahte báhpát dolle noaidevuođa stivrras ja 1900-logu álggus lei vel áigodat, goas sii gárte earret eará bidjat ráffái jámežiid⁷. Dákkár dáhpáhusat leat leamaš vel 1920-logus. (Oksala 1988: 184–185.)

Antropologalaš dutkamuš lea olu guorahallan dan, leago lestádiolaš lihkadusain ja sámiid dološ rohttašuvvanárbevierus olu oktasaš komponeanttat. Pentikäinen sitere Guttorm Gjessinga (1953), guhte lea veardádallan šamanisttalaš ekstása ja lestádiolaš lihkahusaid. Gjessinga mielde lestádiolašvuohta dagai vejolažžan lihkahusaid ekstásadili bokte luoitit luovus daid dološ oskku fámuid, maid sámit ledje gártan doallat siste. Ná lestádiolašvuohta dego attii lobi dakkár láhttemii, man ovddit kristtalaš oahpat ledje kriminaliseren. Maiddá lestádiolašvuođa nana sosiálalašvuohta rávkka sámiid oktiigullelašvuođa dovddu. Gjessinga mielde eandalit rihpaid áigge olbmot, dábálaččat nissonat, šadde lihkahusaide. (Pentikäinen 1995: 309.)

Vuoingalaš kultuvrra rievvádusat eai leat mekánalaččat, mat dáhpáhuvvet dalánaga, muhto mánggabealat ja losses proseassat. Daid ođđa ja boares tendeanssat sáhttet leat vuostálagaid ja váikkuhit nubbi nubbái. Oskui ja myhtalaš máilmmigovvii gullelaš bihtážit leat sáhttán seailut nannosit earálgan kulturáigodagaid čađa. Daid sisdoallu ja mearkkašupmi eai leat vealttakeahhtá seilon seammaláganin: daid iešvuođat leat dulkojuvvon ja heivehuvvon ođđa kultuvrralaš rámmaide. (Siikala 1992: 29.) Ovdamearkan dás sáhtášii oaidnit nu gohčoduvvon ođđašamanismma, mii lea Amerihkás 1960-logus vuolgán New Age –lihkadussii laktáseaddji oskusuorgi. Dat geahččala ealáskahttit boares šamanismma ja heivehit dan otná beaivái. Dan ulbmilin lea oážžut seammalágan oktavuoda lundui go makkár dološ áiggi olmuin lei. Dán lihkadusa leaba ovddidan Carlos Castaneda ja Michael Harner. (Geertz 2004: 54, 57.) Sápmelaš dikta- ja girječálii Ailo Gaup

⁷ Goas nu ovttaskas olbmot ráfehuhtte vuoingnaid ja bokte daid dihto lohkosiid vehkiin. Báhpát sivdnidedje jámešvuoingnaid ruovttoluotta hávddi ráffái.

lea vázzán Michael Harner gurssaid moanaid jagiid áigge. Gaup mielas lea áigi beassat errui dakkár miellagovain, ahte sápmelaš šamanisma laktása biro bálvleapmái. Gaup geahččala hárjehit sápmelaš noaideárbevrrui vuodđuduvvi almmolaš šamanisma iežas eallimis. (Helander 2000: 242.)

2.3. Sámiid dávdaáddejumi

Sápmelaš ja suomelaš álbmotbuorideamis dávddat leat árbevirolaččat juhkkovuvvon *ipmildávddaide* ja *bijatdávddaide*. Ipmildávddat ledje ovdamearkka dihte garra golgodávddat, maid ii sáhtán buoridit. Bijatdávddaide lei nubbi olmmoš garahan nuppi ala vaši, gáđášvuoda dahje eará seammásullasaš siva geažil. Goas nu earret eará oaiveváltut ledje olbmuid mielas bahábijagat: ---*Lávejedje muhtimat fitnat duoinna go lea, dakkár jus lea oaiveváddu, de fitne Kovven luhtte. Dušše dan dihtii, ahte jurddašedje geat leat oaiveválttus, ahte dat lea bahá- bahábijagat alde. Muhto dat lohke ahte dat sáhtii daid buoridit liikká.* (A33: TKU/A/69/82.)

T.I. Itkonen čállá, ahte bijatdávdda lei gal nubbi olmmoš garahan nuppi ala, muhto noaidi vehkiin. Buohccán olmmoš lei sáhtán ovdamearkka dihte suoládit su bohccuid. Áidna ráđđi buorránit lei čielggadit gaskavuodaid olbmui, gii lei vuolggahan bijatdávdda. Dávdda ii sáhtán sáddet ruovttoluotta sutnje. Buorráneapmi sáhtii bistit guhkáge, dahje dávdii sáhtii jápmit. Dávddat bohte olbmuide ovttaid mielde ja jos dat čoahkkanedje doarvá, olmmoš jámii. (Itkonen 1948: 449–450.)

Itkonen sirre vel goalmáda, *dábálaš dávdda*, masa ii jápmán. Helander fas hállá *dábálaš* ja bijatdávdda lassín *bostta-dávddas*, mii njoamui olmui eatnamis dahje čázis. Bostta dagahii bohtanemiid ja boaguid. Dan buorideapmi gáibidii dieđu das, man eatnamis dat njuomui danin, go namalassii dát seamma eana galggai geavahuvvot bostaga buorideapmái. Jos liikái bohte ovdamearkka dihte ihttomat, daid fertii deaddit bosttaeanabihtáin ja dan manjá doalvut eatnama ruovttoluotta. (Helander 1997: 82.)

Mánnggat sámít jáhkke, ahte jos buohcuvuođas balai, dat bođii álkibut olbmui. Menddo olu buohcuvuohta seammá áigge dagahii mánnggalágan váttuid ja streassa, mii fas sáhtii goddit olbmo. Helandera mielde buohcuvuohta lea gullamis ja oaidnimis. Dat johtá seammá bálgáid olbmuiguin ja sáhtta oidnot olbmo hámis, ovdamearkka dihte nissonin čáhppes gárvvuin. Jos dat dáhpáhuvá, dat ii leat buorre mearka. Buohcuvuođa vuoiŋnat sáhttet johtit maid duolva balvan, eallin dahje divrin. Dat njurgot, cillet, gosset ja bitnjot. Buohkat eai sáhte áicat daid, muhto earret eará noaidi sáhtta oaidnit buohcuvuođa ovdamearkka dihte divrin aiddo dalle, go dat vuolgala olbmo gorudis. Dearvvašvuohta ja buohcuvuohta čatnasit morálai ja danin buohcuvuohta adnojuvvoge sosiála norpmáid goarideapmin. Persovnnalaš gudni lea hui dehálaš ovttaskas olbmo dearvvašvuhtii ja maiddái olles kultuvrra buresbirgejupmái. (Helander 1997: 81–82.)

Mánnggalágan vuoiŋnat sáhtte árbevirolaš oainnu mielde dagahit olbmo buohccin. Helander mielde dákkár vuoiŋnat leat: 1) jábmiidáimmu vuoiŋnat, 2) deattán, 3) oainnekeahces golgodávddat ja áicanvuloš golgodávddat, 4) golgodávddat olbmo hámis, 5) mánáhápmásaš febervuoigŋa, 6) biekká mielde johtti vuoiŋnat, 7) almmái- ja nissonvuoigŋa, guhte johtiba ovttafáro, 8) demoná, mii guođđá olbmo goruda duovluma oktavuodas, 9) spárttuid váhnemat, 10) ihttomiid vuoiŋnat, 11) galbmagálduid vuoiŋnat ja 12) hávdeeatmama vuoiŋnat. Dáid lassin noaidit sáhtte buohccát noaidevuođa vuoiŋnaid dihte. (Helander 2000: 238.)

Itkonena mielde sierra dávdain buorráneami mearkkat ledje bivastuddan, vuovssiheapmi, luhčadávda sihke muođuid ivdnáiduvvan. Jos muođuide idii jápmahápmi dahje jos daidda bohte girjás dielkkut, ii lean doaivva buorráneamis. Nuortalaččat jáhkke, ahte jos buohccái ihte olu dihkkit dahje jos dat váilo oalát, dat ii lean buorre mearka. Olbmo gorudis lea álo vehá jápmavarra ja danin čuoikkat adnojuvvojedje ávkálažžan geassit. Ealli varra lea dakkár mas muođut ruoksájit valjis vara geažil. Dása veahkehii bohcco liegga vara juhkan. (Itkonen 1984: 452.)

Johannes Schefferus čálii 1670-logus, ahte dološ sámiiid eai váivvidan ovdamearkka dihte dakkár golgodávddat (earret eará rohttodávddat ja garra feberat), mat ledje dábálaččat eará guovlluin. Sivvan dása Schefferus anii buollaša ja muođuide galbmasut áimmu go eará guovlluin. Su mielde dábáleamos dávda mii váivvidii sámiiid lei čalbmedávda dahje čalmmi doddjon, mii dagahii dájvá dan, ahte olmmoš čalmmehuvai. Sivvan lei dat, ahte sámít ásse goađis birra jagi ja árrandola suovat bohte čalmmiide. Vuorrásut agis sii dasto čalmmehuve. Das fuolakeahhtá sámít lávejedje eallit boarisin ja hui hárve dávdat váivviedje sin. Eanaš

sámit elle 70–90-jahkásažžan. Vel boares agisge sii ledje falit ja sis ledje olu searat johtit mehciin ja duoddariin sihke buđaldit dárbbaslaččaid. Eatnasat eai jápmán dávdda geažil, muhto danin, go elle boarisin ja sin áigi dievai. (Schefferus 1963: 407–410.)

3. SÁMIID BUORIDEAMI JA DÁLKKODEAMI IEŠVUOĐAT

Ráhkadan dán logus gova sápmelaš buorideamis Elina Helandera ja Dálvadas-materiála muitaleaddjiid oainnuid vuodul. Dutkkan dan, mo sápmelaččat oidne buorideami ja mii das lei dehálaš. Čilgen maid dan, mo suomelaš diehttilágádus oinnii buohcuvuođa ja mo lohkosat ledje dávdmaid buorideami duogážis. Suomelaš diehttilágádusa iešvuođat leat oaidnimis maid sámiid buoridaninstitušuvnnas. Dan lassin gieđahalan dálkkodeami guovddáš iešvuođaid ja dan, maid dat sisttisoalai namalassii Deatnogátti árbevierus.

3.1. Sápmelaš buorideapmi

Sámi buorideapmi álggii juohkebeaivválaš dárbbus. Sámit gárte ieža hutkat vugiid, mo dikšut buohcciid danin, go eai lean doaktárat⁸ (Turi 1987: 113).

Measta buot informánttat Dálvadas-báttiin hálle buorideamis ja buorideaddjiin. Buohkat geavahedje vearbba 'buoridit' ja 'buorránit' sihke 'dikšut'. Go sii ledje buorránan, de lohke earret eará, ahte 'lei buorre', 'bođii buorre' ja 'ii šat dihtton'. Ohcejoga sámit ledje guhká galgan birget buorideaddjiid vehkiin⁹ ja dat vuhtto maddái mu materiálas. Mánngasat hálle buorideamis nu, ahte lei áibbas dábálaš ášši fitnat buorideaddji luhtte ja oazžut veahki. Ovdamearkka dihte leasmmi ruvvemis ja boagu ráigamis ledje mánngasis persovnnalaš vásáhusat. Muđuidege olu dieđut bohte olbmuid iežaset vásáhusain dahje gean nu siidaguoimmi dahje lagaš olbmo vásáhusain: *Ja mun oidnen duo X mii finai maid dan luhtte...* Oassi buorideami dieđuin bohte olbmuid maddái ságaid bokte: *Lohke lohkan, in mun gal leat fitnan, muhto lohke lohkan, ahte Ipmil nammii juhkat dan čázi...* (A29: TKU/A/73/107.)

⁸ Modeardna dálkkasdieđa ollii Sápmái oalle mañjit. Ovdamearkka dihte Ohcejohka gulai Gihttel biredoavttirbirii 1866—1920, muhto doavttir lei guhkkinn gitta Roavvenjárggas ja mañjá Gihttelis. (Koivukangas 2003: 2—4.)

⁹ Ovdal sodiid ja daid mañjá lagamus doavttir lei Avvilis. Sodiid mañjá Ohcejohkii bođii doavttir easka 1979 (Rasmus 2008: 76).

Elina Helandera mielde sámi buorideapmi lea oktavuodas eatnamii. Šattut, eallit ja luonddu čuozáhagat dego geađggit leat dehálaččat dán oktavuhtii. Buorideaddji lea oassin luonddu ja dan vuimmiid danin, go son máhtta guldalit daid vuoiŋgalaš libardeami. Šamánat sáhte geavahit fámuidis oaidnin dihte máilmmi earret eará tránssa, nieguid, oainnuid ja veahkkevuoiŋgaid bokte. Dáid vehkiin šamánat dahje buorideaddjit ožžo vel eanet fámuid. Go sii dihte mo fáhtet eará máilmmiid ja mo oazžut fámu eatnamis ja eará lunddolaš gálduin, sii bálvaledje iežaset servodaga. (Helander 1997: 82, 86– 87.)

Dálvadas-báttiin bođii hui dávjá ovdan dat, ahte buorideaddjiid mielas olmmoš galggai jáhkkit buorideapmái: *Galgá jáhkkit, ahte buorrána. Jos ii jáhke, dalle ii leat ávki* (A20: TKU/A/67/278). Buorideaddji iežas fámu lassin pasientta jáhkku lei dehálaš. Sus eai galgan leat eahpádusat das, ahte ii buorránivčče. Dat livččii mearkkašan dan, ahte olmmoš eahpida stuorát vuoiŋgaid fámuid. (Larkin 1996: 89–90.) Daninge lei dehálaš, ahte eai lean eahpádusat, go buorideaddji ii geavahan dálkasiid: *li addán maidige dálkasiid. Jearai dušše, ahte oskkungo ahte buorrána. Lohken ahte mun gal oskkun. Nu buorránii.* (A3: TKU/A/67/298). Jos olmmoš ii jáhkkan, ahte sáhtta buorránit, dalle buorideamis ii lean ávki. Sáhtášii juobe dadjat, ahte *galgá jáhkkit, ahte buorrána* lei buorideami vuodđojurdda.

Olbmot jurdddašedje máŋgga láhkai buorideami álgovuoddu, buorideaddji kompeteanssa ja buorideami fámuid birra. Oassi lavttii buorideapmái maiddá kristtalaš duogáža:

Jo Áttán áigge leamaš buorideaddjit, ja Jesusa áigge. Jesus iešge lei buorideaddji. Go sániiguin buoridit, dasa galgá jáhkkit, muđuid ii buorrán. Go lpmil lea bidjan gean nu su gaskaoapmin de dat lea buorre ja dan galgá jáhkkit. li diehtti galgga atnit ipmilin, muhto galgá jáhkkit, ahte buorrána. Goas nu lea geavvan nu, ahte sániin lea buorideaddji buoridan ja dábálaš doavttir ii leat. (N35: TKU/A/69/50.)

Go oassi olbmui deattuhii olbmo iežas jáhkkin buorideapmái, nuppiid mielas jáhkkin buorideapmái sisttisdoalai kristtalaš oskuma: *Gohčču oskut lpmil nammii ja jáhkkit ahte buorrána. Jos eahpit, de ii buorrán* (N2: TKU/A/67/299). Dáin dáhpáhusain buorideaddjis lei kristtalaš osku ja pasienttas galggai maiddá leat kristtalaš oskun lpmilii ja su fámuide buorideami gáldun. Jesus Kristus adnojuvvui buorideaddjin: *Jesus iešge lei buorideaddji.* Muhtumiin lei dakkár oaivil, ahte buorideaddji lei lpmila “reanğa” ja su fámu gaskaoapmi ja

danin buorideapmái ja buorideaddjái gánnehii jáhkkit: *Go lpmil lea bidjan gean nu su gaskaopmin de dat lea buorre ja dan galgá jáhkkit* (N35: TKU/A/69/50).

Helandera (2000: 238–239) mielde sámít fitne olu buorideaddjiid luhtte ja kánske datge doalai sin dearvvasin. Sii jáhkke buorideaddjái ja su attáldagaide. Sámit leat sáhttán geavahit mánggalágan buoridandábiid ovttá váttu buorideapmái. Helander čállá, ahte stuorámus oassi buoridandábiin sisttisdoalai maid magihkalaš goansttaid. Son joatká, ahte sámí servodahkii leamaš measta dehálu diehtit mas buohcuvuohta bohtá go dat, mo buoridit dan. Maiddái molssaevttolaš dikšunvugiin buohcuvuođa álgovuolggalaš siva hálidit čielggadit (Ryyppö 2004: 82). Váddásut dávddaid buorideamis fuolahedje noaidit ja dan lassin juohke bearrašis lei álo gii nu, gii máhtii dálkkodit (Helander 2000: 238–239.)

Lei miellagiddevaš fuomášit dutkanmateriálas dan, ahte olbmot eai sivahan buorideaddjiid jos eai buorránan: *Muhto dat lea iežaset sivva go dat eai buorrán* (N30: TKU/A/73/108). Olbmot áddejedje, ahte sivvan lei sin eahpeosku; sii eai nagodan oskut ja jáhkkit dasa, ahte buorránit: *Ammal moai ean nagodan oskut gal dan, ahte dat buorrána* (A33: TKU/A/69/84). Ášši sáhtášii oaidnit nu, ahte vuoinjalaš áššiide miehtemielalaš olbmot buorránedje. Olbmot, geat eahpidedje álgáge buorráneami fámuid ja vejolašvuođa, eai buorránan.

Buorideami fámuid ii ožžon badjelgeahččat, muđui sáhtii buohcat vaikke man guhká. Stuorámus oassi anii buorideami árvvus ja jáhkii dasa. Dieđu buorideamis ii ožžon muitalit earáide, muđui das manai fápmu: *Juohkehaš galggai atnit duohkinis dan dieđu, ahte jos dan álggii juohkehažžii muitalit de dat manai fápmu dain sániin*. Datge, gean buoridedje, ii ožžon muitalit das maidige. Jos gii nu manai muitalit, dalle ii buorránan. Ovdamearkka dihte lohkosat, maid geavahedje buorideamis ledje hui suollemasat: *Leat sánit maiguin sáhttá buoridit, de ii daid galgga čuorvut buohkaide. Datge ii ožžon muitalit, gean buoriduvvui. Dalle dat ii buorránan*. (A31: TKU/A/66/58-1). Dávjá goit muitaluvvui gean luhtte lei fitnan ja makkár buorideaddji lei. Sáhtášii lohkat, ahte buorideami ja buorráneami “eavttut” ledje dat, ahte galggai jáhkkit dasa, ahte buorrána ja dat, ahte buoridandáhpáhusas ii ožžon muitalit earáide, muđui buorideami fápmu sáhtii láivut dahje juobe jávkat iige olmmoš buorránan.

3.2. Suomelaš diehttilágádus ja lohkosat dávdmaid buorideami duogážis

Buorideapmái gulle maiddái buoridaninstitušuvnnat. Juha Pentikäinen mielde kristtalašvuoda bohtin dagahii dan, ahte buot guovlluin šamanisttalaš noaideinstitušuvdna jávkka ja dan sadjái bođii diehttilágádus. Son čállá, ahte šamána- dahje noaideinstitušuvna ja diehttilágádusa erohus lea meroštallojuvnon dainna, dáhpáhuvvágo dain rohttašuvvan vai ii. Rohttašuvvan gulai namalassii dušše šamanisttalaš noaideinstitušuvnnii. (Pentikäinen 1995: 277.) Dát kristtalašvuoda bohtin Sápmaid lea oalle viiddis áigerámmaid siste. Dálvadas-materiála vuodul lean meroštallan noaideinstitušuvna bistima 1900-logu álgui ja diehttilágádusa das ovddos, vaikke dárkkes áiggi ii sáhte addit. Go sámiid diehttilágádusas eai leat dutkamušat, govvidan dan suomelaš folkloristta Anna-Leena Siikala (1992) dutkamuša vuodul. Su mielde buoridaninstitušuvnnaid boares ja ođđasut iešvuodaid lea váttis dárkilit meroštallat. Dat gáibida árbevieru guorahallama kultuvralaš rievdamu ja historjjálaš proseassaid vehkiin. (Siikala 1992: 286.) Danin lean váldán friijavuoda meroštallat sápmelaš noaideinstitušuvna ja diehttilágádusa álgima ná loažža ákkaiguin. Girjjálašvuodas mu jurdaga doarju Hilka Oksala (1988: 184–185), guhte čállá, ahte báhpát cagge noaidevuoda vel 1900-logu álggus.

Boares servodatvuogádagas diehti barggai čađat áigge ja su doaibma lei bures organiserejuvnon. Su doaimmaide lei njulgestaga dárbu. Eanaš diehti buoridii olbmuid ja duosttui buohcuvuodaid. Son veahkehii maid ealáhussii laktáseaddji krisaid čoavdimis ja dorvvastii bivdima, guolásteami, šibitdoalu ja eanandoalu doaimmaid. Dáin dáhpáhusain son dárbbášuvvui dalle, go navdojuvvoi, ahte ránnjá dahje gii nu eará gáđas olmmoš lei dáhtul dahkan vahága. Diehti basttii čujuhit bahádahkkiid ja ránggáštít sin ja čielggadit gii lei suoládan maid ja máhtii bidjat suollaga máhcahit dinggaid ruovttoluotta rivttes oamasteaddjái. (Siikala 1992: 72.)

Suomas ja Gárjilis diehti doaibma leamaš oalgebargun olbmo váldoámmáha lassin. Muhtumin diehti barggut ledje nu olu, ahte dat válddii buot áiggi. Diehti doaibma árbejuvvoi dábálaččat soga siste. Goas nu dan sáhtii árbet maiddái gii nu olggobeale olmmoš, geas ledje erenomáš attáldagat. Dát attáldagat gáibiduvvodedje, ahte sáhtii leat diehti. Jo mánnávuoda rájes daid sáhtii dárkut. Erenomáš mearkkaid lassin – ovdamearkka dihte jos riegádii bátni njálmis – olbmo luondu galggai leat heivvolaš. Diehti fertii leat garralunddot, geas gávdnui erenomáš siskkáldas fápmu. Buoridandáhpáhusa áigge son galggai máhttit čohkket buot mielalaš fámuide ja vuodjut áššái. Gáibádussan lei dáidu máhttit buktit iežas ovdan nu

suggestiiva go ekstáhtalaš dásis. (Siikala 1992: 74–75.) Jos Siikala dárkkuha dáinna ekstáhtalaš dásiin rohttašuvvama, das lea ruossalasvuolta Pentikäinena dieđuide. Pentikäinen čállá ovddabealde, ahte rohttašuvvan gulai namalassii dušše šamanisttalaš noaideinstitušuvdnii. Siikala lea siteren maid Martti Haavio (1967), gean mielde diehttilágádussii gulai ekstásateknihka hálddašepmi. Mun ieš meroštalašin ášši seamma láhkai go Pentikäinen; diehttilágádussii eai gullan šat šamanisttalaš bealit dego rohttašuvvan.

Noaide- ja diehttiinstitušuvnnaid duogážis leamaš lohkosiid geavaheapmi buorideami oktavuodas. Suomelaš lohkosat leat juhkkjuvvon njealji jovkui: *rohkos-*, *muitalus-* dahjege *veardáduš-*, *šaddan-* sihke *mánidan*lohkosiidda. Mánidanlohkosiidda gullet maddái sierralágan sávaldagat ja humahallamat (su. toivotukset ja maanittelut). Buot earát baicce šaddanlohkosat vástidit gaskaeurohpalaš ja davviriikkalaš lohkosiid meroštallama. Dattetge Suoma njálmálaš árbevierus váilu dakkár čáhppes girjjiid¹⁰ bokte leavvan logustyhpa, mii fas leamaš dábálaš Gaska-Eurohpas ja Skandinávias. Dát lohkosat leat sisttisoallan magihkalaš sániid dahje bustávid logahallamiid. Go dárku ovttaskas lohkosiid, de fuomáša, ahte dat leat sáhttán ráhkaduvvat mánggalágan ávdnasiin. Lohkosa dárkkuhus ja oaivejurdda ii rahpas guorahaladettiin dušše formála kriteraid. (Pentikäinen 1995: 76.)

Lohkosiid geavaheapmi lei hui dehálaš buorideamis. Diehtti njálmálaš olggosbuktin nappo lohkosat ledje sihke magihkalaš ja mekánalaš dáhpi váikkuhit buohcuvuhtii ja maddái vuohki kommunikeret buohcuvuođain ja dan dagaheaddjiin. Ovdamearkka dihte nuortasuomelaš diehtti rohttašuvvan ja teatherláganaš lohkosat ovddastedje namalassii dákkár kommunikatiiva logustyhpa. Diehtti hálahii, ánuhii, rápmui ja bággii dávdda. Lea goittotge váttis meroštallat rájá mekánalaš ja kommunikatiiva lohkosa gaskii. Seamma logus sáhtii geavahuvvot guktuin vugiin. Mekánalaš lohkosiid sáhtii gii beare geavahit, muhto kommunikatiiva lohkosiid ii sáhttán geavahit eará go ámmátolmmoš, gii máhtii leat oktavuodas supranormála máilbmái. Kommunikatiiva lohkosiidda, maid diehttit geavahedje, lei dábálaš ovtastallat sierralágan lohkosiid. (Pentikäinen 1995: 76–77.)

¹⁰ Čáhppes girji dárkkuha seammá go čáhppes biippal. Čáhppes biippal lea *grimoire*, mii sisttisoallá kabbalisttalaš mánidemiid, lohkosiid ja sinehtaaid. Lea almmolaččat navdojuvvon, ahte girji ráhkaduvvá guđát ja čihččet Mosesa girjjiis, mat livčče guđdojuvvon eret Biippalis. Wikipedia mielde dát ii doala deaivása. Guđát ja čihččet Mosesa girji julggášuvvui Stuttgartis jagis 1849 ja dan lei čohkken antikvarista Johann Scheible. Su materiála álgovuoddu lea 1500-logus. Čáhppes biippala ii galgga seaguhit Suomelaš Čáhppesgirjái (Suomalainen Mustakirja). Lea muitaluuvvon, ahte buorideaddjit ja varabissehaddjit lohke čáhppes biippala ja girji lea oahpis maddái suomelaš máinnasárbevierus. (http://fi.wikipedia.org/wiki/Musta_raamattu.)

Itkonena (1984) mielde ii sáhte leat sihkkar das, geavahedjeho sápmelaš noaidit lohkosiid. Boares muituimerkejumiin govviduvvui oaffaruššan ja seiddiid bálvaleapmi. Daid mielde sápmelaččat “hálle olu”. Itkonen árvala dán mearkašit dan, ahte dákkár oktohállamat ja rohkosat ledje oassái lohkosiidda laktáseaddjit. (Itkonen 1984: 346.) Turi muitala girjjistis, ahte ain juo jámežiid ruovttoluottabidjamis geavvahuvojedje lohkosat. Lohkosat ledje amas gillii ja son ii máhttán dain dađi dárkileappot muitalit:

Dat olmmoš, mii lea gálgame jámehiid soapmásis gean nalde leat jámehat, de son hupmá amas giela, ja son dalle logaha dan olbmui soames lohkosiid, mat leat amas gillii. Ja dat olmmoš, mii hupmá amas giela, go lea gálgame daihe jorgaleame jámehiid daihe biruid, dat lea dalle nu imaš, ahte ii sáhte riehta muitalit. (Turi 1987: 131.)

Dálvadas-materiálas lea mu mielas maddái čielga čujuhus lohkosiidda:

Dan gal leat maid dahkan geat máhtte. Dat bossot nugo čalmmi nuppi olbmos. Ja dat buorida. Mun dat in dieđe mo dat ledje. Dain leat sánit, muhto daid dat in dieđe munge sin sániid mat dat leat. Muhto leat gal dakkárat mat galge bossut čalmmiide. Nuppi olbmos. Ii daid gal gula. Ii daid gal gula nubbi olmmoš. Lávejedje bohcco čalmmi maid. Dat suoská duhpáha ja de čolgada dainna. Nu. Dat leat maid sánit, muhto ii daid gula gal nubbi olmmoš. Ja de buorrána. (N26: TKU/A/65/25.)

Informánta hállá sániin, maid son ii ieš dieđe: *Dain leat sánit, muhto daid dat in dieđe munge sin sániid mat dat leat*. Earáge máinnašumit dihtolágan cuhllamis ledje. Olbmot govvidedje daid sátnin, maid ii gullan iige ádden ja dat hállujuvojedje njálmmi siste suollemasat. Dát čujuha dasa, ahte lohkosiidda gulai dihtolágan suollemasvuohta. Siikala (1992:69) lea meroštallan lohkosiid dakkárin, mat hállujuvojedje jaskat ja dego njálmmi siste. Dán vuodul sáhtta jurddašit, ahte Dálvadas-materiála máinnašumit dárkkuhedje namalassii lohkosiid. Maddái mu materiála muhtun buorideaddjit geavahedje lohkosiid.

3.3. Dávddat ja daid dálkkodeapmi Dálvadas-báttiid mielde

Mánnggat Dálvadas-báttiide jearahallon olbmot deattuhedje dan, ahte dálkkodeapmi álggii danin, go dolin eai lean doaktárat lahkosiin. Muhtun logai, ahte dolin ii oppa dárbbášange doaktáriid. Son dárkkuhii várra dan, ahte olbmot ledje jo nu hárvánan ja oahppan dálkkodit ieš iežaset, ahte doaktárii ii lean dárbu. Modeardna dálkasat eai gávdnon dolin, go eai lean gávppit, apotehkat eaige buohccedivššárat lahka. Dálkkodeaddjit ledje buot lagamušas dábálaš olbmuid danin, go ábálaččat juohke bearrašis lei gii nu, gii máhtii dálkkodit. Dálkkodeapmái geavahuvvojedje dábálaččat sierralágan šattut iešguđetlágan hámiin.

Mánnggat eamiálbmogiid geavahan šattut leat ráhkaduvvon oarjemáilmmi dálkkasin. Cohen sitere Virgil J. Vogela, gean mielde sullii 170 dálkasa, mat leamaš dahje velge leat USA virggálaš dálkkaslogaldallamis (*Pharmacopeia of the United States of America* dahje *National Formulary*) leat šattuin, maid indiánat geavahedje earret eará Davvi-Meksikos sihke Gaska- ja Máтта-Amerihkás. Jos váldojuvvo vuhtii šattut, guohpavuolggalaš (eang. mold-derived) antibiohtat ja syntehtalaš šattuid sulastahtti dálkasat, lea vejolaš, ahte juobe 60–70 % modeardna medisiinna dálkasiin bohtet šattuin, maid buoridanfámuid Amerihká eamiálbmogat dovde ja geavahedje. (Cohen 2003: 283.) Lea jáhkkimis, ahte Davvi-Amerihká eamiálbmogat leat geavahan badjel 500 šattu (Shimer 2004: 47). Lea čielggas, ahte sámít leat geavahan olu unnánut šattuid danin, go Sámi luonddus eai gávdno nu olu šattut go viiddis Davvi-Amerihkás.

Dološáigge dálkasat ledje vaikke manláganat ja daid fertii ieš hutkat. Dat ledje buori, muhto vearrás dávdadaide dat eai veahkehan (N17:TKU/A/68/294). Šattuin dálkkodeapmi laktásii nu oskumušaide go álbmotárbevuirruige. Dan sivas dálkkodeami dábit ja jurddašanvuogit ledje sihke magihkalaččat ja raciónálalaččat. Ovdamearkka dihte šattut čoggojuvvojedje geavatlaš jierbmeseivaid geažil nugo maddái oskumušaid geažil. (Luumi 2000: 1.)

Maddái Itkonen čállá, ahte dávdadaid buoridandábit ledje sihke raciónálalaččat ja magihkalaččat ja erohusa dáid gaskii lei váttis dahkat. *Gaccastandálkasa* galggai juhkat ja *vuoidandálkasa* galggai vuoidat goruhii. (Itkonen 1984: 450.) Okta Dálvadas-informánta logai, ahte buot mii eatnamis váldui lei olbmui buorre. Mánngasat ledje iešge dálkkodan iežaset dahje oaidnán mo dálkkoduvvui ja mo dat doaimmai.

Dálvadas-báttiin bohte ovdan eandalit geavatlaš dárbbut dálkkodeami hárrái ja mánnggat buorideaddjit geavahedje dálkkodeami maid buorideami doarjjan. Olbmui lei dihtolágan gápmu

das, makkár dálkkas mange dávdii lei heivvolaš: *Muhto dat leamašan dakkáraš vaisto dain, ahte dat leat vissa iskkadan mo ležžet daid dálkasiid ja boahmán diehtit, mii mange dávdii heive* (A31: TKU/A/66/58-1). Šattuid ráhkadeapmi dálkkasin leamaš dihtolágan “vuorbádeami” duohken. Easkka iskkadallamiid bokte olbmot leat gávdnan heivvolaš dálkasiid iešguđetge dávdii.

Materiálaš čujuhuvvui maiddái dasa, ahte modeardna dálkkasdieđa lea ráhkadan dálkasiid justa dain šattuain, maid dološ sámít leat geavahan iežašet váttuid dálkkodeapmái: *Go dá manjá doaktárat leat ráhkadan daid seammá ávdnasiin ja šattuain dálkasiid daidda seammá dávdmaid vuostá, maid dološ olbmot leat geavahan, daid ávdnasiid* (A31: TKU/A/66/58-1).

A31 oaivil deaivvada Cohen (2003: 283), Lewis & Jordan (2002: 93), Larkin (1996: 95) ja Weiner (1972: 3) oaiviliiguin, main sii muitalit earret eará dan, ahte dálkasat mat leat apotehkain leat namalassii šattut, maid eamiálbmogat leat geavahan čuđiid jagiid.

Dálkkodanvuogit

Mu materiálas eanemus dálkkodanvuogit gávdnojedje gosahakkii, varragolgamii ja háviide, bákčasiidda, nurvui ja leasmái.

Gosahakkii ledje mánggalágan dálkkodankoansttat. Oktan ráđđin lei sehkket binná bihka ja/dahje sohkkara vuššojuvvon čáhcai ja dan juhkat. Maiddái osttu suoskan ja njiellan dahje vuoššan ja juhkan lei buorre gosahatdálkkas. Muhtumat vušše bárkočázi ja bidje dasa vehá bihka dahje suske rissi urbbiid. Guohcarásiid vuoššan ja juhkan lei maid buorre. Buot buohkanassii sierralágan juhkamušat ledje buori gosahakkii. Olbmot juhke maid earret eará nu báhka bohccovarraliema go sáhtte.

---gosahakkii dat lei, dat lei alldesteaset duokkár duo, duo dal duot, va- varraliepma bohccovarraliepma ja juhkat nu báhkasin go sáhtta. Die de lei dasa. (A33:TKU/A/69/83.)

Varragolgamiidda ja háviide ledje mánggat dálkkodanvuogit. Oktan ráđđin lei ovdamearkka dihte sáibbo ja gáfe geavaheapmi háviide.

Oktii čullen gieđa, hirbmadit bođii varra, X-áhku eará válddii gáfiid. Dien nu muittán. Ledjen mannan gárdut vulobeallai stáloádjagii, ---[báikki namma] vulobeallai. Mannen gárddi čuohppat, buolaš vel lei. Čuolastin duon varrasuona rastá. Dat áhku eará válddii gáfiid, dološ vuššon sáibbo ja njuvddii dasa ja bijai hávvái. Dathan bođii buorre. Ii oba bávččastan. Bijai liinni sisa. Bijai gáfiid liinni gaskii. Ii bidjan gáfiid bálljes liikki ala. Rašši lei. Go bohten meahcis, de mannen njuolga kámmárii. Mun oainnát ballen dan áhkus, dat lávii ovtto bahádallat. Čiehkádin kámmárii dainna varragieđain. Eará mánát jerret maid [gos] Y. Daje, ahte varra láhtis. Muitaledje áhkku ja muitalin dasa. Dalle dat álggii dálkkodit, čuohppabehtet gieđa. Gaikkui dan assás fáhca eret. Jámálgit fikkai. Numes heikota. (N2: TKU/A/67/299.)

N2 kommeanta orru muitaleamin das, ahte lei heahpat čuohppat gieđa ja veahki jearran easkka leige heahpat: *Čiehkádin kámmárii dainna varragieđain*. N2 maiddá balai dán áhkus danin, go áhku lávii leat bahá iige daninge hálidan bivdit su veahki: *Mun oainnát ballen dan áhkus, dat lávii ovtto bahádallat*. Jos fas jurddaša čiekjalut dásis, de ruoktobargguin eahpelihkostuvvan (dás gárddi čuohppan ja dan barggadettiin iežas skáidnen) lei heahpat.

Dávjá maiddá čáhpes ulloláiggi giessan birra gieđa lei buorre koansta. Vilges ullu ii dohkken dasa (N1: TKU/A/69/5-6). Olbmot lávejedje rimškalit maid sohkkara hávi ala, dat dollii vara: *Ja go varra gologođii, lávejedje bidjat dábálaš sohkkara ala dasa. Dat dollii vara. Na mus lea, čuolastin gieđa, mii leimmet doppe meahcis ladjosajis ja mun čuolastin ja das golggai hirbmosit varra. Ja dat válde ja bidje sohkkara ala, ja dat stohppii dan vara*. (N32: TKU/A/66/58-2.) Jos njunis golggai varra, galggai gužžat ullui ja bidjat dan njunneráiggiide. Beahcegáhči lávii maid deddojuvvot hávvái. Dán vuogi hávvái diđii jo Schefferus girjjistis, mii almmustuvai 1674 (Schefferus 1963: 409). Maiddá Itkonen máinnašii earret eará beahcegáhči hávi dálkkodeapmái (Itkonen 1984: 456). Bihka, gabaid ja buiddiid duldeheapmi lei maid buorre dálkkodanvuohki, mut dat eai bissehan varragolgame (A4: TKU/A/67/296).

Háviid lávejedje dálkkodit nu, ahte njalde cuocca duoljis ja čatne dainna hávi. Maiddáii liinniin sáhtii čatnat hávi. Okta vuohki, man mánggat álbmogat sihkkarit dovde lei gužžan hávi ala (A13: TKU/A/68/322). Olbmo gužža lea dakkár ávnnas, mii desinfisere. Ferdnejuvvon gáfiid maid lávejedje bidjat hávi ala ja de geasastit hávi mainna nu. Dáid lassin hávi ala biddjojuvvui maiddáii beassenoarvi, bohcco geahppát, nivssat ja parafiidna.

Bákčasiidda maid gávdnojedje mánggat dálkkodankoansttat. Earret eará bealljebávččas buorránii nu, ahte galggai gužžat čáhpes ullui ja bidjat dan bealljái. Maiddáii báhka suohkada bidjan bealji ala veahkehii.

Karášjogas X eamit, go beallji bávččasta, de galggai gužžat ullui ja dan coggat dohko. Ieš lean pröven. Dološ olbmot čáhpes ullu lávejit bidjat. Ieš fuomášán, go bealljemátta bávččasta, bassá čáziin, de gullo stuhčamin, de dat váikkoha nu olu dat buhtisteapmi. Gužžaullu nu geassu. Dološ olbmo dálkkas. (A10: TKU/A/67/269.)

Dán sitáhtas oaidná, ahte Dálvadas-materiála olbmot ledje ieža mánggii dálkkodan iežaset seammá vugiiguin ja gávnahan dan buorrin.

Bátnevearka buorránii nu, ahte galggai suoskat beahcegáhči ja ruvvet ratti ja hárduid. Jos lei ráigi bánis, de dan ala galggai bidjat beahcegáhči. Maiddáii gohppen ja duovlun veahkehii beatneverkii.

Dat lávejedje muhtumat ruvvet ratti ja hárduid, ja beazis lei beahcegáhčči, dan susket. Dat lei buorre. Jos ráigi šattai bátnái, dan go bijai dasa, ii beassan mihkkige borramuš iige čáhci. Lean mun geahččalan ja dat lei buorre. (A20: TKU/A/67/192.)

Nurvo sáhtii maid dálkkodit mángga láhkai. Oktan dáhpin lei boaldit birobaikka¹¹ (su. hajupihka) biippus nuorvvu áigge. Dasto ostu- ja bárkočázi juhkan lei buorre. Goas nu lei dáhpin vuoššat suhpis faskojuvvon bihtáid ja bidjat dohko vehá bihka ja juhkat dan.

Leasmi lávii váivvidit maid sámiid. Dan lávejedje dikšut earret eará ruvemiin ja gohppemiin. Maiddáid julggiid hávdun vuššojuvvon guohcarássečázis veahkehii nugo maid julggiid hávdun liegga sáttohávdamin.

Sámit geavahedje maid olu borramuša dálkkodangaskaoapmin. Dákkárat ledje earret eará bohcco geahppát, man bidje hávi ala: *Dat dat gal godde bohcco dalánaga, goddestedje bohcco ja čanastedje dan geahppá, dan hávvái, bidje dievva hávi geahppá ja ala, ala dasa čatne ja hávi sisa vel bidje, ja muhtimin gal bidje dieno ala ja čavgejit gitta. Dat gal lea buorre dálkkas, dat gal ii varra beasa golgat ja dat álgá savvut. Die lei gal stuorra hávi dálkkas.* (A25: TKU/A/68/323a.) Maiddáid suohkat, káffe, sohkar ja bohcco varra geavahuvvojedje.

Goas nu geavahedje maiddáid váralaš ávdnasiid, nugo ovdamearkka dihte eallisilbba. Boares sámit lávejedje geavahit eallisilbba čalbmái buoret oainnu dihte ja jos nisu ii boahtán áhpeheapmin, de son galggai borrat eallisilbba. (N7: TKU/A/67/292). Maŋŋá fuomášuvvui, ahte eallisilba lea váralaš: *Dakkár nissonat, mat mánáid eai dáhto oažžut, de lávejit borrat eallisilbba. Šoavkat ieža, dieđus gal olmmošgoddit* (A4: TKU/A/67/296.)

Vaikke bihkka lávii geavahuvvot ovdamearkka dihte gosahahkii (binná vuššojuvvon čáhcai), okta informánta logai bihkkaoljju bilidit manimuččaid (N8: TKU/A/67/260). Báttis ii boahtán ovdan, mo manimuččaid fuones dilli oidnui, muhto ammal dange fuomášeapmái ledje vuogit.

Maiddáid ealliid náhkki dahje ullut geavahuvvojedje dálkkodeami gaskaoapmin. Buollámiidda bussá leksosat (su. kissan mahapaita) ledje buori ja earret eará háviide lávejedje geassat sávzza ullus badnojuvvon láiggi. Mángasat deattuhedje, ahte láigi galggai leat namalassii sávzzas ja namalassii čáhppat (N32: TKU/A/66/58-2).

---

¹¹ Dološ gaccastandálkkas, man oaččui apotehkas. Árvaleamis “birobaika” -namahus boahtá das, ahte dálkkas lei olbmuid mielas hui bahča.

Mu materiála vuodul bođii ovdan, ahte iešhutkojuvvon dálkasiid ja dálkkodeami oktan deháleamoš iešvuohtan lei vuššojuvvon čáhci: *De dat lávejedje ieš vuoššat doppe muoraid ja faskut doppe ja okta man namma lea suhpi, ja dasa bidjat vehá bihka ja vuoššat dan čázi. Ja juhkat dan.* (N32:TKU/66/58-2). Dasa lasihuvvojedje earret eará rásit, muorat, bihka dahje sohkar. Čázi jogo juhke dahje geavahedje earret eará julggiid lávggodeapmái leasmmi dikšumis hávdun dárkkohus. Suopmelaš sátnevájas “čáhci boarráseamos vuoiddas” (su. *vesi vanhin voitehista*) doallá sihkkarit deaivása dološ dálkkodanvugiid buohta.

Mánáide ja ollesolbmuide geavahedje seamma dálkasiid. Duovlun (su. *taulominen, taulaaminen*) ja gohppen (su. *kuppaus*) lei maid dábálaš dálkkodanvuohki. Maiddái Turi máinnašii gohppema girjjistis ja su mielde dainna buoriduvvojedje earret eará oaive-, giehta- ja sealgebákčasat, raddevihki, bátnevearka ja julggiid goallun (Turi 1987: 115).

Ruoŧtelaš botanista (su. *kasvitieteilijä*) ja doavttir Carl von Linné mielde duovlun lei sámiid deháleamos buoridanvuohki ja buorre dálkkas measta man beare váddui. Soagis lávejedje šaddat čátnát ja dat goivejuvvojedje niibbiin eret nu, ahte dat ledje heartta dahje bealgegeaži mađe stuorrá. Dat dasto goikaduvvodjedje. Duovli biddjojuvvui dakko, gokko lei bávččas ja cahkkehuvvui buollit soahkerissiin. Buoledettiin duovli boaldestii bákčasa ja nearvaid nu, ahte vuos dovdui garrasit ja dan maŋŋá liiki sakŋiđišgođii. Duovli ii váldojuvvon eret liikki alde, muhto dat dábálaččat iešalddes luovvanii. Duovlun dahkkojuvvui moddii, muhto jos duovli luovvanii dahje bázii eret, dat lei buorre mearka iige lean šat dárbu duovlut eambbo. Duovlumis šaddan hávi ii ožžon dálkkodit máinnage, muhto dat buorránii iešalddes. Goas nu buorráneapmi sáhtii bistit juobe jagi, muhto dábálaččat hávvi savui gitta jođánit. (von Linné 1991: 84–85.)

Informánttat orro dovdamin bures duovluma ja atne dan buorin dálkkodanvuohkin: *Lean duvlen mángii, muoras boaldit dakkára, mii cahkiida ja de cahkkeha riššasákkiin dakko dan bákčasa. Njuoskadit dan duovlli, dat lea buorre. Buolesta ráiggi ja de golgá. Juos golgá, de váikkoha. Juos ii boađe ráiggil, ii leat ávki. Duovli dat gal lei buorre.* (A4: TKU/A/67/296.) Okta informánta muitalii, ahte boagu ii sáhtán duovlut, dat lei váralaš. Jos dan manai duovlut, sáhtii boahit varramirrkohus ja olmmoš sáhtii jápmat dasa: *Behákas, dan dat ii sáhte duovlut. Na lea gal jos dan duovlu na, gárvves, dat lea gárvves jápmi. Dan dat ii sáhte duovlut*

gal. Dan mađohan lei daláge sápmelaččain dan dat eai... ja mánggas lea die nu bártidedje go boagu lea de čárvo dan. Dathan gal lei gárvves jápmi dat gal. Das dan fallii varramirkko[hus] dalán. (A33: TKU/A/69/83.)

Okta dálkkas man máinnašedje erenomážit sámiid dálkkasin lei ovdalis máinnašuvvon birobaika: *Mun oktii ledjen oastán. Jerret, gosa dan, mun logan meahccemáilmmis dathan gale. Dološ olbmuihan dat lei vanhanaikaisen lääkkettä.* Maiddái viidna geavahuvvui dálkkasin ja eandalit oktan birobaikkain dat lei buorre iešguđetlágan váttuide: *X eamidis lei ovtto viidna, boahttal siste, dan mii láviimet ain viežžalit go eadni buohccái. Ja dasa lei bidjaluvvon hájabihkka binná.* (N8: TKU/A/67/292.) Okta dábáleamos dávda sámiid mielas lea *bosttadávda*, man modeardna dálkkasdieđa ii oro diehtimin.

Mannet dat gal dan lusa. Dat olbmot fertejit ráđi ohcat go lea heahti. Doppe gos gávdnet. Muhtunlágan sivat maid eai doaktárat sáhte buoridit. Dat stádadoaktárat. De mannet dohko [buorideaddji lusa] go bosttahallet olbmot. Dat leat hárvnaččat ruvnnadoaktárat. Eai dat f̄ørstore go bosttahallá mii dat lea. Olbmot juoga, masa, eatnamii dahje divri bosttaha dahje dakkár. Boahtá eatnamis dahje divri bosttaha. Dahjege go giđđat lea eanan suddamin. Lávejit dadjat, ahte eanan bosttaha go velleda eatnan vuostá bearehaga. Ná amadaju dahje gieđa dakko gokko rabas lea. Giđđat. Giđđaeanan. li čakča gal. (N26: TKU/A/65/25.)

Dálvadas-báttiid dieđuid mielde bosttadávda bođii eatnamis dahje divrris: *Boahtá eatnamis dahje divri bosttaha.* Sámiid mielas dábálaš doaktárat eai máhtán dikšut dan, nube sii manne millosabbot buorideaddji lusa: *De mannet dohko [buorideaddji lusa] go bosttahallet olbmot.* Bosttadávda njuomui giđđaeatnamis. Bostta dagahii ruppiid, ihttomiid ja bohtanemiid. Dan sáhtii buoridit dainna, ahte deattašii eatnama liikki vuostá. Dat galggai leat erenomážit jeaggeana. Maiddái beazi gáhčči geavahuvvui bosttadávdda dálkkasin.

Joo ruobbedálkasat ledje, dakkárat maid dadjat ekseman. Dat lávejit muhtumat váldit eatnamis mainna dálkkastit ja dasa maid vušše dálkasa ja dálko dainna. Deattašedje eatnama. Ja muhtumat válde doppe, go lei ája, ja doppe lei dakkár dego sávdnji, de dat lei buorre, lávejedje deaddit dainna. Ja jos jienja lei bostán dasa maid fertejedje eatnamis váldit,

vai dan ožžot... Dat galggai lean vissa dakkár jeaggeeana, ahte mii galggai váikkuhit. (N32: TKU/A/66/58-2.)

Itkonen muitala seammasullasaš dieđuid mat Dálvadas-báttiinge gávdnojedje. Son čállá bosttadávddas nu, ahte jeakkis eallá unna *bosttadivri* (fiskesgotka) ja jos dat beassá biktasiid vuollái, dat gáská ja dagaha bohtaneami ja ihttomiid. Eandalit jeaggeravdda balssaid galgá garvit. Jos eana njoammu liikái dat boaldá liikki ja sakŋidahttá. Dat dálkkoduvvo eatnamiin. Bosttohallan liiki dálkkoduvvo nu, ahte dat vuoiddaduvvo sáltečáziin dahje vuššojuvvon guohcarássečáziin. (Itkonen 1984: 454–455.)

Jos veardida ovdamearkka dihte sápmelaččaid ja indiánaid dálkkodanvugiid ja sin geavahan šattuid, sáhttá oaidnit mánggaid seammaláganvuodaid. Ovdamearkka dihte guktuin kultuvrrain reatká geavahuvvo čoavjebákčasiidda (Helander 1997: 85; Shimer 2004: 77–78). Ostučáhci ja –teadja geavahuvvo fas čottabákčasiidda ja nurvui (Shimer 2004: 115–116, 145, 186–187; TKU/A/67/296, TKU/A/67/276). Dálkkodeamis geavahuvvojit dábálaš šattut, mat gávdnojit birrasis ja maid sáhttá geavahit jođánit vuosttas dávdamearkkaid oainnedettiin. Dálkkasšattut ja daid geavahanvuogit leat seilon olbmuid mielain guhká ja dávjá gii nu bearašlahtuid lea daid geavahan buriin bohtosiiguin. Dálkkodanvuogit, diehtu ja dan sirdin ja doalaheapmi leat leamašan njálmmálaš árbevieru ja hárjehállama bokte ohppojuvvon dáidduid veagas. (Naakka-Korhonen 1997: 48.)

4. NOIDDIIN RUVVEJEADDJIIDE – SÁPMELAŠ BUORIDEADDJIID KOMPETEANSAT

Guorahalan dán logu álggus vuos mo girjjálašvuodas leat meroštallojuvvon dihto buorideaddjityhpat. Lean välljen Olavi Räsänenä (1983), T.I. Itkonena (1984) ja Juha Pentikäinenä (1995) juoguid buorideaddjiin. Dan maŋŋá meroštalan Dálvadas-materiála buorideaddjiid mu iežan juogu mielde. Lean gieđahallan álo ovtta buorideaddji guđege buorideaddjityhpas. Buot buohkanassii máinnašuvvojedje nuppelot buorideaddji, geain njealjis ledje nissonolbmot. Lean ráhkadan gova dan vuodul, mo ja maid olbmot leat muitalan sis. Guovtti buorideaddjis lea gávdnon diehtu maid gáldogirjjálašvuodas. Stuurámus oassi máinnašuvvon buorideaddjiin ledje almmáiolbmot ja dábálaččat jo vuorrásut agis.

4.1. Buorideaddjiid juohku girjjálašvuodas

Buorideaddjiid juogut govvidit iešguđet buorideaddjityhpaid kompeteanssaid. Guorahalan álbmotbuorideami dutki Olavi Räsänenä, oskkoldatdiehtaga dutki Juha Pentikäinenä ja gielladutki T.I. Itkonena meroštallamiid buorideaddjiin. Iešguđege dutki dieđasuorgi lea váikkuhan dasa, mo son lea juohkán buorideaddjiid sierra kategoriijaide. Räsänen juohká buorideaddjiid čuovvovaččat: *ekstatihkkárat*, *verbalisttat*, *herbalisttat* ja *teknihkkárat*. *Ekstatihkkárat* máhttet rohttašuvvat dahjege dahkat siellomátkki. Ekstatihkkár nagoda juksat rievdan diđolašvuoda dili, mii dáhpáhuvvá ekstásadilis. *Verbalista* lea buorideaddji, mii máhtta dihto suollemas dahje beallesuollemas lohkosiid, maida buorideami vuoibmi laktása. Fápmu lea sánis dahje dat bohtá buoridandáhpáhusas sániid geavaheami bokte. *Herbalista* lea buorideaddji, mii geavaha luonddu šattuid fámuid. Buoridandábit leat oskumušlaš ja rationála gaskkas. Buorideaddji sáhtta geahččalit dálkasiid virkema geavatlaččat dahje jáhkkit maddái magihkalaš prinsihpaide. *Teknihkkárat* geavahit eandalit gieđaideaset ja ohppojuvvon teknikaid. Oskumušlašvuodta lea hui unnán dán buorideaddjiivoavkku siste. Dán jovkui gullet earret eará guhppejeaddjit ja ruvvejeaddjit. (Räsänen 1983: 155–156.)

Juha Pentikäinenä juohku lea dahkkon maid Dálvadas-báttiid vuodul. Su oainnu mielde báttiin gávdnojit čuovvovaš buorideaddjityhpat: *noaidi*, *diehtti*, *oaidni* ja *buorideaddji*. Son joatká, ahte olbmui ledje ruossalas oaivilat das leigo diehtti maiddái noaidi vai ii. Eanaš oassi olbmui goit anii noaidi ja diehtti sierra doaban ja sudno gaskkas ledje čielga erohusat. *Noaidi* lei mánggaid mielas negatiiva doaba ja noaidi lei dahkamušas baháin. Olbmuid mielas noaidi barggai dušše baháid ja dan sivas son lei olu vearrát go diehtti danin, go diehttit eai bargan baháid. Vearrámus noaidi lei *boranoaidi*. (Pentikäinen 1995: 277.)

Diehtti orru leamen Pentikäinenä mielas almmolaš namahus. Dat olbmot, geat gulle buot tyhpaide dahje kategoriijaide sáhtte namuhuvvot diehttin. Doaba mearkkašupmi orru leamen eahpečielggas ja dáinna son čujuha ságastallamii Ilmari Rasmusiin. Rasmus muitala, ahte diehtti lea sin guovllus máinnašuvvon noaidin. Pentikäinen čállá, ahte beakkán Unsgård (Pentikäinenä girjjis Unsgaard) namuhuvvo dábálaččat *buorideaddjin* dahje *sátnehoaktárin*. Ville Järvensivu mielas son lea diehtti, muhto Ola S. Rasmus fas namuha su sátnehoaktárin. Rasmus navddii, ahte Unsgård ii lean bahá bálvleaddji danin, go son barggai dušše buriid ja vaikke ii diehtánge gos son lei oahppan dáidduidis. (Pentikäinen 1995: 278.)

Oaidni lei dakkár, guhte diđii mii galggai dáhpáhuvvat ja “oinnii” daid. Eará sajiin Sámis Dálvadasa guovllu lassin oaidni –doaba dárkkuhii dan, ahte boahttevaš áššiid lassin sáhtii oaidnit “veaigga” dahjege jámeža. Oaidni ovtastuvvui diehttái, geas fas lea gapmu ja gii máhtii einnostit. (Pentikäinen 1995: 278.)

Buorideaddji sáhtii leat maid diehtti dahje noaidi ja son buoridii olbmuid. Muhtumat ledje erenomážit buorideaddjit dahje sátnehoaktárat. Dakkár lei earret eará Unsgård Čáhcesullos. Legendára noaidi Kåven (Pentikäinenä girjjis Kovven) lei maid buorideaddji. (Pentikäinen 1995: 278.)

Mu mielas Pentikäinenä juohku buorideaddjiin lea moivvas. Su tyhpat noaidi, diehtti, oaidni ja buorideaddji sistisdollet earáge mearkkašumiid ja ovdamearkka dihte *diehtti* lei su mielas maid almmolaš namahus olbmuide, geat buoridedje. Su meroštallan *oaidni* ovtastuvvo diehttái ja danin mu mielas ii livčče dárbu sirret oaidni iežas tyhpan. Dasto su juogu *buorideaddji* sáhtii leat maid diehtti dahje sátnehoavttir. Danin livččii logalaš namuhit buorideaddji badjedoban buot buorideaddjityhpaide. Dahje goittotge sirret oaivejuoguid ja sierra namuhit daid kompeteanssaid.

T.I. Itkonen juohká buorideaddjiid nu, ahte *noaidi* lea buot buorideaddjiid badjedoaba ja noaidi eará namuhusat leat *diehtti* ja *oaidni*. *Geaidu* dahjege *čalbmegeaidu* ja *cuhlaideaddji* ledje smávit dahkkit, mat eai olahan noaidi stáhtusa. (Itkonen 1984: 345.)

Mun lean iežan materiála vuodul juohkán buorideaddjiid viđa jovkui dan mielde, mo olbmot leat govven ja namuhan sin: *noaidi*, *diehtti*, *sátnedoavttir*, *varrabisseheaddji* ja *ruvvejeaddji*. Kopponena (1976) meroštallama vuodul ruvvejeaddjiid sáhtášii oaidnit geavatlaš beali buorideaddjin ja loahppa buorideaddjityhpat gulašedje vuoŋŋalaš beali buorideaddjiide. Varrabisseheaddjit gullet mu mielas vehá dego dán guovtti joavkku gaskii danin, go oassi geavahii lohkosiid ja sániid vara bisseheapmái, oassi ii. Mu juohku lea hierárkalaš ja eanemus árvvusadnon buorideaddjityhpa lea máinnašuvvon vuosttamužžan. Nappo noaidi lei hierarkiija bajimužžan ja su vuolde lei diehtti, sátnedoavttir, varrabisseheaddji – ja lagamužžan dábálaš olbmo – ruvvejeaddji.

Mun háldidin geavahit iežan juogu danin, go girjjálašvuoda juogut eai vástidan mu dárkkuhusa. Räsänen, Itkonena ja Pentikäinen juoguin kánske Räsänen lea lagamušas mu juogu, muhto su verbalistta vuollái boadášii mu juogu diehtti ja sátnedoavttir ja háldidin sirret dán guovtti tyhpa. Mun oainnán diehtti goittotge sátnedoaktára bajábealde. Vaikke buorideaddji namuhuvvui maid ovdamearka dihte noaidin, báttiid vuodul orru leamen nu, ahte buorideaddji lei oktasaš namuheaddji olbmuide, geat máhtte buoridit. Leage miellagiddevaš, ahte Pentikäinen juogu mielde buorideaddji lea oktan tyhpan, go fas mu analysas buorideaddji lea badjedoaba noaidái, diehtái ja maddái earáide, geat lávejedje buoridit. Son bealistis namuha *diehtti* badjedoaban buorideaddjái. Dan lassin maddái Itkonena juohku spiehkasa mu juogus; su mielde *noaidi* lei badjedoaban buot buorideaddjiide ja noaidi eará namuhusat ledje diehtti ja oaidni. Itkonen ii sirren daid iežas joavkun.

Girjjálašvuoda ektui mu juohku lea dahkon dan vuodul mo Dálvadas -materiála olbmot govvededje buorideaddjiid ja sin kompeteanssaid. Vaikke Pentikäinen lea maid dahkan iežas juogu Dálvadas-báttiid vuodul, de munno jurdagat eai deaivva oktii buorideaddjityhpaid meroštaladettiin. Lean iežan kategorijain geahččalan buktit ovdan maid olbmuid doaladumiid ja dan, ahte lestádiolašvuolta lea váikkuhan olbmuid

oainnuide. Jáhkán, ahte mu hierárkalaš juohkuge ovdanbukta dan, mo dihtolágan váikkuhusat oidnojit olbmuid oainnuin. Räsänen, Pentikäinen ja Itkonen eai hála dan birra.

Dálvadas-báttiin buorideaddjiin ledje mánggat earáge namahusat degomat noaidi, noaidedoavttir, ihmelääkäri, goanstadoavttir, tietäjä, diehtti, lávvi, boranoaidi, doavttir, ruvvejeaddji, sátnedoavttir, diehtis doavttir, dálkkodeaddji, dávdaalmmái, puoskari ja guvlár. Elias Lönnrot lea nákkosgirjjistis *Om finnarnas magiska medicin* (1832) gidden fuopmášumi dasa, ahte álbmotbuorideaddjit gohčoduvvodejje mánggalágan namahusain. Namat vuodđuduvvet diehtti persovdnii dahje su buoridanattáldagaide. (Siikala 1992: 72.) Maiddái álbmotoskku ja dálkkodeami hárjeheaddjiid mánggat namahusat čujuhit iešguđet guovlluid biedggus- ja girjásvuhtii. (Siikala 1992: 72.)

4.2. Noaidit ja diehttit

Mu juogu mielde *noaidit* ledje buot gievrasesamos buorideaddjit. Noaidi kompeteansa laktásii eanet supranormála máilbmái. Noaidi lei olmmoš, mii oinnii áššiid ja gieđahalai sihke buori ja bahá. Sus ledje fámut bidjat bahábijagiid olbmuid ala ja váldit daid maid eret. Noaidi lei áidna buorideaddjityhpa, mas lei dáidu bidjat jámežiid ruovttoluotta jos gii nu lei mannan boktit daid. Noaidis ledje njealji eará buorideaddjityhpa dáiddut maiddá; son sáhtii earret eará buoridit sániiguin, dálkkodit, bissehit vara ja ruvvet. Noaidi orui leamen dološ áiggi doaibma ja muitaleaddjiid lagašhistorjái eai laktásan noaidit, muhto eanetge sátnedoaktárat ja diehttit: *Dološ áigge dat gal leamaš eambo [noaidit]. In mun dal dieđe gal. Dálá. Eai dat gullo goit dáppe hupmamin.* (N26: TKU/A/65/25.)

Maiddái Pirjo Pyysiäinen mielde Dálvadas-materiála olbmot eai dovdda šat dakkár noaide-doahpaga, mii laktása rohhtašuvvamii ja ekstásavásáhusaide. Noaidi deháleamos gaskaoamit ledje su meavrresgárri ja siellu, mii sáhtii guodđit rupmaša. Dálvadas-materiálas ii njuolgga čujuhuvvo goappáge gaskaoapmái. Noaidi lea rievdan dakkár noaidin, mii lea dahkan lihtu biroin. 1900-logu diehttit eai šat joatkke boareš šamanisttalaš áiggi noaideárbevieru. (Pyysiäinen 1983: 92, 100.)

Noiddiid “jávkan” čujuha maid Siikala (1992) dutkamuššii, mas Martti Haavio čuoččuha, ahte diehttilágádusa ovdal leamaš noaideinstitušuvdna (Siikala 1992:19). Áidna noaidi, geas Dálvadas-materiála informánttat hálle lei Johan Andreas Kåven. Muitalan sus dobbeleabbos. Lea fuopmášahtti, ahte go noaidit ja noaidevuolta máinnašuvvojit materiálas, de dávjá daidda laktojuvvo namalassii čáhppes biippal ja dainna dego bostaluvvojit noaidit ja noaidevuolta. Informánttaid mielas noaidevuolta laktása birui. Noaideinstitušuvdna rievddai ja vehážiid mielde jávkkai Suoma beale Sámis ja oktan sivvan Pyysiäinen namuha kristtalašvuoda váikkuhusa. Báhpát atne noiddiid iežaset vuosttaldeaddjin ja sin mielas noaidit ledje oktavuodas birui, mii lei maid sin fámuid gáldun. Nuppe dáfus tehnikkalaš ovdáneapmi ja eallinbirrasa rievdan lea maid oassái earáhuhtán noaidedoaimma iešvuodaid. (Pyysiäinen 1983: 101.)

Muhtumat árvaledje, ahte noaidit ožžo fámuideaset logadettiin Mosesa guđát ja čihččet girjji, nappo *čáhppes biippala* ja danin fámut bohte biro bokte. Jos hálidii noaidin, galggai dahkat lihtu biruin.

Jearahalli: *Go áigu noaidin, galgá dahkat lihtu biroin?*

Informánta A29: *Na joo, dan gal lohket. Biruin gal galgga lihttu leat jus noaidin. Dat leige X dieđus diet visot ledje, dat ii gierdan daid. Ii dat gierdan vissa go biro bođii. Dat gale de suorganii.* (A29: TKU/A/73/107.)

Buohkat eai gierdan áššiid, maid lohke čáhppes biippalis eaige nagodan joatkit “noaideoahpuid”: *Dat leige X dieđus diet visot ledje, dat ii gierdan daid.* Olbmos galggai leat nana varra vai basttii doaimmat noaidin. Vaikke leige sáhka duodalaš áššis, dan muitaleamis sáhtii gávdnot maiddái humor – juogo eaktodáhtolaš dahje dáhtokeahtes:

Dolin lohke X ---njárggas, dat lei Čáhcesullos álgán noaidin iežas, dat logai vuos dan biippala, dan neavrri biippala, čáhppes biippala. Ja de logai dát min Y, son lei dolin Čáhcesullos ja dat X maid lei doppe ja son lei barggus ihkku, mannan muhtin sadjái heasttain doalvut sálteguorpmi, jorriiguin geassit. Na son boahdá ja guđe ruollas leš lean vel rivgu gávdnan doppe ja son vuodjá jámešgátti olggobealde. Na ja son doppe, cuigii dat rivgu ja na mii dat do lea, na jámeš. Na son vilput ja das dat X gusto beahká doppe dan gáttis, doppe daid

jámežiid gaskka, doppe ruossaid gaskka doppe beahká. Muhto go doppe lei beahkán, de neavri de ballái. Ja heittii eret dan noaidehommás, das dat ii boahtán noaidi gal. (A29: TKU/A/73/107.)

Dávjá geavai nu, ahte go dábálaš olmmoš lohkađođii čáhppes biippala, doppe bohte ovdan nu issoras ságat ja áššit maid galggai bargat, ahte olmmoš ballái:

Galhan dat lea, galhan dat lea figgan soames lohkat. Dat lei, duotge fikkai lohkat duoppe duot, duoppe ---[báikki namma] de lei dat X. Datge logai muhtin muddui, muhto ii datge de, ii dat de kykenen. Ii dat gierdan buot tempuid álgit. Ja seamma lea duotge lohkan, dieđátgo duon Y duoppe ---[báikki namma]. Dat lei maid vehá lohkan. --- Dat lea lohkan dađe muddui, go dat golbma, golbma hávddi de galge goivojuvvot bálddalagaid. Dat heittii go ii de gierdan de dieđus bahákas go bođii dohko dainna girjjiin dohko ja, ja de galggai dieđus skáidnet, skáidnet čuvddi, diekko čuvddi ja de, ja de dainna iežas varain de čállit don girjái iežas nama. De gal de, de gal de perrutii, de heittii gal de. (A33:TKU/A/69/84.)

Sii navde iežaset leat nanavarat olbmot, muhto girjji rávvagat manne áibbas nuppi ravdii dábálaš olbmo dábálaš doaimmain: *Dat lea lohkan dađe muddui, go dat golbma, golbma hávddi de galge goivojuvvot bálddalagaid.* Álo sáhtii gal geahččalit lohkat čáhppes biippala, muhto dávjá geavai nu, ahte olmmoš ii bastán dahkat áššiid, maid girji gohčui: *Ii dat gierdan buot tempuid álgit.* Iežas vara golggaheapmi ja dainna girjái čállin lei dego viháhanrihta: *ja de galggai dieđus skáidnet, skáidnet čuvddi, diekko čuvddi ja de, ja de dainna iežas varain de čállit don girjái iežas nama.* Dálvadas-báttiid vuodul orru leamen nu, ahte noaidevuodá guovddáš gaskaoamit ledje čáhppes biippala lassin maid *jámeššattut*, maid vehkiin sáhtii bidjat bahábijagiid nuppiid ala:

Bahá maid sáhtte dat noaidit dahkat. Sáhtte váldit doppe girkogárddis juoidá ja billistit nuppi olbmo dainna. Nu dat lea. Ja muhtin sáhtta fasten buollitges daidda. Muhto dan mun in dieđe gal mot dat singuin dasto. Dan mun in dieđe gal, muhto dušše dalle leat muitalan. Leat dal gal dakkáratnai leamaš. (N26: TKU/A/65/25.)

Olbmot navde, ahte go válddii girkogárddis sáddo, dainna sáhtii bidjat bahábijagiid olbmuid ala. Áššis ii lean dárkkes diehtu ja dan birra lei dušše gullon gos nu: *Dan mun in dieđe gal, muhto dušše dalle leat muitalan.* Dábálaccat girkogárdi lea sivdniduvvon báiki. Dattetge áiggiid čađa olbmuin leamaš miellagovat girkogárddiid leabuhis vuoiŋŋain ja mas nu bahás mii doppe lea. Paradoksála dát lea danin, ahte teologalaččat biro ii boađe báikái, man báhpat leat sivdnidan lpmila nammii (earret eará girku, girkogárdi, searvegottedállu ja sivdniduvvon ruoktu) (Kirkollisten toimitusten kirja 2004: <http://www.evl.fi/kkh/to/kjmk/toim-kirja/kasuaalit.html>).

Diehttit gullet seammá kategoriijai go noaidit, muhto diehtti fámut sáhtte boahit maid lpmilis. Muhtumiid mielas diehtti ja noaidi ledje okta ja seamma ášši, muhto lean sirren dán guovtti buorideaddjityhpa justa danin, go diehtti attáldagat sáhtte leat maiddá lpmilis. Nubbin erohussan oainnán dan, ahte diehtti ii nagodan bidjat jámežiid ruovttoluotta nu mo noaidi. Dát bođii goit Dálvadas-materiálas ovdan.

Pentikäinen čuoččuha noaidi ja diehtti erohusa maid das, dáhpáhuvaigo sudno doaimmain rohttašuvvan ja siellomátkkit vai eai (Pentikäinen 1995:277). Räsänen (1983) juogu sáhtta heivehit mu juogu noaidái ja diehtái nu, ahte noaidi sulastahtii Räsänenen ekstatihkkára ja diehtti eanetge verbalista. Áidna váttisvuohta dán oktavuodas Räsänenen juhku lea dat, ahte materiálas eai boahán ovdan noaidi ekstásamátkkit. Itkonena juogus noaidi lea buot buorideaddjiid badjedoaba ja su mielde noaidi eará namahusat ledje diehtti ja oaidni. Dát meroštallan ii deaivva oktii mu juoguin. Muhto Itkonena juogu smávit buorideaddjityhpain nubbi nappo *cuhlaideaddji* sulastahtta mu juogu diehtti ja sátnedoaktára danin, go cuhllan laktása lohkosiid cealkimii. Pentikäinena juohku noaidi ja diehtti erohusain sulastahtta mu juogu, muhto mun gávnnašin, ahte maiddá diehtti sáhtii bargat baháid.

Jearahalli: *Bargágo diehtti baháid?*

Informánta A29: *Na dathan gal dieđusge baháid barget maid, jus jo nu. Mannebat dat eai bargga. Sáhttet baháid gal bargat nubbái. Na dat leat gal mánggalágan diehttit, jus lea biro beallái diehtti ja fas lpmil beallái diehtti. (A29: TKU/A/73/107.)*

Eará kompeteanssaid hárrái noaidis ja diehttis ledje seammalágan dáiddut earret eará sániiguin buorideamis, varrabisseheamis ja bahábijagiin sihke dáiddus dahkat bahá ja buori. Materiála vuodul orru leamen nu, ahte diehtti sáhtii lean olmmoš, guhte lei ožžon dáidduidis skearjkan lpmilis ja ná doaimmai su fámuid gaskaoapmin. Diehtti sáhtii lean maiddái bahá guvlui jorggihan ja dalle su diehtti dáiddut bohte čáhppes biippalis nappo biros. Maiddái olbmo heivvolaš luondu veahkehii dasa, ahte sus sáhtii boahit diehtti.

Jearahalli: *Moson dat diehttin lávejedje beassat?*

Informánta A33: *Na mobat moba dieđusge eará...juohkehaš guhte masa yritä, dathan beassá dasa. Donge leat yritän oahpaheaddjin, donhan besset dasa ja seammahan lea dotge.*

Jearahalli: *Na maid dat lávejit lohkat?*

Informánta A33: *...Naa dat gal eanaš dat lohket gal rámmáha. Eanaš dat gal dutket ja de mannet de diehko die čihččet ja gávccát Moses girjji, guđát, čihččet ja gávccát. Diehko de mannet. (A33: TKU/A/69/84.)*

Materiálas gávdnui juohke buorideaddjityhpa ovddasteaddji ja lean čohkken sis persovdnagova, mii muitala eanaš sin kompeteanssaid birra. Mu välljen buorideaddjiin guovttis leigga dážat, okta sápmelaš ja guokte buorideaddji suomelaččat.

Johan Andreas Kåven (1834–1918) lei eret Billávuonas, Poršánngus. Son lei náitalan Marit Mortensdatteriin, gii lei sápmelaš nisu Kárášjogas. (Blix 1987: 316.) Sudnuide riegádii okta nieida ja moadde gándda. Sudnos lei maiddái okta biebmogánda. Kåvena etnisitehtas ii leat sihkkaris diehtu, oassi logai su leat dáža, nuppit fas lohke su sápmelažžan. Huuskonena mielas Kåven lei dáža. Huuskonen čállá pro gradu barggustis (1982), ahte Kåven lei Finnmárkku guovllu fámoaleamos **noaidi**. Kåven lávii buoridit ja čielggadit rihkkosiid eandalit márkaniid áigge. Kåven lei stuorra almmái, geas ledje čuohpakeahtes vuovttat ja suhkkes skávžá. Sus lei skoalbmenjunni ja bastilis čalmmit. Mánegasat atne su jos jo ii balddihahttin de goit dakkárin, gean galggai gudnejahttit. (Huuskonen 1982: 14–16.)

Huuskonen čállá, ahte Dálvadasa Kåven-árbevierus gávdnojedje olu stereotypiijat. Informánttaid govva Kåvenis lea lahka suomelaš *diehti* gova. Dan lassin informánttat háldedje deattuhit maid Kåvena noaidi rolla ja dan bokte čujuhit su fámu gáldui, birui. Fuolakeahtta Dálvadas-báttiid stereotyhpalaš motiivvain Kåvenis, sus mitaluvvon árbevierru lea ivdnái ja detáljarikkis. Stereotypiijat laktásit eanaš Kåvena doaimmaid govvideapmái main ledje dávjá seammasullasaš frásat. Poršáŋggu árbevieru dehálaš iešvuhtan sáhtta oaidnit individuálavuođa go fas Dálvadasa guovddáš beallin oidnui árbevirolašvuotta. Erohusat leat maid ovdamearkka dihte rihtain, mat Poršáŋggu árbevierus leat ja mat fas váilot oalát Dálvadas-báttiid dieđuin. (Huuskonen 1982: 107–108.)

Maiddái Johan Turi čállá Kåvenis. Su mielde Kåven lei gievrras noaidi, gii lávii johtit viidát Norgga mearragáttiid ja buoridit olbmuid. Turi ja maiddái Huuskonen čáliiga, ahte Kåven lávii buoridit olbmuid eandalit márkanáigge ja mángasat bohte dohko dušše vai oidne su. Kåven bijai maid suollagiid máhcahit ruovttoluotta suoláduvvon dinggaid. (Turi 1987: 133–134.)

Measta buot mu materiála olbmot namuhedje Kåvena beakkán noaidin, diehttin ja lávvin, gii lei buorre buoridit:

Kovven dat gal lei beakkán almmái. Na Kovvenin dat gohčodedje, ammal leamaš Ánde vissa. Na dat gal lei vissa noaidi. Noaidedoavttir. Dat gal lohke buot diehtán visot mii leš lean, gos mii dáhpáhuvvá, gal dat diehtá. Na dat gal bijai nevriid ja vaikko maid. (A29: TKU/A/73/107.)

Kåven lávii oaidnit áššiid jo ovdal, go dat dáhpáhuvve: *Dat gal lohke buot diehtán visot mii leš lean, gos mii dáhpáhuvvá, gal dat diehtá.* Olbmot ledje álo ain juo gullan Kåvena birra juoidá ja dávjá mángga eará olbmos. Materiálas boahtá ovdan, ahte ollusat hálle sus gudnejahttimiin dahje ankke deattuhedje su erenomášvuođa.

Kåvena namuhedje maid boranoaidin. Su muitaledje bidjan olbmuid ala bahábijagiid ja son máhtii maid váldit daid eret. Jos geat nu ledje mannan jámežiid boktit, Kåven máhtii bidjat daid ruovttoluotta nu, ahte olbmot eai šat oaidnán daid:

Nugo dalle daid áiggiid goas dal lei dáppege ipmilmeahttunvuolta, ja oainnát dalle dádjo dain jámežiiguin. Jogo boktaledje jámežiid ja bidje nuppiid ala. De dan dárkkuhusas dat lávejedje ain fertet fitnat Kovven ádjá luhtte. Ja dat dat, dat dat čovddii. Dat bijai daid ruovttoluotta. (A33: TKU/A/69/82.)

Dán dáiddu vuođul su sáhtášii atnit duođalaš noaidin. Su árvaledje lohkan maid girjjiid buorideamis, dahje nugo okta namuhii “vaikko maid neavrrilágan girjjiid” (TKU/A/73/107). Informánta A33 árvalii Kåvena hárjehan maid spiritismmaláganaš doaimmaid:

Na gal mun dan bahávuoiŋŋa in šaddan gal oaidnit gal. Muhto dat lei, dat gal lei dieđusge, dat gal lei noaidi. Dat gal lei noaidi. No dat noidošii dan láchkai nu mo guhte dáhttu. Maid guhte dáhttu diehtit ja oaidnit dat čájehii buot. Ja sáhtii gal bidjat náge ahte bahávuoiŋŋaid ja nuppiid ala. Jogo...geat jo dáhtto. (A33: TKU/A/69/82.)

Lea miellagiddevaš, ahte A33 namuha Kåvena negatiivvalaččat *bahávuoiŋŋan*, de goittotge son dovddasta Kåvena noaidin ja ná dovddasta su fámu iige oppa fikkage uhcášit su noaidi fámuid: *Muhto dat lei, dat gal lei dieđusge, dat gal lei noaidi.*

Mánnggat informánttat muitaledje das go Kárášjogas ledje golbma sápmelaš albmá boktán jámežiid goas nu 1910-logus. Sii ledje loahpas gártan viežžat Kåvena veahkin:

Duo Kárášjogas maid dát, ledje boktán iige das leat nu guhkes áigi. Galhan dat lea, galhan dat lea muhtin golbma- njealljelogi¹² jagi gal. Dat ledje ieža sápmelaččat ja de ledje boktán daid. Dat ledje, dat ledje dat Kárášjoh olbmot. Dat lei, dat lei X okta ja de lei, de lei Y lei nubbi, de lei Z lei goalmmát. Golmmas dat ledje. ---Y lei dieđus, lei bokt-, rávkan dan eatnis. Ja dat X lei rávkan dan, dat lei boares gávpijas --- dat lei dan boktán. Dathan gal láhttejedje vaikko guđe láhkai vaikko mo ja dat gopmohadde ja nie meannudedje ja muhtin olbmohan dat, muhtin olbmohan dat sáhtte sorbmetge.

Na Kovvena dat vižže dat duot, ieža bidje dat --- gázzi, go eai nagodan ruovttoluotta bidjat. Kovvena dat de vieččahedje. Ja na de Kovven dat gal bijai ruoktot ja dalle dat logaige, ahte dasa ii dárbbáš leat almmái gii daid bidjá johtui, muhto dasa galgá leat almmái gii daid bidjá fas ruoktot.

Na sishan gal ledje dieđusge sin iežaset loitsut dieđusge dat dat. Mun in ádde gal daid. Die dal de diekkárat, mat leat oahppan die dal dieid, dien alalle ja lea oahppan, na gierdá min daid diehtit gal. Dieđus sii geat dal jo rasse daid vuoingáiguin. (A33: TKU/A/69/82.)

Jámežiid ruovttoluotta bidjamii ledje dihtolágan lohkosat ja materiálas ii bohtán ovdan giige earáid go Kåven, gii máhtii bidjat jámežiid ruovttoluotta: *Na Kovvena dat vižže dat duot, ieža bidje dat --- gázzi, go eai nagodan ruovttoluotta bidjat.* Dát mielastan sirre su earáin buorideaddjiin ja son okto hálddaša noiddiid kategoriija. Boađusin lea dat, ahte dušše noaidi basttii bidjat jámežiid ruovttoluotta ráffái. Vaikke Pentikäinen dahka erohusa noaidi ja diehti gaskii dainna, ahte dáhpáhuvvágo rohttašuvvan vai ii, de mun lean das fuolakeahhtá meroštallan Kåvena noaidin vaikke materiálas eai máinnašan Kåvena dahkan siellomátkkiid dahje geavahan meavrresgári. Lean dan mielas, ahte jámežiid ruovttoluotta bidjan ja Kåvena doaibmaáigodat (1800–1900-logut) reahkkájit doarjut mu meroštallama.

Materiála dieđuin sáhtttá áddet nu, ahte jámežiid sáhtte boktit áibbas dábálaš olbmot. Ovdan ii bohtán *mo* sii dahke dan, muhto ain juo vuoingaid ruovttoluotta bidjamii dárbbášuvvojedje erenomáš lohkosat. Dás

¹² Vaikke informánta árvala jagi 1969 jearahallamis, ahte jámežiid boktimis lea 30–40 jagi áigi, das ferte leat gollan eanet áigi danin, go Kåven jámii jo 1918.

informánta maid čielgasit sirrii iežas eret noaidevuodas: *mun in ádde gal daid.---gierdá min daid diehtit gal.* Mánnggat earátge deattuhit, ahte sii eai dieđe áššis maidige eaige ádde dan dárkkuhusa. Kánske lea maid álki cealkit iežas eret áššis danin, go ii áddehála buorideaddjiin eará go dulkka bokte: *Mun in leat dieid dovdat boahán, maid dal ležžet. Mun in dal singuin leamaš, inge oba áddehalašii eará go dulkka čađa.* (N30: TKU/A/73/108.) Vuoiŋgalaš atmosfeara 1960-ja 1970-logu Deatnogáttis lei lestadiolašvuhtii čatnasan ja dat sihkarit dagahii dan, ahte muhtin olbmot hálidedje cealkit iežaset eret noaidevuodas ja kánske juobe guđde muitalkeahttá dieđuideaset noiddiin ja noidošeamis.

Kåven lávii buoridit sániiguin ja maiddái ovdamearkka dihte leasmmi ruvveimiin ja čárvvodemiin. Son máhtii maid bissehit vara ja ráhkadit dálkasiid. Son lávii álo dadjat, ahte galgá jáhkkit dasa, ahte buorrána. Jos ii jáhke, dalle das ii leat ávki. Okta árvalii, ahte Kåven lei ožžon fámuiddis Ipmilis, muhto nubbi fas logai son lávii dahkat baháid ja fámu daidda ii lean goit Ipmilis ožžon (TKU/A/67/1, TKU/A/67/54). Kåven lávii maid gávdnat láhppon ja suoláduvvon dinggaid sihke láhppon olbmuid (TKU/A/69/82).

Lean gullan Kovvena birra. Lei doppe Leavnnjas. Ja Kárášjogas leat áddjubat sus. Kovven neidahan lei Kárášjohkii náitalan. Mun in leat oaidnán Kovvena. Mun dat in dieđe maid dat Kovven sáhtii buoridit. Juoga dat buoridii. Dat dagai baháid maid. Dan mun dieđán sihkarit, ahte Ipmilis dat ii leat ožžon dan fámu dasa, ahte bahá bargat. Lohke leasmmiid buoridan ja nu ovddosguvlui. (A24: TKU/A/67/54.)

Kåvena biebmogánda Isak Johansen muitalii, ahte Kåvenis ledje čáhppes girjjit, main son lei váldán oahpu. Johansen ii diehtán gosa Kåven lei rádján girjjiid. Unjárgalaš nissona mielde Kåven lei bálkestan girjjiid badjel bávtti. Kåven lei gártan luohpat girjjiin dan maŋŋá go sus lei luovvnan bátni ja son masii fámuiddis. Kåvena bárdni, Maloma, livččii hálidan árbet noaideoahpu, muhto Kåven ii hálidan sirdit buot dáidduiddis ovddosguvlui. Kåvena lagašbiras lea muitalan, ahte sus ledje oktavuoddat birui. (Huuskonen 1982: 16–17.) Mu materiála vuodul fas bođii ovdan, ahte Kåvena áddjut árbii sus erenomáš geađggi, man áddjut lávii geavahit buorideami oktavuodas. Das sáhtttá áddet nu, ahte Kåven ii lean gárvvis sirdit dáidduiddis Malomai, muhto baicce su nieidda bárdnái, mii maŋŋelis dán barggus boahotá oidnot.

Máŋggat lohke Kåvenis, ahte son ii láven mearridit bálkká. Okta fas logai Kåven lei hui divrras ja bivddii olu ruđa, máŋggaid čuđiid ruvnnuid. Son lei maid gullan šláddara, ahte livččii dan dihte váldon gitta (dárkkuhii eiseváldiid), muhto informánta iešge eahpidii ášši duohtavuođa:

Mun gal gullen duo vuollin go fitnen, ahte dat lea váldon gitta. Lešgo duohta. Muhto dathan váiddii gale go X logai mannan alldes 600 ruvna ja dasto Y logai mannan 500. Ja dá Z:s 600. Ja Å lei fitnan oktan eamidiin, das manai nu eatnat go 1300 ruvna. Muhto lei lohkan Å, ahte dat dat gal ii livččii olu jos beare buorrána, dat lea hálbi dalle. Dat dálkasiin, muhto eai dat leat vuos boahtán. Na golbma vahku jávket vai mo leš. Dan in dieđe lešgo mihkkege. Duo gal rábmo Ä. (A29: TKU/A/73/107.)

Itkonena mielde noaidái sáhtii máksit golmmain vugiin. Sutnje galggai addit juogo ruđa, “jápma” gálvvuid (ovdamearkka dihte beaskenáhkiid, goikebierrgu dahje sálteguoli) dahje “ealli” gálvvuid (ovdamearkka dihte bohcco). Noaidi ii ieš mearridan bálkká, muhto olmmoš mávssii dan mielde makkár veahki lei ožžon. Dán dieđu vuođul informánta A29 ii leat vuoigadis. Bálkká ii lean heivvolaš máksit dušše ovtta dahje guovttii hámis. Jos fas noaidi válddii menddo olu, ovdamearkka dihte buot geafes olbmo ruđaid, son masii noaidi fámuid. (Itkonen 1984: 346.)

Materiála vuođul orru leamen, ahte go eatnasat navde Kåvena noaidin de sii sirrejedje su daid buorideaddjiin, geat buoridedje lpmil nammii dahje geat eai rassan bahábijagiiguin. Dat ii goittotge váikkuhan su kompetensii ovdamearkka dihte buohcuvuođa buorideamis dahje láhppon olbmuid ohcamis. Kánske noaidi stáhtus buvttii sutnje vel eanet árvvu danin, go noaidi lei dat fámoaleamos buorideaddjityhpa. Okta informánta muitalii su fámuin ná:

Karášjogas dološ Kåven dat gal lohke lean boranoaidi. Oktii dat lei Oslo lahka, dámpa vulggii. Eaige dat áigon váldit dan Kåvena fárrui, go Kåven lei duolvvas ja dat lei fiinna turistadámpa. Kåven dajai, ahte dat dámpa ii vuolgge gosage. Ii oktage mohtor vuolgan johtui. Dat rasse. Nu vižže ádjá ja de vulge. Dalán vulge mohtorat fas johtui. Lohke ahte lei buorre noaidi. Sáhtii buoridit bijagiid, váldit eret. (A3: TKU/A/67/298.)

Norgalaš **Ivar Unsgård** lei rieggádan jagis 1893. Son lei náitosis ja sus lei okta nieida. Unsgård fárrii Várggáin Čáhcesullui nuppi máilmmisoađi sulaid. Son dovddai jo nuorran, ahte sus ledje erenomáš attáldagat. Buorideami dáiddu son ii lean oahppan iige árben geasge. Son livččii lean gárvis sirdit dáiddus ovddosguvlui, jos gii nu su lágaš fulkkiid livččii hálidan joatkit buoridanárbevieru. Huuskonen čállá, ahte Ahti Paulaharju, guhte jođii 1960-logus jearahallanmátkkiin Čáhcesullos lei gullan ságaid maid mielde Unsgård oahpai buorideami ovttá Ohcejoga sápmelaččas. Dat lei gullo skeaŋka dan ovddas, go Unsgård lei veahkehan dan olbmo man nu láhkai. Loahpas Unsgård lei hui heittot dilis ja buozai čilggiin. Son jámii 1967. (Huuskonen 1983: 45, 173–174.) Dálvadas-materialas máinnašuvvui, ahte Unsgárdis lei oahppagánda, sápmelaš **Lemet Tutta, Tore Klemetsen**, guhte ásai Unjárgga Várjjagis. Unsgård oahpahii Tutta sullii njeallje jagi. Tutta meroštalle sátnedoavttirin ja son ovttá láhkai jotkkii Unsgård árbbi su jápmima maŋŋá.

Lean meroštallan Unsgård **diehttin**, muhto su sáhtášii meroštallat maid sátnedoavttirin. Son buoridii sániiguin ja guoskkahemiin. Son sáhtii buoridit olbmuid maid telefonna bokte ja earret eará dán su erenomáš kompeteanssa vuodul lean typiseren su diehttin. Dása telefon bokte buorideapmái son dárbbášii dušše olbmo nama, agi ja dieđu, gokko lei bávččas (TKU/A/68/293, TKU/A/69/84). Unsgård gohčui olbmuid oskut lpmila nammii ja oskut, ahte buorrána. Dát orru čujuheamin dasa, ahte son lei kristtalaš. Buorideami fámuiddii ožžon eahpidit, muđuid ii buorránan:

Čáhcesullos Unsgård: in leat gártan fitnat. Doppe fitnet olu olbmot. Buorida dakkárga dávdmaid, main doavttir dadjá ahte ii leat olu doavva buorránit, muhto gal duot lea buoridan daidge vel. Ja dat diehtá ovddalgihtii, ahte olbmot leat boahhtimin. Okta olmmoš finai doppe. Dat eahpidii. Muhto gártaiba jorgalit, dat hedjonii fas leigga boahhtimin ruoktot. Unsgård dajai, ahte son árvidii ahte doai boahhtibeahhti ruovttoluotta, maninbat it jáhkkán su. Nubbi fertii jáhkkat, ja nu dat buorránii. Dearvvas vel dálge. (A3: TKU/A/67/298.)

Unsgård ii láven gohččut olbmuid mannat doaktára lusa ja son buoridii dakkárga dávdmaid, maidda modeardna medisiinna doaktárat eai sáhttán maidige dahkat: *Buorida dakkárga dávdmaid, mas doavttir dadjá, ahte ii leat olu doavva buorránit, muhto gal duot lea buoridan daidge vel.* Unsgård lávii maid oaidnit áššiid ovdalis: *Ja dat diehtá ovddalgihtii, ahte olbmot leat boahhtimin.*

Okta informánta muitalii mo okta buorrin adnojuvvon Čáhcesullo gielddadoavttir ii oalle láhkai liikon Unsgárdii, muhto fertii heaitit suohpahuddamis suinna dan maŋŋá go ieš buohccái ja Unsgård buoridii su:

Dat lei dalle goal mii dat leige doaktáriid, Čáhcesullos dat lei hui buorre doavttir. Goal miibat leige namma das. Goale mii bahálaččaid leige namma das. Buorre doavttir. Ja dat lei measta...dat ii liikon dan Unsgård áddjái. Dat ii liikon dasa ii. Dat hivvehii máŋgii gieldditge dan muhto ii sáhtttán. Oainnátgo dieinna...doaktár luhtte go fitnet ja, eaige buorrán, de váldet ja mannet duohko Unsgård lusa. Dehan de buorránit gal. Dan rájes dat heittii Uns-, dat Čáhcesullo gieldda doavttir gal árvvohuššamis dainna Unsgárddiin go ieš de buohccái dal, dat doavttir ja iige, iige dat buorrán ii muktige, de dat Unsgård de finai de doppe, de. Ja buoridii behálaš vel dange. Dien muttos almmái gal lei dat. (A33: TKU/A/69/84.)

Borasdávdda buorideamis ledje mánggake máinnašumi ja vel seammá dáhpáhusas. Dá okta:

Muhtin nisu buozai ja dat finai moddii Helssegis, lágidedje moddii dohko elektriskabuorideapmái, das lei álgán syöpä njuokčama vuolde ja jođii doppe ja dat ii buorránan doppe. De niegadii nissona isit, ahte áddjá (Unsgård) jearrá, ahte manin nisu ii galgga boahit su lusa farga. Iđđedis áhkus lágisdasttii dohko. Ii fitnan šat doaktáris ja dat ráigánii ja golggai olggos. Golggai hirbmat guhká ja nu buorránii ja ain lea ráigi. Golggai čáhci guhká. Unsgård buoridii dan. (N17: TKU/A/67/292.)

Nisu lei johtán gitta Helssegis modeardna medisiinna divššuin, muhto dat eai veahkehan su. Dán dáhpáhusas lea badjellunddolaš elemeanta go nisu isit lei niegadan Unsgård birra ja niegu bokte oaččui rávvagiid: *De niegadii nissona isit, ahte áddjá (Unsgård) jearrá, ahte manin nisson ii galgga boahit su lusa farga.* Nissona isit válddii niegu duodas ja orui ná leamen miehtemielalaš vuoingalaš áššiide ja buorideaddjiide: *Iđđedis áhkus lágisdasttii dohko.* Dás vel deattuhuvvo, ahte nisu ii šat oppa fitnange doaktára luhtte ja borasdávda golggai olggos sus: *Ii fitnan šat doaktáris ja dat ráigánii ja golggai olggos.*

Mánegasat ledje gullan Unsgård birra ja fitnan su luhtte. Ollusat rábmojedje su ja lohke iežaset ja nuppiid buorránan. Hárve olbmot ledje negatiiva doaladumit su vuostá, muhto datge gal gávdnojedje:

In mana Unsgård lusa, imaš go mun giellásiid. Eai leat eará go biro ságat. Eai leat dálkasat, mii dat dat lea. De ožžot olbmot johtit. Dušše danin, ahte ruđa addet. Eai dat leat albma olbmot go nie rasset. Dat eai buorit maidige.

Eai leat áktánas buorideaddjit. Mun in jáhke maidige. Bađa oažžu čurtet dieidda. Ruđa váldima dihtii, rivven dihtii. Jos doavttir ii dieđe, ii dieđe giige. Eai dáppe lean doaktárat. (A5: TKU/A/67/295.)

Dás informánta čielgasit čujuha dasa, ahte buorideaddjit eai leat “rivttes doaktárat” danin, go eai geavat dálkasiid: *Eai leat dálkasat, mii dat dat lea*. Son sivaha buorideaddjiid das, ahte sii dušše váldet olbmui ruđaid eret eaige buorit maidige: *Dušše danin, ahte ruđa addet. Eai dat leat albma olbmot go nie rasset. Dat eai buorit maidige*. Su doaladupmi lea hui rahpasit negatiiva: *Bađa oažžu čurtet dieidda*. Son deattuha maid modeardna medisiinna buotdiehttivuođa. Su mielas doavttir lea áidna olmмоš, guhte sáhtta buoridit buohcuvuođaid ja jos doavttir ii máhte buoridit olbmo, giige ii nagot dahkat dan: *Jos doavttir ii dieđe, ii dieđe giige*.

Unsgård ii láven bivdit mávssu buorideamis, muhto olbmot lávejedje addit sutnje ruđa. Okta hálai 20 Norgga ruvnnus, nubbi moatti čuođis. Orru leamen, ahte olbmot adde dan veardde maid giige suittii. Unsgård lávii johtit maid Čáhcesullo olggobealde jos olbmot bivde su boahit buoridit, nugo okta nisu muitalii (TKU/A/73/109). Huuskonena mielde olbmot mákse sutnje bálkká 10–100 Norgga ruvnnu. Unsgård luhtte lávejedje fitnat juobe 100 olbmo vahkus ja dan lassin son oaččui 30–40 reivve beaivái olbmui, geat dárbbášedje su veahki. Son jođii buohcceviesuin maid. (Huuskonen 1983: 174.) Informánta A33 muitalii, ahte Unsgård luhtte fitne biilalásttaid dievva olbmot, dálvvi áigge mánjalot geardde (TKU/A/69/84).

Unsgård buoridii sihke smávit olgguldassat váttuid ja sisváttuid, vaikke moadde informántta muitaledjege, ahte son ii buoridan sisváttuid. Goittotge ovdalis máinnašumit nissona borasdávdda buorideamis ledje mánja. Unsgård ii láven hállat maidige buorideami áigge ja jos hálai, dat ledje sánit maid ii oalle gullan

dahje ádden. Dán sáhtášii oaidnit cuhllamin nappo Siikala (1992: 69) mielde dat dárkkuha lohkosa cealkima. Unsgård lávii buoridit ovdamearkka dihte suotnageasáhasaid, ihttomiid, leasmmi, ruppiid ja buotlágan bákčasiid. Son ii láven addit dálkkasin eará go galbma čázi ja dan galggai juhkat lpmil nammii. (TKU/A/73/107.) Okta almmái vel lasihii, ahte čáhceglásas lei siste vel mii nu unna jorbaláganaš silbadinggaid, mii heangái johtasa geažis (TKU/A/69/84). Sáhtášii jurddašit, ahte Unsgård geavahii man nu lágan diidadingga buorideami veahkkin dahje doarjjan.

Huuskonen lea čohkken Unsgård buoridandáhpáhusa guovddáš iešvuodaid ja dat gávdnojedje maiddá mu materiálas. Vuosttamužžan lei dehálaš jearrat pasientta nama, riegádanáiggi ja buohcuvuođa. Okta erenomáš dáhpi Unsgárdis lei dat, ahte son attii pasientii lása dievva čázi ja dávjá finai oktan lásain nuppi lanjas. Buoridandáhpáhusa áigge son ruvvii dahje guoskkahii dakko, gokko lei bávččas. Son maid hálai jaskes jienain ja humaidii. Buoridandáhpáhusa maŋŋá pasienta oaččui oktageardánis dikšunrávvagiid. Jos pasienta jearahalai buohcuvuođas ja dan buorráneamis, Unsgård jedđii ja logai su buorránit go beare osku dasa. Buoridandáhpáhus nogai dasa, go pasienta attii juoidá buorideami ovddas. (Huuskonen 1983: 178.) Pyysiäinen (1983: 93) dadjá, ahte Unsgård nuppi lanjas fitnama sáhtta dulkot symbolalaš mátkin jábmiidáibmui. Dát dulkon lea miellagiddevaš danin, go Unsgård lei rahpasit kristtalaš olmmoš ja dábálaččat kristtalaččat eai lean oktavuodas jámežiiguin. Leahan datge vejolaš, ahte Unsgård finai nuppi lanjas man nu eará sivas, mas ii leat diehtu.

Buoridandáhpáhusas Unsgárdii lei dehálaš diehtit pasientta nama ja agi danin, go son *gásttašii nama ođđasit*. Maŋggat Unsgård buoridandáhpáhusa iešvuogit gulle dán gásttašeami vuollái: namma, sániid geavaheapmi, čázi jugaheapmi ja giedain guoskkaheapmi. Unsgård máhcahii nama fámu nu, ahte gásttašii dan ođđasit. Son doaimmai lpmila gaskaoapmin, guhte attii fámu. (Huuskonen 1983: 178–179.)

Unsgård ii láven sáddet bahábijagiid olbmuid ala. Danin su eai meroštallange noaidin, muhto diehttin ja sátnedoavttirin. Dušše okta informánta lei gullan, ahte Unsgård oahpai buorideami diehtaga go logai bahás girjji nappo čáhppes biippala ja danin sáhtii dahkat baháid earáide (N24: TKU/A/69/50). Eanaš máinnašumit goit čujuhedje eanetge buorre daguide ja Unsgård kristtalašvuhtii. Oppalaš govva lea dat, ahte olbmot orro luohttimin ja jáhkkimin sutnje ja goit mu materiála vuodul son lei hui árvvusadnon buorideaddji. Dát muitala das, ahte buorideaddji etnisitehta ii váikkuhan negatiivvalaččat. Dat sápmelaččat, geat fitne su luhtte eai beroštan das, ahte son ii lean sápmelaš.

Okta informánta muitalii, ahte son lei fitnan vaikke man máŋga buorideaddji luhtte, muhto dušše Unsgård lei buoridan su:

---die lei dat, die lei dat Čáhcesullos de lei diet, diet, diet Unsgård. Unsgård, dan mun oktii geavahedjen dan bahálačča. Dat lei dalle aiddo soađi áigi. Jođii dáppe. Ja dan mun šadden geavahit oktii. Dat gal virkii. De lei gal áddjá. (A33:TKU/A/69/84.)

Dát lea miellagiddevaš; jos buorráneami gáibádussan lei dat, ahte jáhkká, de manin Unsgård nagodii buoridit informántta? Sáhtta leat nu, ahte buot beahttašumiid maŋŋá informánta A33 bijai doaivvu Unsgárdii ja fuomáškeahtta jáhkiige dasa, ahte buorrána.

4.3. Sátnehoaktárat, varrabisseheaddjit ja ruvvejeaddjit

Sátnehoaktárat buoridedje olgguldas ja maid muhtin sisváltuid sániiguin: *Muhtumat buoridit sániiguin, ii máhte juohke okta. Sátnehoaktárat.* (N12: TKU/A/68/326). Sii maiddá ruvvejedje ovdamearkka dihte leasmmi. Sii sáhte maiddá dálkkodit, muhto hui hárvve ja dábálaččat sii eai addán maidige dálkasiid. Sii máhte maid bissehit vara. Sin buoridanvuohkin lei dábálaččat dat, ahte sii beare guoskkahedje dahje ruvvejedje goruda biktasa olggobealde dakko, gokko lei váddu: *Ruvvii dušše. Njávkkadii dušše ja čárvvodii. Njulgii suonaid, lohka ahte suonat figget čuolbmaluuvvat* (N2: TKU/A/67/299). Sátnehoaktárat lávejedje jogo buoridit jienajávohaga dahje dajadit sániid, maid ii ádden. Muhtumat hálle njálmmi siste, cuhllle erenomáš vugiin. Nugo ovdalis bođii ovdan, dát čujuhii lohkosiid. Maid sátnehoavttir sáhtii oaidnit áššiid ovdalis, ovdamearkka dihte diehtit goas olmmoš lea boahimin su lusa buoriduvvot. Pentikäinen (1995) lea juohkán oaidni iežas buorideaddjityhpan, muhto mu analysas oaidni kompeteansa gávdnui noaidis, diehttis ja sátnehoaktáris. Räsänen mielede mu meroštallan sátnehoavttir lei verbalista ja herbalista. Itkonena (1984) juogu olis sátnehoaktára oktan kompeteansan lei cuhllan.

Varrabisseheaddjit bissehede vara sániiguin, muhto sii eai lean seammaláganat go sátnedoaktárat. Sis eai orron leamen eará kompeteanssat go vara bisseheapmi. Báttiin máinnašedje moadde olbmo, geat bissehede vara, muhto sin eará dáidduin ii hállojuvvon. Prinsihpas dán joavkku sáhtášii laktit sátnedoaktáriidda, muhto sii eai goittotge orron leamen áibba seamma dásis. Räsänen, Pentikäinen ja Itkonen juogut eai sisttisoallan njuolgga varrabisseheaddjiid namahusa, muhto sin dáidu laktásii Räsänen verbalistii ja tehnikkárii.

Ruvvejeaddjit buoridedje dušše ruvemiin, ovdamearkka dihte leasmmi dahje lađasbákčasiid. Ruvvejeaddjit eai geavahan lohkosiid dahje sis eai lean eará dáiddut. Orru leamen, ahte sis lei giedain buorideami fápmu, maid sii geavahede ruvema bokte. Räsänen tehnikkáar heive dán buorideaddjiovkui.

Sápmelaš **Anders “Pienne-Ánde” Klemetsen Buen** (1901–1980) ásai Kárášjoga Báhkiljotnjárggas ja su ámmáhin lei bargoalmmái. Su áhčči lei Klemet Andersen Buen (1864–1950) ja eadni Elvira Benoni Johansdatter Kåven (1870–1951). Elvira lei Johan Andreas Kåvena nieida, nappo noaidi Kåven lei Pienne-Ánde áddjá. (Blix 1987: 316.) Okta informánta logai, ahte Anders Buena lávejedje gohčodit Pienne-Ánden¹³, vaikke son ieš ii gullo liikon dan nammii. Aslaug Guttorm (2010) muitala, ahte Pienne-Ánde ásadii boaresbárdnin. Son lei uhca almmái, geas ledje smarfevuovttat ja maiddái bastilis čalmmit dego ádjástis Kåvenis. Guttorm muitala, ahte Pienne-Ánde lávii johtit maid su ruovttus ja sutnje báhce millii Pienne-Ánde erenomáš čalmmit ja geahčastat.¹⁴

Lean namuhan Pienne-Ánde **sátnedoavttirin** informánttaid máinnašumiid vuodul. Son buoridii giedaiguin; son lávii njávkkadit ja čárvvodit biktasiid olggobealde ja ruvvet maid. Son ii láven addit dálkasiid. Räsänen juogu mielde Pienne-Ánde livččii verbalista. Pienne-Ánde lei ožžon oahpa ádjástis Kåvenis. Son lei árben Kåvenis geađggi, mainna buoridii. Son lávii vuoiddadit ja ruvvedit dainna, muhto ii noaidut:

¹³ Pienne-Ánde lei dušše okta hápmi čállit su buddostatnana, eará hámit ledje Pienna-Ánde, Bienna-Ánde, Bienne-Ánde, Ben-Ánde, Penne-Ánde ja Pen-Ánde. Čálán hámi Pienne-Ánde čadat teavstta vai doalahan njuolgguslašvuoda.

¹⁴ Aslaug Guttorm (is. Siri, r. 1955) lea eret Kárášjogas. Son fárrii Ohcejohkii 1977.

Dat logai, ahte dat lea Kovven ádjá geađgi mainna son buorádaddá. Dat lei diekkár čáhpes geađgi ja nu livk-, sileä dego glássa. Joo ja dainna dat lávii duotge Ánde vuoiddadiit ja ruvvedit, muhto in mun dal dieđe su. Dat ii noidon gal. (A33: TKU/A/69/82.)

Dálvadas-materiála vuodul Pienne-Ánde lei mángasiid mielas čeahppi buoridit ja su atne árvvus. Son ii láven gáibidit mávssu buorideamis, muhto dábálaččat olbmot adde sutnje 40 ruvnnu. Son lávii buoridit ovdamearkka dihte leasmmi, bealljeváttu ja ástmmá. Son máhtii bissehit vara maid ja dikšut šibihiid. Pienne-Ándde sápmelašvuodas ii orron leamen mearkkašupmi buorideami hárrái. Su etnistehta lei viehka neutrála ášši, mii ii váikkuhan dása mo olbmot hálle sus buorideaddjin.

Lea miellagiddevaš, ahte Pienne-Ánde ii adnojuvvon noaidin dego su ádjá Kåven. Kåvena lohke earret eará bidjan bahábijagiid nuppiid ala ja Pienne-Ánde fas adnojuvvui ovttá láchkai šiega buorideaddjin guhte buoridii lpmil sániin. Dát orru ártet danin, go Pienne-Ánde namalassii oačču oahpu Kåvenis, gean fámuid gáldun adnojuvvui biro. Muhto materiálas gávdnu okta, gii logai, ahte Kåven ii liikon baháid bargat ja lei lohkan, ahte ii leat riehta nuppiide bargat baháid (TKU/A/67/192). Dát ii goittotge vel duodaš dan, ahte Kåven ii livčče bargan baháid danin, go nu mángasat lohke son lávii daid maid dahkat. Jos Pienne-Ánddes livččii lean noaidi kompeteanssat, son livččii meroštallojuvvon *diehttin* danin, go su áigge noaideinstitušuvdna lei jo nohkan. Pienne-Ándde ja Kåvena gaskkas lei okta sohkaolva. Sáhtáhan leat nuge, ahte Kåven ii hálidan Pienne-Ándde noaidástallat danin, go diđii makkár fámuiquin son diehttin gárttašii rassat. Jos Kåvena nieida Elvira livččii hálidan noaidin, livččiigo son olahán diehti stáhtusii árbejuvvon fámuiquin? Pienne-Ánddes bođii sátnedoavttir, nappo fápmu ii sirdásan ovttá sohkaolva badjel nu fámolažžan.

Pienne-Ánde lávii johtit maid Kárášjoga olggobealde buorideamen olbmuid, son finai earret eará Gáregasnjárggas, Roavvesavvonis, Dálvadasas ja Nuvvosis. Sus lei maid oaidni attáldat. Aslaug Guttorm (2010) muitala dáhpáhusas mas okta almmái lei harcen iežas Kárášjogas. Pienne-Ánde oinnii báikki gosa almmái lei sorbmen iežas ja muitalii dan oapmahaččaide. Báiki lei meahcis ja Pienne-Ánde ii ieš mannan dohko, muhto muitalii gos liika galgá gávdnot. Doppe almmái dasto gávdnojuvvuige.¹⁵ Earret eará dán sivas Pentikäinena ja Itkonena juoguid mielde Pienne-Ánde sáhttá namuhit oaidnin. Dan lassin son livččii Pentikäinena mielde maiddái buorideaddji. Su geavahedje ovdamearkka dihte láchpon olbmuid ohcamii.

¹⁵ Aslaug Guttorm. Telefonjearahallan 17.6.2010.

Okta informánta muitalii, ahte olbmot eai ovtta muttus orron šat nu liikomin Pienne-Ándii. Goittotge ollusat rábmojedje su ja luhtte su buoridanattáldagaide. Informánta A33 muitalii ná:

...na dan mun in dieđe man leaš sáhtán, muhto, in mun gal dieđe. Muhtimathan lohket, ahte dat mat buorádattai, daidje ja buoridii lesmiiid ja, muhto dat go buot, buot dat álge eahpidit ahte ii dat dal daga ii maidige. In munge dađe eambbo gal dieđe ii munnje gal virken maidige. (TKU/A/69/83.)

Dán muitaleami duogážin sáhtášii oaidnit dan, mii lea bohtán jo ovdan, nappo jáhkkit dasa, ahte buorrána. Jos dát olbmot geat eahpidedje, eai jáhkán dasa ahte buorránit ja ná ii dasto geavvange. Pienne-Ánde čuoččuhii dan, ahte oskku olbmuid lei álkit buoridit. Informánta A3 muitalii ná:

Mu maid lea oktii buoridan. Dat suotna, yleensä go maidige čárve garrasit, de reaktasa, muhto dat njávkai, iihan doppe dat vihkki, dat lei oalggis. Loahpas dat vihkki manai suorbmagežiide. Das de vel eret njávkastii. Dan maŋŋá ii leat gal šat gullon. leš lean henkilökohtaisesti koken. li addán maidige dálkasiid. Jearai dušše, ahte oskkungo ahte buorrána. Lohken ahte gal mun oskkun. Nu buorránii. Buoridii dan gámmáris. Lei čielggis, jos lokte maidige garrasit, de dat veahkehii. Njávkadii, juolggis lei vihkki. Gummegápmagiid olggobealde njávkadii ja gullui vel go dávda manai olggos juolgesuorpmiid miele. Dovdui. li leat šat gullon das maŋŋá goabbáge. Jos ii jáhke, dalle ii buorrán. Ferte eläytyvät dan mielde maid dat áddjá dáhttu. (A3: TKU/A/67/298.)

Dán čájánasas informánta lei ieš vásihan buoridandáhpáhusa persovnnalaččat: *leš lean henkilökohtaisesti koken. Dan lassin lei álki jáhkkit buorideami fámuide danin, go son buorránii: Nu buorránii.*

Leaikkastallan ii lean dábálaš buorideaddjiide ja ovtta informántta mielde ii goit Pienne-Ánde gierdan dan. Sivvan sáhtii leat dat, ahte buorideaddjit válde hui duođas iežaset doaimma eaige hálidan leaikkastallat dainna moge. Kánske sii balle, ahte geahppa doaladupmi ja leaikkastallan borrá buorideami fámuide ja maddái buorideaddjiid stáhtusa:

Bienna Ánde gal lea, dat dat gal lea, dal doavttir galggašii mahká, dakkár dal sátnedoavttir ja, ja mun lean dieđusge mun lean gal geavahan dan ádjá moatte gear, in mun dieđe gal, dat lei maid vuoidan ruvven dan, dainna Kovven ádjá árbegeđggiin. Ii munnje gal virken maidige. Joo oktii mun árvalin gal dainna albmáin go vuolgigođii, muhto masá gal eaddu muhto ammal dainna ii [virken] go mun lohken, ahte itgo don sáhtášii nu rassat ja nu noaidut ahte, ahte vierronissonat álget muinna buorránaddat, muhto bahálaš de suhtai. [čaibmá] (A33:TKU/A/69/83.)

Informánta ii buorránan, ja kánske sivvan lei dat, ahte son suhttadahtii Pienne-Ándde ja uhcášii su barggu: - --*muhto ammal dainna ii [virken] go mun lohken, ahte itgo don sáhtášii nu rassat ja nu noaidut ahte, ahte vierronissonat álget muinna buorránaddat, muhto bahálaš de suhtai.* Pienne-Ánde oinnii, ahte son ii lean duođas.

Pienne-Ándde ja Lemet Tutta lassin materiálas ledje máinnašumit maid guovtti eará sápmelaš sátnedoaktáris, muhto sudno birra ii lean nu olu diehtu, ahte sudnos livččii ožžon govttolaš persovdnagova dán dutkamuššii. **Rásttoš-Ánde, Anders Rasmussen Bær** (1888–1967), lei kárášjohkalaš sápmelaš (Blix 1989: 121). Lean meroštallan su materiála vuodul sátnedoavttirin. Son lávii bissehít maid vara, muhto lean bidjan su dán kategorijai danin, go eanaš olbmot namuhedje su sátnedoavttirin. Maiddái Rásttoš-Ánde buoridii njávkadettiin olggobeal biktasiid. Son lávii buoridit eanaš smávvadávddaid sihke ruvvet ja ráhkadit dálkasiid. Muhtumat atne su hui buorre buorideaddjin: *Dat lea hui buorre doavttir, dat ii láven go geahčastit olbmo ja dat lei juo buorre dalle* (A25: TKU/A/68/323a.)

Henrik Gaski lei sápmelaš almmái, guhte áσαι Sieiddás, Deanus ja su leat maid meroštallan sátnedoavttirin. Okta informánta logai jagi 1969 jearahallamis, ahte Gaski lei jápmán áigá jo. Sihkkarit sáhtta dušše diehtit dan, ahte son lei jápmán ovdal jagi 1969. Seamma láhkai go Rásttoš-Ánde, maiddái Gaski doaibmajagit ledje 1900-logu bealde. Gaski lávii buoridit olbmuid gos beare deaivvai sin, nu ahte sus ii vealttakeahhtá lean miige virggálaš báikkiid gos vuostáiváldit olbmuid. Son lávii buoridit earret eará oaivebákčasiid ja leasmmi. Gaski hálai sáme-, suoma- ja dárogíela. (TKU/A/69/84, TKU/A/69/65.)

Sátneaktáriid vulobealde hierarkiijas ledje varrabisseheaddjit. Suopmelaš nákkáhallan doavttir ja álbmotbuorideami dutki Olavi Räsänen sirre golbma vuolggachuoggá varrabissehanárbevirrui. Vuosttažettiin varrabisseheapmi lea oassi álbmotdálkkodeami, mii fas lea oassi eahpevirggálaš dálkkodeami. Kultuvralaččat olbmuid doaladumit eahpevirggálaš dálkkodeami vuostá dihttojit maid varrabissehanárbevierus. Nubbin lea dat, ahte árbevieru dehálaš oassin lea áddejupmi sáni fámus ja dát laktá varrabisseheaddji oskumušlaš dimenšuvdnii ja su buorideaddjityhpii nappo verbalistii. Goalmmádin lea dáhtu deattuheapmi, mii albmona sániid deattuheami bálddas. Dat viidudahtá buorideaddjityhpa ja addá árbevirrui vejolašvuoda rievdat servodaga modernisašuvdnaproseassa áigge. (Räsänen 1983: 156.)

Árbevirolaš varrabisseheamis lea sáhka hui konkrehtalaš, muhto suollemas buoridandáhpáhusas. Danin lea vuorddehahtti, ahte varrabisseheapmi lea várjaluvvon muhtin čielga njuolggadusain. Räsänen gávnnašii iežas jearahallamiid vuodul vihtta oktasaš njuolggadusa. Vuosttas njuolggadus lea dat, ahte varrabisseheami ii oaččo goassige dahkat leaikkastallan dahje dušši dihte. Njuolggadus čujuha dasa, ahte bisseheaddji váldá doaimmas duođas. Dát njuolggadus eastá boasttogeavahemiid ovdamearkka dihte feasttaid oktavuodas. Dán njuolggadusa ránggáštussan lea bissehandáiddu massin. Nubbi njuolggadus gieldá varrabisseheami smávva varragolgami. Njuolggadus lea ovddit njuolggadusa čuovvumuš, muhto ii seamma čavga. Veahketkeahhtá ii sáhte leat, muhto nuppe dáfus háreve olbmot bohtet bisseheaddji lusa smávva váttuid dihte. (op. cit. 159–161.)

Goalmmát njuolggadus lea dakkár, ahte varrabisseheapmi virke buohkaide earáide earret daidda, geaid áigi lea dievvan. Dát njuolggadus ii leat etihkalaš dan dáfus, ahte dat kontrollerešii bisseheaddji doaimma. Giige ii gieldde geahččaleamis iige giige vuordde, ahte bisseheaddji dieđášii pasientta galgamuša buorráneami dahje jápmima hárrái. Etihkka laktása dán njuolggadussii dan oktavuodain kosmosiin, juogo lpmilii dahje man nu stuorát galgamuššii. Kosmálaš harmoniija boahá dainna lágiin, ahte buorideaddji dohkkeha dáiddus váilevašvuoda ja ovttasbargá dan vuložin. Njuolggadus geahpeda maid eahpesihkkarvuoda eahpelihkostuvvan dáhpáhusain. Njealját njuolggadusa mielde lunddolaš golgamiidda ii oaččo guoskat. Dát laktásit earret eará nissoniid mánodávddaide, mánnariegadahttimii ja cuovkanemiide. Luondu doaimmaide seahkaneapmi dagaha álo váttisvuodaid. (op.cit. 159–161.)

Viđát ja maŋimuš njuolggadus čuoččuha, ahte varrabisseheami sániid oažžu oahpahit dušše dakkár olbmui, guhte lea luohtehahtti ja nuorat go buorideaddji ieš. Dáidu ii oaččo čuovvut hávdái. Dáiddu sirdin viidásit ii

leat sávahahtti, muhto dattetge dat háliduvvo sirdojuvvot geasa nu. Dáiddu árbejeaddji ii vealttakeahhtá dárbbáš leat buorideaddji sogalaš. Dan lassin dihto sohkabeallenorpmat váilot. Dábálaččat varrabisseheaddjis leamaš 2–3 oahppi. Jos árbbi lea sirdán boastto láhkai, ránggáštussan lea fámu massin. Almmolaš diehtu varrabisseheaddjis doalvu su fámuid. (op.cit. 159–161.)

Dálvadas-báttiin gávdnui okta máinnašupmi ovttá nuorra suomelaš soahtealbmás, gii máhtii bissehit vara. Son lei eanadálu gánda, guhte lei eret Suomussalmis. Okta informánta lei deaivvadan suinna soahteveaga áigge Kajaanis:

...vara bisseheapmi lei vehá suollemas hommá. Dieđán gal, ahte sáhtta bissehit. Dasa galge leat muhtun sánit. Mis lei oktii dakkár hommá, okta gánda čuohtai gieđa. Leimmet meahcis, čanaimet, muhto ii dat oikein. Fuomášii okta, ammatmes varahan sáhtta bissehit. Ja dan albmás lei dakkár dáidu, vaikko lei nuorra. Ihan da nu varusmiesagis. Dajai, ahte mannemat vehá dobbelabbui, gal son bissehastá. Dakkár maalaistalo gánda. Dat ii šat golgan. Mii imaštalaime. Dan gal ieš lean oaidnán. Leimmet soahteveagas Kajaanis. Dat gánda lei Suomussalmi guovllus. (A3: TKU/A/67/298.)

Varrabisseheapmi orui leamen dakkár dáhpáhus, man birra olbmot eai hállan nu almmolaččat: *...vara bisseheapmi lei vehá suollemas hommá*. Varrabissehandáidu orui eanetge vuorrásut olbmuid kompeteansa, mii ii dihtton nuorra olbmuid siste ja jos dihttui, dat lei hui erenomáš: *ja dan albmás lei dakkár dáidu, vaikko lei nuorra*. Dán dáhpáhusas boahtá ovdan maid dat, ahte varrabisseheami galggai dahkat vehá čihkosis, eret earáid oidnosis: *dajai, ahte mannemat vehá dobbelabbui, gal son bissehastá*. Dán informántta áddejumi mielde varrabisseheapmái laktásedje lohkosat: *Dasa galge leat muhtun sánit*. Lean váldán friijavuoda dulkot ášši nu, ahte “muhtun sánit” dárkkuhit namalassii juoga nu lágan lohkosiid.

Goas nu varrabisseheapmái gulle viehka erenomáš, njulgestaga ártegis dábit ja dákkár dáhpáhusain diidaosku bođii ovdan.

Dat lei dieđus dalle dan láhkai, dat galggai bissehit dan láhkai, ahte [sus, guhte varra golggai, galggai] válljet dakkár, dakkár stobu gos lea jápmi olggos gurpojuvvon. De bohkkjuvvot dosa [dálu] šielbmái golbma ráiggi ja de goaikkuhit daidda dan vara juohke ráigái ja de časkit buncci. Go leat goaikkuhan vara daidda ráiggiide de časkit buncciiguin fas dan, de heaitá, heitet njunit vardimis. (A33: TKU/A/69/82.)

Teavsttas ii muitaluuvon goittot sániid dahje lohkosiid birra dán dáhpáhusas. Leage miellagiddevaš, ahte informánta A33 muitala mo dolin eai geavahan sániid varrabisseheamis, muhto dálá áigge geavahit. Son muitala, ahte leat dakkár olbmot, mat máhttet sániiguin bissehit vara:

Eai dat dalle gal sániin buoridan, muhto dán áigái gal lea dakkárat mat sáhttet gal sániiguin vara stohppet. Nu erenomáš go čuohpada olmmoš ja lea varragolgamat dat sáhttá dan gal sáhttet sániiguin.

Jearahalli: Jáá. Leatgo don deaivan goassige gullat, ahte makkár sániid dat geavahit?

“Mun in dat gal leat. Dat lea salaisuus, dan dat mun in dieđe gal. Dan in leat gal gullan maid dat gal geavahežžet, muhto das gal lea olu. Nugo duoge lea duot, sárdnealmmái dat N.N., dat lea diesa, dat lea diesa spesialista ahte vara stohppet. (A33: TKU/A/69/82.)

Sátneodoaktáriid ja maid eará buorideaddjityhpaid vuolde ledje ruvveaddjit. Ruvvema historjá ollá mealgadii guhkás, álo olmmošgotti gárggiideami álgomuttuide. Dat soaitá leat buot boarráseamos buoridanvugiin. Bákčasa njávkadeapmi dahje deaddin dáhpáhuvvá hui automáhtalaččat dalle, go leat nordadan iežamet gosa nu dahje muđuid gokko nu fáhkkestaga bávččastišgoahtá. Boarráseamos merkejumit ruvvemis leat kiinnálaš teavsttain, maid álgovuodđu árvaluvvo leat sullii 2700 oáá. Kiinnás ruvven adnojuvvo buot boarráseamos dálkkasdieđalaš buoridanvuohkin akupunkšuvnna ja dálkkasšattuid bálddas. Maiddái indialaš Ayurveda čállošiin sihke egyptalaš, persialaš ja jáhpanlaš historjjálaš čállošiin máinnašuvvo ruvven. Dáid lassin antihka Greikkas ja Romas ruvven lei hui dovddus ja dábálaš buoridan- ja

návddašanvuohki. Gaskaáigge ruvvema mearkkašupmi geahppánii, muhto lassánii fas 1600–1700-loguin álbmotbuorideaddjiid barggu geažil. (Arponen & Valtonen 1999: 9–13.)

Tuhat-Taneli lei suopmelaš, gii buoridii ovdamearkka dihte lesmmiid ruvvemiin. Son lei Pudasjávrris eret, muhto lei náitalan Tánái. (A18: TKU/A/69/25.) Okta informánta meroštallá su sátnedoavttirin, muhto seammá áigge uhcáša su. leš lean meroštallan su **ruvvejeaddjin** eará muitalemiid vuodul. Sitáhtas geavahuvvo namahus Duhát-rohkki¹⁶, mii sihkarit dárkkuha maid Tuhat-Taneli. Informántta mielde Tuhat-Taneli máhcai ruovttoluotta Pudasjávrrái man nu muttus ja jámii doppe.

Na dat lei...sátnedoaktár lei dolin, lei dolin puhátrohkki. Puhát dolin áigá. Dat lei puhátrohkki. Dat lei dieppe vuolgán Suomas Pudasjärvis ja, ja dohko dat manai ja dohko dat jámii. Dat lei vehá dakkár hieroja. Ii dat lean mihkkige. leš lávii ráhkadit daid dálkasiid maiguin hieroo. Guččas ja nisojáffus. (TKU/A/69/84.)

---

¹⁶ Teavsttas čuožžu Puhátrohkki, muhto jáhkkimis dat lea litterejeaddji čállinmeattáhus dahje son lea boastut gullan sáni, mii lea “Duhát-rohkki”.

5. MIN LUONDU, MIN IPMILAT, MIN GIEĐAT, MIN DIEDA

Mu pro gradu -barggu ulbmilin leamaš dutkat sápmelaš álbmotbuorideami ja dálkkodeami iešvuodaid ja buorideaddjiid kompeteanssaid Turku universitehta Dálvadas-prošeavtta materiála vuodul. Teorija dásis lean lahkonan ášši doahpagiin *buorideapmi*, *dálkkodeapmi*, *molssaevttolaš dikšunvuogit* ja *modeardna dálkkasdieđa*. Lean meroštallan buorideami molssaevttolaš dikšunvugiid báldalas doaban ja dálkkodeami dán guovtti doahpaga vuolledoaban. Dálkkodeapmi fas lea oktavuodas maid modeardna dálkkasdiehtagii danin, go dološ olbmuid geavahan dálkkasšattut leat ráhkaduvvon modeardna dálkkasdiehtaga dálkkasin. Lean jurddašan molssaevttolaš dikšunvugiid ja buorideami modeardna dálkkasdiehtaga vuostegeahčín. Mu metodan leamaš materiálavuolggalaš sisdoalloanalyisa (Tuomi & Sarajärvi 2009), man lean heivehan iežan bargui. Mu dutkamuša guovddáš doahpagiid meroštaladettiin lean geavahan ávkin suomelaš folkloristihka ja oskkoldatdiehtaga lahkonanvugiid sihke medikálaantropologijja ja etnomedisiinna perspektiivvaid.

Dávdaáddejumit leamaš earáláganat iešguđege máilmmiáiggis. Mu bargu gieđahallá dan, mo dat leat rievdan šamanisttalaš áigodagas árbevirolaš buorideapmái ja álbmotbuorideapmái ja ain viidasut molssaevttolaš dikšunvugiide ja modeardna dálkkasdiehtagii. Buorideapmi lea vuolgán luonddus. Olbmot leat geavahan šattuid duháhiid jagiid áigge ja dálkkodan daiguin iežaset. Ipmilat leat laktášan buorideapmái šamanisttalaš áigodagas, go buohcuvuođa sivvan leamaš siellomassin ja noaidi lea galgan viežžat láhpon sielu ja seđohallat ipmiliid ja vuoinjaid. Buorideaddjiid gieđat leat buoridan mángasiid ja dat lea gáibidan jáhkkima dasa, ahte buorrána. Ášši sáhtta oaidnit nuge beliid, ahte vuosttažin ledje olbmuid iežaset gieđat, mainna sii dálkkodedje ja maŋŋá buorideaddjiid gieđat buoridedje sin dalle, go dálkkodeapmi ii okto nagodan buoridit buohcuvuođa.

Luonddu váikkuhus buohcuvuhtii oidno maid molssaevttolaš dikšunvugiid ja álbmotbuorideami bokte, mas jearaldat lea goruda eahpedássedeattus dahje beare luonddu galgamušas, iige sivvan leat šat dološ áigge čilgehus sielumassimis. Dálá áigge dearvvašvuodadikšunvuogádat, modeardna dálkkasdieđa fas deattuha dieđalaš duohtavuodaid ja dakkár dikšunvugiid, mat vuodđuduvvet geavatlaš bohtosiidda ja diehtaga fáktadieđuide. Dálkkasdiehtagis lea biomedikálalaš áddejupmi dearvvašvuodas, mii dárkkuha dan, ahte

dearvašvuohta lea dakkár mas váilu buohcuvuohta. Buot buohcci váttut leat jogo dávddat, dahje dávddat mat váilot.

Deatnogátti buorideapmi orui leamen olbmuid mielas hui dábálaš ášši, vaikke dasa laktásedje maid vuoiŋŋalaš bealit. Buorideami vuodđojurddan lei dat, ahte galggai jáhkkit dasa, ahte buorrána. Vaikke buorideaddji luhtte fitnan gáibidii jáhku ja miehtemielalášvuoda vuoiŋŋalaš áššiide, dat ii dattetge orron leamen suollemas dahje heahpat geavahit buorideaddji bálvalusaid. Eanaš olbmot luhtte buorideaddjiide ja boaittobeal guovlluin lei ovdalis áigge bágguge fitnat buorideaddji luhtte go eai lean modeardna dálkkasdiehtaga doaktárat oažžumis.

Vaikke mun lean barggustan meroštallan noaideinstitušuvnna bistima 1900-logu álgui, olbmot čielgasit vel dallege, go Dálvadas -materiála jearahallamat dahkkojuvvojedje 1960- ja 1970-loguin, meroštalle noaidi buot fámoleamos ja eanemus gudnejahttojuvvon buorideaddjityhpan. Maid dát muitala? Mu mielas ášši sáhtášii oaidnit nu, ahte šamanismma iešvuodát ledje seilon kristtalašvuoda álgima maŋŋá nu, ahte noaidi lei šamanismma nohkama maŋŋáge adnojuvvon duodalaš dahkkin. Kristtalašvuohta lea mielddisbuktán dušše jurdaga das, ahte noaidi fámus bohtet biros eaige noaidi siskkáldas fámus. Vaikke olbmot hálle noiddiin negatiivvalaččatge, dattetge sii eai bidjan gažaldatvuložin sin noaidevuoda, muhto dovddastedje dan.

Dálkkodeapmi dáhpáhuvai bearašbirrasis ja mángasat ohppe dan iežaset váhnemiin. Okta dábálemoš iešvuodaid Deatnogátti dálkkodeamis lei vuššojuvvon čáhci ja dasa sehkkejuvvon šattut ja juobe borramušávdnasat. Dálkasat geavahuvvojedje buohkaide mánáin ollesolbmuide. Mielastan Deatnogátti dálkkodanárbevierru lei hui geavtlaš ja dasa eai laktásan vuoiŋŋalaš oasážit. Dat gulai measta ollásit iešbuorideami dássái, muhto guoskkahii vehá álbmotbuorideami dási. Buorideaddjit hárve gal geavahedje maidige dálkasiid ja jos geavahedje, dat ledje dušše beare buorideami doarjjan.

Sápmelaš buorideamis ja dálkkodeamis gávdnojit olu dakkár iešvuodát, maid lean gávdnan maid gáldogirjjálašvuodas. Earret eará Siikala (1992) diehti govva vástida mealgadii bures dan diehti gova, man Dálvadas-materiála attii. Eanet dat goittotge vástida mu meroštallan noaidi gova, vaikke noaidi ja diehti galge goappašagat leat ovdamearkka dihte garralunddot olbmot main gávdnui erenomáš siskkáldas fápmu. Buorideaddjityhpaid meroštallamii in gávdnan girjjálašvuodáš

heivvolaš juogu, mii livččii govvidan mu oainnu buorideaddjityhpain. Mu meroštallen iežan juogu dan mielde mo Dálvadas-materiála informánttat ledje govven buorideaddjiid ja sin kompeteanssaid.

Suomas ii leat ovdal dahkkon sámegielat pro gradu -dutkanuš Dálvadas-báttiid vuodul. Mu bargu bálvala buohkaid davvisámegielagiid ja addá danin viidásut vuodu maid sámedutkanuššii ja namalassii danin, go lean dutkan sámiid iežaset oainnuid ja doaladumiid. Danin maiddái mu dutkanuš lea namalassii sámedutkanuš. Sámedutkanuš álggii 1960- ja 1970-loguin. Dalle skuvlejuvvon sámiid joavku álggii vuostálastit lappologijja ja dan stereotyhpalaš oainnuid sámiin. Sámekultuvrra vuostegeahčin bođii oarjemáilbmi. Sámedutkanuša deháleamos vuolggasadjin lea dutkat dakkár fáttáid, mat leat mearkkašahtti namalassii sámeservodahkii.

Sámedutkanuš lea gártan bealuštit iežas leahkima ja dohkálašvuoda danin, go dan objektiivvalašvuolta lea biddjon gažaldatvuložin. Polemihkka leamaš earret eará das, sáhttetgo sámít dutkat iežaset kultuvrra dárbašii kritihkalaččat. Lehtola (2005) muittuha, ahte seamma láhkai sáhtášii gažadit ovdamearkka dihte suomelaš dutkanuša suomelaš kultuvrras. Buot dutkanušaid gáibádussan lea čuovvut almmolaš dieđalaš dutkanuša prinsihpaid: kritihkalašvuoda, objektiivvalašvuoda ja kommunikerema vejolašvuoda. Jáhkán, ahte lean iežan dutkanušastan máhttán daid čuovvut.

Mu pro gradu fáddá leamaš hui miellagiddevaš ja danin dan dutkan ii leamaš moge “veagal suoskan”. Dieđusge dutkanušas leamaš maid moanat hástalusat. Mu dutkanmateriála lea gokčan dušše Deanu guovllu ja danin mu dutkanbohtosiid bealis ii sáhte almmolaččat hállat buot sámiid buorideamis ja buorideaddjiid kompeteanssain. Nuppe dáfus mu girjjálaš materiálaš eai leat boahtán ovdan issoras stuorra erohusat buorideamis goittotge Suoma sámeaguovlluid hárrái. Earret eará T.I. Itkonena dutkanuš (1948) lea gieđahallan buot Suoma Sámi dálkkodanvugiid. Livččii lean maid miellagiddevaš dutkat eanetge earret eará lestádiolašvuoda váikkuhusa Deatnogátti sámiid eallimii, muhto hálidin doallat iežan dutkanušas dihto fokusa, mii lei sápmelaš buorideapmi iige nuge sápmelaš kristtalašvuolta. Maid Davviriikkaid buoridanvuogádagaid guorahallan livččii sáhtán addit viidásut gova Sámi buorideamis, muhto atnen dehálažžan vuodjut čielgasit dušše iežan materiála Deatnogátti sámiid buorideapmái.

Livččii dehálaš čoaggit dieđuid daid boarrásut buorideaddjiin geat vel leat eallimin. Go sii jápmet, diehtu buorideamis jápmá sin mielde. Dalle Dálvadas-materiála bázášii áidna diehtogáldun buorideamis ja

dálkkodeamis. Válljejin ieš dutkat namalassii Dálvadas-arkiivvaid, muhto sávašin, ahte gii nu dutkkašii maid dálá áigge buorideami ja buorideaddjiid. Dan lassin livččii miellagiddevaš jearahallat daid nuorat sápmelaččaid geaid máilmmigovva laktása ođđášamanismii. Livččii maid ávkkálaš ráhkadit gova dálá áigge sámiid dearvvašvuohtaáddejumiin ja čielggadit dan, geavahitgo olbmot vel buorideaddjiid bálvalusaid ja máhttetgo sii dálkkodit. Buot dáid ovdalis máinnašuvvon áššiin guorahaladettiin sáhtášii ráhkadit gova makkár sápmelaš buorideapmi ja dálkkodeapmi lea otne ja makkár buorideaddjit otne gávdnojit. Ođđa áiggi sápmelaš buorideapmi sáhtášii ná addit olu maiddái molssaevttolaš dikšunvugiid suorgái. Ođđa áigái heivehuvvon sápmelaš buorideapmi sáhtášii sisttisoallat earret eará aromaterapiija boares sámi dálkkasšattuin vehkiin dahje lymfaruvvema boskačáziin. Vejolašvuođat leat olu ja mielastan boares ja ođđa áiggi dikšunvugiid livččii vejolaš ja sávahahttige buktit oktii.

GÁLDUT:**Dutkanmateriála:**

Dálvadas-materiála, Turku universitehta. (Giellagas-instituhta árkiivvas)

1. TKU/A/65/25	2. TKU/A/66/58-1
3. TKU/A/66/58-2	4. TKU/A/67/1
5. TKU/A/67/192	6. TKU/A/67/260
7. TKU/A/67/269	8. TKU/A/67/276
9. TKU/A/67/278	10. TKU/A/67/292
11. TKU/A/67/295	12. TKU/A/67/296
13. TKU/A/67/298	14. TKU/A/67/299
15. TKU/A/68/293	16. TKU/A/68/294
17. TKU/A/68/322	18. TKU/A/68/323a
19. TKU/A/68/326	20. TKU/A/69/5-6
21. TKU/A/69/25	22. TKU/A/69/50
23. TKU/A/69/65	24. TKU/A/69/82
25. TKU/A/69/83	26. TKU/A/69/84
27. TKU/A/73/107	28. TKU/A/73/108
29. TKU/A/73/109	

Prentejuvvon gáldut:

Arponen, Ritva & Valtonen, Erkki J. 1999: Hieronta hoitomenetelmänä. Helsinki. WSOY.

Blix, Erik Schytte 1987: Karasjokslekter. Bind XV. Oslo. Norsk Folkemuseum.

Blix, Erik Schytte 1989: Karasjokslekter med tillegg. Bind XV. Oslo. Norsk Folkemuseum.

Cohen, Kenneth 2003: Honoring the Medicine. The Essential Guide to Native American Healing. New York. One World Ballantine Books.

Ehdin, Susanna 2002: Itsensä parantava ihminen. Suom. Tuulikki Valta. Helsinki. WSOY.

Geertz, Armin W. 2004: Can we move beyond primitivism? On recovering the indigenes of indigenous religions in the academic study of religion. Olupona, Jacob K (doaimm.): Beyond primitivism. Indigenous traditions and modernity. New York. Routledge.

Helander, Elina 1997: Sami Medical Concepts and Healing Methods. Healing Politics – Violence, Culture and Alternative Health. Review. Vol. 17. Montreal. Concordia University.

Helander, Elina 2000: Noidat ja parantajat ennen ja nyt – saamelaisista parannusmenetelmistä. Pennanen, J. Näkkäläjärvi K. (doaimm.): Siiddastallan. Siidoista kyliin. Inarin saamelaismuseon julkaisuja no 3. Oulu. Kustannus Pohjoinen.

Hultkrantz, Åke 1962–63: The Healing Methods of the Lapps: Some Aspects from the Point of View of Comparative Religion.- Arv. Tidskrift för Nordisk Folkminnes-forskning 18–19.

Huuskonen, Marjut 1982: Mahtinoita Kovven. Pro gradu. Turku. Turun yliopisto.

Huuskonen, Marjut 1983: Vesisaarelainen sakraalin välittäjä. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (doaimm.): Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki. SKS.

Huuskonen, Marjut 2004: Stuorra-Jovnnan ladut. Tenonsaamelaisten ympäristökertomusten maailmat. Helsinki. SKS.

Itkonen, T.I. 1984: Suomen Lappalaiset vuoteen 1945, oassi II. Nubbi preanttus. Originála preanttus jagis 1948. Helsinki. WSOY.

Koivukangas, Danja 2003: Terveystenhoito ja sairausolot Kittilän piirilääkäripiirissä 1866–1920. Pro gradu. Oulu. Oulun yliopisto.

Kopponen, Tapio 1976: Parantajat – folklore. Helsinki. SKS.

Laaksonen, Pekka 1983: Kansanlääkinnän tutkimuksen vaiheita. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (doaimm.): Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki. SKS.

Larkin, Molly 1996. *The Wind Is My Mother: The Life and Teachings of a Native American Shaman*. New York. Clarkson Potter Publishers.

Lehtola, Veli-Pekka 2005: Saamelaiset itse tutkimuksensa tekijöiksi. *Kaltio* 5/2005, golggotmánu nummir.

Lewis, David Jr. and Jordan, Ann T. 2002: *Creek Indian Medicine Ways: The Enduring Power of Muskoke Religion*. Albuquerque. University of New Mexico Press.

Linné, Carl von 1991: *Lapin kasveja*. Suom. Marja Itkonen-Kaila. (*Flora Lapponica 1737*). Helsinki. SKS.

Luumi, Tarja 2000: *Kasvilääkinnän osuus kansanlääkinnässä*. Pro gradu. Helsinki. Helsingin yliopisto.

Naakka-Korhonen, Mervi 1997: *Vaivasta taudiksi. Lapamatoon liittyvä kansanparannus erityisesti pohjoiskarjalaisen aineiston valossa*. Helsinki. SKS.

Oksala, Hilikka 1988: *Talvadaksen yhteydet ulkomaailmaan noin vuosina 1900–1950*. Pro gradu. Turku. Turun yliopisto.

Pennanen, Jukka 2000: *Uskonnollisten maailmankuvien kohtaaminen*. Pennanen, J. & Näkkäljärvi, K. (doaimm.): *Siiddastallan. Siidoista kyliin*. Inarin saamelaismuseon julkaisuja n:o 3. Oulu. Kustannus Pohjoinen.

Pentikäinen, Juha 1995: *Saamelaiset – pohjoisen kansan mytologia*. Helsinki. SKS.

Pyysiäinen, Pirjo 1983: *Perinteiset saamelaiset sielukäsitykset Talvadas-aineistossa*. Pro gradu. Helsinki. Helsingin yliopisto.

Qvigstad, Just 1932: *Lappische Heilkunde*. Oslo. Instituttet for sammenlignende kulturforskning.

Rasmus, Minna 2008: *Bággu vuolgit, bággu birget. Sámemánáid ceavzinstrategiijat Suoma álbmotskuvlla ásodagain 1950–1960-logus*. Oulu. Publications of Giellagas Institute NR 10 2008.

Rautavaara, Toivo 1983: *Kansan parannuskeinoista luontaislääketieteeseen*. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (doaimm.): *Kansa parantaa*. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki. SKS.

Rydving, Håkan 2004: *Saami responses to Christianity. Resistance and change*. Olupona, Jacob K (doaimm.): *Beyond primitivism. Indigenous religious traditions and modernity*. Routledge. New York.

Ryyppö, Jenni 2004: *Vaihtoehtolääkinnän oikeutus: Diskurssianalyttinen tutkimus vaihtoehtolääkintään kohdistuvasta argumentaatiosta Suomessa*. Pro gradu. Helsinki. Helsingin yliopisto.

Räsänen, Olavi 1983: *Muuttuva verenseisautusperinne*. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (doaimm.): *Kansa parantaa*. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki. SKS.

Schefferus, Johannes 1963: *Laponia. Láhtengielat originála dutkamuš jagis 1674*. Hämeenlinna. Karisto.

Shimer, Porter 2004: *Healing Secrets of the Native Americans. Herbs, Remedies and Practices that Restore the Body, Refresh the Mind and Rebuild the Spirit*. New York. Black Dog & Leventhal Publishers.

Siikala, Anna-Leena 1992: *Suomalainen šamanismi*. Helsinki. SKS.

Therman, Erik 1940: *Bland noider och nomader*. Helsinki. Söderström.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2009: *Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi*. Helsinki. Tammi.

Turi, Johan 1987: *Muitalus sámiid birra*. (Vuosttas almm. 1910). Aikio, Samuli & Svonni, Mikael (doaimm.): *Johkamohkki. Sámi Girjjit*.

Vaskilampi, Tuula 1983: Kansanlääkinnän kulttuuriperusta. Laaksonen, Pekka & Piela, Ulla (doaimm.): Kansa parantaa. Kalevalaseuran vuosikirja 68. Helsinki. SKS.

Weiner, Michael A. 1972: Earth Medicine – Earth Foods: Plant Remedies, Drugs and Natural Foods of the North American Indians. New York. Macmillan Publishing Co.

Čálekeahhtes gáldut:

Guttorm, Aslaug 2010: Telefonjearahallamat 1/2010 ja 6/2010.

Internet-gáldut:

Kirkollisten toimitusten kirja 2004: 2. Vihkimiset, virkaan asettamiset ja tehtävään siunaamiset: Hautausmaan tai siunauskappelin vihkiminen.

<http://www.evl.fi/kkh/to/kjmk/toim-kirja/kasuaalit.html> (16.10.2010)

Lehto, Timo 2010: Vaihtoehtoinen lääketiede – puolesta vai vastaan?

<http://www.hyvinvointiohjausta.com/artikkeli.php?id=19> (9.10.2010)

National Center for Complementary and Alternative Medicine (NCCAM) 2010: Defining CAM. Publication No. D347. <http://nccam.nih.gov/health/whatisacam/> (13.10.2010)

Solbakk, Aage 2010: Noaidevuohta ja álbmotmedisiidna. Samisk mytologi og folkemedisin. Sami mythology and folk medicine. http://www.samikopiija.org/govat/doc/art_aas.pdf (7.10.2010).

<http://fi.wikipedia.org/wiki/Lappologia> (7.10.2010)

http://fi.wikipedia.org/wiki/Musta_raamattu (1.6.2010)

MIELDDUS 1

Dálvadas-báttiide jearahallon olbmot mu analysas:

N= Nissonolmmoš   A= Almmáiolmmoš

N1= (r. 1942)   TKU/A/69/5-6

N2= (r. 1915)   TKU/A/67/299

A3= (r. 1941)   TKU/A/67/298

A4= (r. 1886)   TKU/A/67/296

A5= (r. 1888)   TKU/A/67/295, 67/261

A6= (r. 1906)   TKU/A/67/294

N7= (r. 1898)   TKU/A/67/292

N8= (r. 1889)   TKU/A/67/292, 67/260

N9= (r. 1936)   TKU/A/67/293

A10= (r.1891)   TKU/A/67/269

N11= (r. ?)   TKU/A/68/321

N12= (r. ?)   TKU/A/68/326

A13= (r. ?)   TKU/A/68/322

N&A14= (r. 1905, 1902)   TKU/A/69/31-32, TKU/A/67/65/2, TKU/A/69/65.

N15= (r. ?)   TKU/A/68/321

A16= (r. 1890)   TKU/A/67/1

N17= (r. 1934)   TKU/A/68/293-294

A18= (r. 1902)   TKU/A/69/24-25

A19= (r. 1895) TKU/A/69/11

A20= (r. 1895) TKU/A/67/192, 67/277, 67/278, 73/29

N21= (r. 1897) TKU/A/67/276-277

A22= (r. 1899) TKU/A/68/247, 73/25-26

A23= (r. 1895) TKU/A/67/275-276

N&A24= (r. 1911, 1892) TKU/A/67/54,

A25= (r. ?) TKU/A/68/323a

N26= (r. 1896) TKU/A/65/25

N27= (r. 1926) TKU/A/68/269

A28= (r. 1914) TKU/A/69/66

A29= (r. 1909) TKU/A/73/107

N30= (r. 1909) TKU/A/73/108-109

A31= (r. 1914) TKU/A/66/58-1

N32= (r. 1885) TKU/A/66/58-2

A33= (r. 1897) TKU/A/69/82, 83, 84